

Dlaczego warto odwiedzić Sanok i okolice?

Ziemia Sanocka położona na geograficznym pograniczu Karpat Wschodnich i Zachodnich, posiada wszelkie walory do uprawiania aktywnego wypoczynku. Wśród dziewiczej przyrody i górskich krajobrazów z charakterystycznymi wysokogórkimi łąkami zwanymi „połoninami”, gdzie bezkresna przestrzeń daje poczucie swobody, a krystalicznie czyste powietrze i nieskażona woda, gwarancję bezpieczeństwa ekologicznego, człowiek zapomina o codziennych problemach. Leżąc w miejscu przenikania się kultur Wschodu i Zachodu, na pograniczu polsko - słowacko - ukraińskim, region ten zachował wiele zabytków kultury materialnej Polaków, Ukraińców, Łemków, Bojków oraz żyjących wśród nich Żydów. Drewniane kościoły, cerkwie, obiekty mieszkalne i gospodarcze, budowane w charakterystycznym stylu przez miejscowych cieśli, synagogi i kirkuty-cmentarze żydowskie z grobami Cadyków potrafią zaciekać turystę, dając jednocześnie poczucie swoistego klimatu pogranicza, na którym spotkały się różne narody. Funkcjonują tu muzea, które w swych zbiorach zgromadziły bardzo cenne eksponaty historyczne, przyrodnicze, malarstwa ikonowego, budownictwa sakralnego. Odbývają się cyklicznie festiwale muzyki operowej i folkowej, imprezy teatralne, jarmarki, prezentacje muzyki i rzemiosła ludowego.

Osoby indywidualne, a także grupy sportowe znajdą tu warunki do uprawiania sportu i rekreacji w takich dziedzinach jak: sporty lodowe (hokej, łyżwiarstwo na krótkim i długim torze, żużel na lodzie), narciarstwo zjazdowe i biegowe, pływanié, kolarstwo, żeglarstwo, kajakarstwo i sporty halowe. Łowiska na rzekach górskich, będące krainą lipienia, pstrąga i głowacicy dostarczą zapewne wiele satysfakcji wędkarzom, zaś bogate w zwierzynę karpackie lasy pozwolą myśliwym pozyskać okazałe trofea. Walory Sanoka i okolic są dzięki rozwiniętej sieci drogowych, pieszych, rowerowych i narciarskich tras turystycznych dostępne dla turystów uprawiających różne formy turystyki. Wzdłuż tras zwiedzania, a także w Sanoku, który jest doskonałą bazą wypadową dla odwiedzających Bieszczady, Beskid Niski i Pogórze Karpackie, znajdują się hotele, domy wycieczkowe, schroniska i lokale gastronomiczne o różnym standardzie i cenach dostosowanych do różnych możliwości finansowych. Dojazd do Sanoka możliwy jest pociągami z Warszawy, Gliwic, Krakowa, Łodzi, a także z Chyrowa na Ukrainie i Humennego na Słowacji. Drogi kołowe do Sanoka prowadzą od strony Krakowa przez Tarnów, Krosno, a od strony Warszawy przez Radom i Rzeszów. Jadący z południa Europy mogą przekraczać granicę polsko-słowacką w Radoszycach i Barwinku (drogowe i piesze przejścia turystyczne), a od wschodu w Krościenku koło Ustrzyk Dolnych lub w Medyce koło Przemyśla. Oprócz w/w przejść drogowych i granicznych przejść kolejowych w Łupkowie i Krościenku, w okolicach Sanoka funkcjonują na granicy polsko-słowackiej piesze, rowerowe i narciarskie turystyczne przejścia graniczne Roztoki Górne – Ruske Sedlo, Balnica – Osadne, Radoszyce – Palota i Czeremcha – Certizne. Najbliższe lotniska pasażerskie znajdują się w Rzeszowie, Krakowie, Lwowie i Koszycach.

Jeśli do tej pory nie mieli Państwo okazji zapoznać się z walorami leżącej w południowo-wschodniej Polsce Ziemi Sanockiej, gdzie w centrum Europy, w doskonałym ekologicznie środowisku można uprawiać różne formy turystyki, to **SERDECZNIE ZAPRASZAMY!**

Pradzieje Ziemi Sanockiej

Wyniki badań archeologicznych określają pierwsze ślady osadnictwa na ziemi sanockiej około 40. tysiąclecia p.n.e. Ostatnie zlodowacenie i okres cieplejszego wahnięcia spowodowały warunki do rozwoju roślin i zwierząt. Z tego okresu pochodzą odnalezione w Sanie i starorzeczach jego dopływów zęby i kły mamutów znajdujące w miejscowościach: Hoczew, Olszanica, Uherce Mineralne. Narzędzia krzemienne związane z łowcami mamutów odkryto w Hłudnie i Wesołej koło Dynowa, a datowane są na 21.-17. tysiąclecie p.n.e. Nieco młodsze „skarby pradziejów ziemi sanockiej” odkryto już w najbliższej okolicy Sanoka i wiąże się je z kolejną falą łowców — tym razem łowców reniferów. Z 9. tysiąclecia p.n.e. (schyłek starszej epoki kamienia zwanej paleolitem) pochodzą narzędzia krzemienne tzw. drapacze, ryłce i grotty — liściaki, które odkryte zostały w Pakoszówce, Zawadce Morochowskiej, Wesołej i Bachórze. Zachowanymi śladami pierwszych rolników z epoki neolitu są motyki kamienne i rogowe, sierpy, siekierki, ciężarki tkackie, drobne narzędzia krzemienne, fragmenty garnków znajdujące w licznych miejscowościach podkarpackich: Łobozew, Paniszczów, Sokole, Bóbrka, Sakowczyk, Mokre, Morochołów, Poraż, Czaszyn, Sanok-Olchowce, Bykowce, Zawadka Morochowska, Tyrawa Solna, Hoczew, Turzańsk, Zagórz. Epoka kamienia pozostawiła po sobie pięknie wyszlifowane siekierki z tzw. krzemienia pasiastego, pochodzącego z najstarszej na terenie Europy kopalni tego surowca w obecnych Krzemionkach Opatowskich. Kamienne toporki odnaleziono także m.in. w Babicy, Dobrej, Grabownicy, Jaćmierzu, Lisznej, Nienadowej, Nowotańcu, Zagórze czy Strachocinie. Pod koniec epoki kamienia pojawiają się pierwsze przedmioty z miedzi, np. topory z Hłudna. I chociaż w dalszym ciągu trwa gospodarka rolniczo-hodowlana i pasterska, a ludność używa przedmiotów z krzemienia, np. sercowatych grocików strzał łuku (Mokre, Morochołów, Trepcza), krzemienych grotów oszczepu (Sanok), kamiennych siekier (Hłudno) i toporków (Mokre), to w inwentarzach osad i grobów coraz częściej znajdują się przedmioty z brązu. Najstarszym znaleziskiem na ziemi sanockiej pochodzącym z epoki brązu jest skarb ze Stefkowej, zawierający oprócz ozdób pięknie ornamentowane czekany bojowe. Oprócz wspomnianych czekanów na wielu stanowiskach, od początku epoki, można stwierdzić wpływy zakarpacie, z obszaru ukształtowanego pod wpływem cywilizacji śródziemnomorskiej. Osadę z takimi zabytkami przebadano w Sanoku. Wpływow z południa dowodzi również brązowa siekierka z młodszej epoki brązu, znaleziona w Czerteżu. Nierozpoznany jest jeszcze charakter stanowiska z epoki brązu na grodzisku Horodyszcz w Trepczy, które dostarczyło siekierki, dłutka i ozdobionej rękojeści sztyletu. Na przełomie VIII i VII wieku p.n.e. kończy się epoka brązu i zaczyna epoka żelaza. Z wczesnej epoki żelaza pochodzi piękny skarb z Hłomczy zawierający około 300 ozdób znajdujących analogie w kręgu alpejskim. Osady Celtów stwierdzono w Sanoku-Białej Górze, gdzie odkryto typową dla nich ceramikę grafitową i szklaną bransoletę. Podobne znaleziska pochodzą z Trepczy, gdzie być może na górze Horodyszcz znajdowało się celtyckie osiedle obronne. Z Trepczy pochodzi też luźne znalezisko złotej monety celtyckiej, jednej z najstarszych znanych z ziem polskich: naśladownictwo statery Aleksandra Macedońskiego, z wizerunkami bogiń Ateny i Nike, datowanej na III/II w. p.n.e. Celtowie nadszańscy przybyli na teren ziemi sanockiej z obszaru Słowacji, znaną Cisy, gdzie stwierdzono obecność plemienia Anartów. Jeszcze do niedawna gród Sanok, wspomniany w przytoczonych przekazach, lokalizowano w obrębie miasta, na wyniosłym wzgórzu zamkowym, z dominującym dziś w krajobrazie renesansowym zamkiem królewskim. Prowadzone od lat 50. XX wieku badania archeologiczne były jednak mało zadowalające. Co prawda odkryto pozostałości grodu wczesnośredniowiecznego, z relikami obiektów gospodarczych i mieszkalnych z X-XIII stulecia, ale uderzał brak luksusowych przedmiotów, znanych z innych ośrodków staroruskich, które poświadczałyby rangę Sanoka jako głównego centrum politycznego na tym obszarze. Zagadka pozostałaby pewnie długo bez rozwiązania, gdyby nie podjęto

badania na jednym z grodzisk trepczańskich, zlokalizowanym na wzgórzu Horodyszczce. Ze sferą świecką wiążą się kolejne unikalne znaleziska. Są wśród nich dwie identyczne pieczęcie z wyobrażeniem św. Bazylego i Michała Archanioła, przypisywane księciu nowogrodzkiemu i kijowskiemu — Rurykowi Rościsławiczowi, które można bardzo dobrze datować na ostatnią ćwierć XII i początek XIII stulecia. Są one świadectwem funkcjonowania w grodzie kancelarii, skąd słano listy aż do Kijowa. Rozległe kontakty, tym razem jednak handlowe, potwierdzają odkryte na grodzisku monety, w tym dwa unikalne (jedyne na terenie dzisiejszej Polski) srebrne denary typu frezachijskiego, wybite na terenie Dolnej Austrii lub północno-wschodnich Włoch — najpewniej w tym samym czasie, w którym powstały wspomniane wyżej pieczęcie — dla biskupa akwilejskiego Gotfryda lub jego następcy Pellegryna II. Opisując te niesamowite znaleziska, nie sposób nie wspomnieć także o okazałej, srebrnej parze ozdób zwanych kołty, które stanowiły szczyt ówczesnej sztuki jubilerskiej. Na ich powierzchniach znajdują się wyobrażenia gryfów. Datowane są na XII-XIII w. Kołty noszono po obu stronach kobiecego nakrycia głowy — razem z nim stanowiły wspaniałe element paradnego stroju arystokratek należących do warstwy książęcej i bojarskiej. Wszystkie te odkrycia zdają się bezsprzecznie wskazywać, iż gród na Horodyszczu wiązać należy ze wspomnianym w źródłach grodem Sanok. Przemawia za tym z jednej strony różnorodność, bogactwo i ogromna liczba znalezisk odkryta na Horodyszczu, z drugiej zaś obecność na majdanie budowli o charakterze rezydencjonalnym i sakralnym.

Historia Ziemi Sanockiej

Już od zarania naszej państwowości ziemie leżące w dorzeczu Sanu, wchodzące w skład większej jednostki terytorialnej Rusi Halickiej, były terenem spornym. O swoje wpływy walczyli tu książęta rusczy, Węgrzy i Polacy. Często zapuszczały się tu również hordy Tatarów. Był to przez lata obszar porośnięty w większości lasami, na którym miało być niewiele. Najważniejszymi z nich były Przemyśl i Sanok — wraz ze swym zapleczem osadniczym — oraz kilkanaście mniejszych grodów obronnych rozrzuconych na licznych wzgórzach i usytuowanych przede wszystkim wzdłuż najważniejszego szlaku komunikacyjnego, który biegł doliną Sanu. Chęć panowania nad tymi obszarami przejawiali już pierwsi władcy polscy — Bolesław Chrobry i Bolesław Śmiały. Ich zabiegi miały zarówno charakter militarny, jak i dyplomatyczny i wzmocnione były poprzez małżeństwa zawierane pomiędzy potomkami polskich i ruskich władców. Na krótko przed śmiercią, 20 stycznia 1339 r., we Włodzimierzu Wołyńskim Jerzy II Trojdenowicz wydał mieszczaninowi sandomierskiemu Bartkowi przywilej na zorganizowanie i przeprowadzenie w Sanoku lokacji gminy miejskiej na prawie niemieckim. To nowo lokowane miasto miało się stać na długie lata ważnym ośrodkiem administracyjnym — stolicą ziemi sanockiej. Na wiadomość o śmierci Jerzego II Trojdenowicza Kazimierz Wielki niezwłocznie podążył na Ruś, aby zabezpieczyć tam swoje panowanie. W trakcie pierwszej wyprawy zajął Lwów i po zabranii stamtąd ludności katolickiej oraz wojennych łupów cofnął się do Polski. Druga wyprawa Kazimierza, podjęta niedługo po pierwszej, napotkała na opór ruskich bojarów, wspartych zagonami tatarskimi. W styczniu 1341 r. Tatarzy zostali rozbici pod Lublinem, a przywódca zbuntowanych bojarów, Dymitr Detko, uznał nad sobą władzę polskiego króla i został namiestnikiem w halickiej części Rusi. Prawdopodobnie w trakcie tej wyprawy Kazimierz Wielki wcielił bezpośrednio do Polski interesujący nas obszar, czyli ziemię sanocką, a do Sanoka — stolicy tej ziemi — wprowadził własną załogę. Po włączeniu do Królestwa Polskiego ziemia sanocka weszła, wraz z przemyską, lwowską, halicką i chełmską, w skład województwa ruskiego i taki stan przetrwał aż do rozbiorów Rzeczypospolitej. Po ustabilizowaniu się sytuacji i utrwaleniu polskiej władzy nad tymi terenami ziemia sanocka zaczęła przeżywać nowy okres rozwoju i rozkwitu. Wraz z przyłączeniem tych ziem do Polski ruszyła wielka akcja osadnicza. Teren ten, pokryty lasami i łąkami, a więc obszarami

sprzyjającymi hodowli i uprawie, doskonale nadawał się do kolonizacji. Osadnicy zaludniali głównie doliny rzek i potoków, a w ślad za osadnikami szły lokacje miast i miasteczek. Obok najwcześniej lokowanego Sanoka przywileje lokacyjne otrzymały m.in.: Krosno (ok. 1348), Jaślika (1366), Tyczyn (1368), Rymanów (1376), Brzozów (przed 1388), Zarszyn (przed 1395), Dubiecko (1407), Dynów (przed 1423), Tyrawa Królewska (dzisiejszy Mrzygłód, 1425), Jaćmierz (1437), Nowotaniec (1444) i Lesko (1477). Miasta te przechodziły różne koleje losu. Część z nich rozwinęła się i pozostała miastami do dziś, a część straciła swoje znaczenie. Zaludniały się gwałtownie zarówno dobra królewskie, jak i prywatne na naszym terenie, należące w większości do dwóch możliwych rodów — Balów i Kmitów. Ich dobra rozciągały się nad górnym Sanem oraz nad jego górkami dopływami: Hoczewką, Solinką i Olszanką. Wiek XV to nie tylko rozwój osadnictwa. To także rozkwit miast już istniejących, a wśród nich najważniejszego Sanoka. Jego ranga w czasach panowania Władysława Jagiełły musiała być znaczna, skoro król wybrał kościół parafialny w Sanoku na miejsce złożenia przysięgi małżeńskiej swojej trzeciej żonie Elżbiecie Granowskiej — córce wojewody Ottona z Pilczy. To Sanok był miejscem ich spotkania i ślubu, który odbył się 2 maja 1417 r. Przyjęcie weselne odbyło się na sanockim zamku. Również następna żona Władysława Jagiełły — księżniczka holszańska Sonka (Zofia) została związana z Sanokiem, bowiem został jej darowany przez męża z okazji jej koronacji w 1424 r. Od tego czasu stanowił tzw. oprawę królewskich żon. Ziemia sanocka była też narażona na napady czambułów tatarskich, które pod koniec XV w. bądź, według innych źródeł, na początku wieku XVI zapędziły się pod Dynów i Dubiecko. Z Tatarami mieszkańcy ziemi sanockiej spotkali się jeszcze dwukrotnie w XVII w. Najpierw w 1623 r. zagoni Tatarów, posuwając się w górę doliny Sanu, spaliły Mrzygłód, a w roku następnym doszły aż do Zarszyna, Jaćmierza, Długiego, Nowosielec i Strachociny, paląc je, a mieszkańców biorąc w jasyr. Obroniły się przed ich najazdem tylko miasta posiadające obwarowania, bowiem Tatarzy, zgodnie ze swoją sztuką wojenną, omijali je, nie tracąc czasu na ich zdobywanie. Pod koniec XVI w. rozpoczął się okres upadku stolicy ziemi Sanoka. Było to spowodowane wspomnianymi klęskami i stacjonowaniem wojsk, zarówno własnych, jak i obcych. XVII wiek to wiek wielu wojen toczonych przez Rzeczypospolitą. 5 sierpnia 1772 r. w Petersburgu podpisano traktaty rozbiorowe o podziale ziem polskich. Ziemia sanocka znalazła się w części ziem przypadającej Austrii. W wyniku nowego podziału administracyjnego ziemia sanocka znalazła się w jednym z osiemnastu cyrkułów, na które podzielono obszar Galicji. Będąc częścią Rzeczypospolitej, ziemia sanocka wraz z nią przeżywała zwycięstwa i klęski. Teraz, z przymusu, związana była z monarchią Habsburgów. Prawie przez cały okres panowania austriackiego życie w ziemi sanockiej płynęło spokojnie i bez większych wstrząsów. 1 listopada 1918 r. we Lwowie Austriacy przekazali Ukraińcom bogato zaopatrzone składy wojskowe, a Ukraińska Rada Ludowa proklamowała niepodległość Zachodnio-Ukraińskiej Republiki Ludowej, która posiadała swoją armię liczącą kilkadziesiąt tysięcy żołnierzy. Ziemia sanocka, a przynajmniej jej południowo-wschodnia część, również miała wchodzić w skład przyszłego państwa ukraińskiego. Jego zaczątkiem na tym obszarze była tzw. Republika Komańczańska. W obronie Lwowa i zajętych terenów stanęli Polacy i rozpoczęła się wojna polsko-ukraińska, toczona nawet przy użyciu pociągów pancernych. Walki rozgorzały w okolicach Zagórza, Ustrzyk Dolnych, Baligrodu, Krościenka oraz Komańczy. Wojna zakończyła się odbiciem z rąk Ukraińców zajętych przez nich obszarów ziemi sanockiej, która po przeszło 140-letnim okresie niewoli znowu stała się integralną częścią odrodzonej II Rzeczypospolitej. Ziemia sanocka, zgodnie z nowym podziałem administracyjnym, weszła w skład województwa lwowskiego, a Sanok w dalszym ciągu był ważnym ośrodkiem administracyjnym. Był też największym miastem w tym zakątku Polski, znacznie przewyższając pod względem liczby ludności Krosno, Brzozów i Lesko. Sanok był też centrum przemysłowym; tu znajdowała się, wyrosła z zakładu kotlarskiego Beksińskiego i

Lipińskiego, Fabryka Wagonów oraz zbudowane od podstaw fabryki gumy, obrabiarek i akumulatorów wchodzące w skład Centralnego Okręgu Przemysłowego.

We wrześniu 1939 r. wybuchła II wojna światowa. Obszar ziemi sanockiej został zajęty nie tylko przez Niemców. W myśl tajnego protokołu dołączonego do niemiecko-radzieckiego paktu o nieagresji, podpisanego 23 sierpnia 1939 r., o podziale stref wpływów, granica między tymi wpływami miała w przybliżeniu przebiegać linią rzek Narwi, Wisły i Sanu. Realizując to postanowienie, Armia Czerwona 17 września wkroczyła na terytorium Rzeczypospolitej i w szybkim tempie dotarła do Sanu, głównej rzeki ziemi sanockiej. Tak, więc omawiane terytorium znalazło się pod nową okupacją tym razem niemiecko-radziecką. Stan ten trwał do 22 czerwca 1941 r., kiedy Niemcy zaatakowały swego niedawnego sojusznika. Do tego czasu Sowieci zaprowadzili na swoim terytorium nowe porządki. Ci żołnierze AK, którzy uniknęli aresztowania, pozostali w konspiracji i zaczęli walczyć od nowa, tym razem z nowym, komunistycznym okupantem z jednej strony, a później także oddziałami Ukraińskiej Powstańczej Armii z drugiej. Po przejściu frontu w 1944 r. w wyniku walk polsko-ukraińskich duża część ziemi sanockiej opustoszała z powodu wysiedleń i deportacji ludności pochodzenia ukraińskiego, do której zaliczono także Łemków, Bojków i Dolinian. 28 kwietnia 1947 r. zapadła decyzja o ostatecznej likwidacji UPA, a czynnikiem to ułatwiającym miało być przesiedlenie na ziemie północno-zachodniej Polski pozostałych jeszcze tu mieszkańców pochodzenia ukraińskiego, którzy uniknęli wysiedleń w latach 1944-1946. Te tragiczne wydarzenia w ramach tzw. akcji „Wisła”, które rozegrały się na ziemi sanockiej w latach 1944-1947, na wiele lat położyły się cieniem na stosunkach Polaków i Ukraińców. Od tych wydarzeń upłynęło już wiele lat. Ziemia sanocka to dziś, tak jak przez wieki, część niepodległej Rzeczypospolitej. Sanok w dalszym ciągu zachowuje swoją dominującą pozycję, a o bogatej i czasem skomplikowanej historii tego terenu świadczą drewniane cerkwie i opuszczone cmentarze rozrzucone na wzgórzach oraz zabytki zgromadzone w tutejszych muzeach.

Sanok- historia miasta

Najstarsza pisana informacja o mieście pochodzi z czasów, gdy ziemia ta należała do książąt ruskich. Wzmianka w Latopisie Hipackim mówi, że w 1150 r. król węgierski Gejza II „przeszedł góry i wziął gród Sanok, posadnika jego i wiosek w Przemyskiem wiele zajął.” W 1339 r. jeszcze za czasów przynależności do Rusi Halickiej, Sanok otrzymał przywilej lokacyjny na prawie magdeburskim. Wydał go 20 stycznia 1339 r. książę halicki Jerzy II Trojdenowicz, pochodzący z mazowieckiej linii Piastów. Prowadzone w ostatnich latach prace archeologiczne na wzgórzu zamkowym i podsanockim wzgórzu Horodyszczce, nie tylko potwierdzają źródła pisane, lecz przesuwają datę powstania grodu daleko wstecz aż po wiek IX. Na wzgórzu Horodyszczce, które prawdopodobnie w przeszłości było dawnym Sanokiem, odnalezione zostały pozostałości dawnej świątyni i cmentarza oraz liczne ozdoby i enkolpiony w typie kijowskim. Znaleziono zostały również dwie pieczęcie Wielkiego Księcia Kijowskiego Ruryka Ruścisławowicza z 2 poł. XII w. Po roku 1340 Kazimierz Wielki przyłączył do Polski Ruś Halicką, a 25 kwietnia 1366 r. potwierdził prawa miejskie Sanoka. W owym czasie Sanok stał się stolicą jednostki administracyjnej o nazwie Ziemia Sanocka, która weszła w skład Województwa Ruskiego obejmowała ona tereny od źródeł Sanu na płd. i wsch. po Błazową na płn. i Krosno na zach. W sanockim zamku miał siedzibę urząd grodzki i ziemski, ze starostą na czele. W mieście działały również sądy: grodzki, ziemski i wyższy sąd prawa niemieckiego dla całej Ziemi Sanockiej. W XVI w. dokonano staraniem Mikołaja Wolskiego, przebudowy istniejącego, gotyckiego zamku, na panujący wówczas styl renesansowy. Pomimo licznych przebudów oraz zniszczenia skrzydeł zachował się on w tym

kształcie do dziś.

W sanockim kościele farnym w 1417 r. brał ślub Władysław Jagiełło z Elżbieta Granowską. Przy kościele istniała szkoła parafialna. Uczęszczali do niej synowie mieszczan sanockich i okolicznej szlachty. Najwięksi z nich to: Grzegorz z Sanoka wybitny humanista i arcybiskup lwowski oraz Jan Grodek – dziewięciokrotny rektor Uniwersytetu Jagiellońskiego w latach 1540-1552. Sanok stanowił uposażenie wdowie królowych, stąd też przez wiele lat zamieszkiwała w sanockim zamku, po śmierci Władysława Jagiełły, Zofia Holszanska. Zaś o zasługach królowej Bony dla miasta, świadczy włączenie herbu Sforzów (wąż połykający Saracena) do herbu miasta. Okres od połowy XIV do połowy XVI w. uchodzą za najpomyślniejsze w dziejach miasta. Od końca XVI w. rozpoczął się powolny upadek Sanoka. Przyczyniły się do tego w dużej mierze pożary, z których największy - w 1566 r. zniszczył miasto tak dalece, że ocalał jedynie zamek, kościół franciszkanów, 5 domów i górne przedmieście. Po rozbiorach Rzeczypospolitej Sanok stał się siedzibą cyrkułu-jednostki administracyjnej cesarstwa Austro-Węgierskiego. W 1848 r., w okresie „Wiosny Ludów”, powstała w Sanoku Rada Narodowa Obwodu Sanockiego i zorganizowała się Gwardia Narodowa Ziemi Sanockiej. Ok. 1845 r. powstał w Sanoku kotlarski warsztat rzemieślniczy założony przez Walentego Lipińskiego i Mateusza Beksińskiego. W roku 1886 został on przemianowany na zakład przemysłowy. Kazimierz Lipiński (syn Walentego) założył w kilka lat później Pierwsze Galicyjskie Towarzystwo Budowy Maszyn i Wagonów w Sanoku i w latach 1894-95 przystąpił do budowy fabryki na terenie dzielnicy Posada Olchowska. Tradycje tej fabryki kultywuje obecnie Sanocka Fabryka Autobusów „Autosan”. Ogromne znaczenie dla rozwoju oświaty i kultury w XIX w. miało założenie w 1848 r. drukarni, przez Karola Pollaka. W roku 1855 wydrukowano pierwszy zeszyt „Biblioteki Polskiej” redagowany przez Kazimierza Józefa Turowskiego. W 1872 r. wybudowano linię kolejową z Chyrowa przez Zagórz i Łupków na Węgry. Dwanaście lat później dobudowano odcinek z Zagórz przez Sanok, do Jasła. W okresie pierwszej wojny światowej Sanok znacznie ucierpiał w wyniku działań wojennych oraz epidemii cholery. Pierwszego listopada 1918 r. z gmachu Sokoła wyszły pierwsze polskie patrole i nastąpiło przejście władzy przez Polaków. W okresie międzywojennym Sanok wzbogacił się o Fabrykę Gumy, Fabrykę Akumulatorów „Warta”, oświetlenie elektryczne, nowe wodociągi, częściowo gaz oraz szereg innych inwestycji. W roku 1934 powstało Muzeum Ziemi Sanockiej. 9 września 1939 r. miasto zajęły oddziały niemieckie. Do 22 czerwca 1941 r. Sanok był miastem granicznym, gdyż rzeką przebiegała granica państwowa pomiędzy Generalnym Gubernatorstwem a Związkiem Radzieckim. Wojna przyniosła miastu spore zniszczenia, szczególnie w przemyśle. Dla Sanoka trwała ona jednak dłużej niż do czasu, wyparcia oddziałów niemieckich. Przybrała charakter wojny domowej pomiędzy ukraińskim i polskim (WIN) podziemiem a oddziałami MO, SB i Wojska Polskiego. Trwała ona do 1948 r. Niosła za sobą spustoszenie i zniszczenia wsi Ziemi Sanockiej. Jej ostatnim dramatycznym akordem była „Akcja Wisła” przesiedlająca ukraińską ludność Sanoczyzny na ziemie odzyskane.

Spacer po mieście

Spacer po Sanoku najlepiej rozpocząć od zwiedzania Muzeum Historycznego. Nim jednak opuścimy dziedziniec zamkowy warto obejrzeć panoramę Gór Słonnych i doliny Sanu, jaka rozciąga się z tarasu dawnej wieży zamkowej. Idąc w kierunku Rynku mijamy po lewej stronie plac św. Jana, gdzie można na chwilę przysiąść i odpocząć po zwiedzaniu muzeum. Tu też jest niewielka kapliczka św. Jana Nepomucena pochodząca z początku XIX w. i

pomnik poświęcony Synom Ziemi Sanockiej poległym na wszystkich frontach II wojny światowej. Przy dobrej widoczności w oddali zobaczymy bieszczadzkie połoniny. Na Rynku warto zwrócić uwagę na dawny ratusz miejski z XVIII w., przebudowywany w późniejszych latach. Na elewacji frontowej zegar, herb miejski i godło państwowe (w budynku znajduje się centrum informacji turystycznej). Po przeciwległej stronie Rynku znajduje się budynek dawnej Rady Powiatu - z lat 1875-80 (obecnie Urząd Miasta) – na fasadzie herb Ziemi Sanockiej. Także na rynku mieści się kościół i klasztor oo. Franciszkanów z lat 1632-1640, (w obecnej bryle z 1886 r.). Franciszkanów do Sanoka sprowadził Władysław Polczyk w 1377 r. Wewnątrz kościoła znajdują się późnobarokowe ołtarze i sanktuarium Matki Boskiej Pocieszenia, Pani Ziemi Sanockiej zapewne z I poł. XVII w. Klasztor słynie też z posiadania relikwii Krzyża Świętego. Cały zespół zabudowań w dużym stopniu zachował pierwotny charakter, który był częścią systemu obronnego miasta. Z Rynku skręcamy w ulicę 3 Maja, czyli sanocki deptak. Tu również zachowała się XIX-sto wieczna zabudowa miejska. Znajduje się tu mnóstwo sklepów, kawiarni, ciastkarni i restauracji, no i oczywiście słynna ławeczka ze Szwejkim. Nie zapomnijcie pociągnąć go za nos - na szczęście! Józef Szwejk to postać stworzona przez czeskiego pisarza Jarosława Haska i jest uosobieniem ludowej mądrości życiowej, budzącej sympatie w zdecydowanej większości społeczeństwa. Ta fikcyjna postać miała odwiedzić Sanok podczas I wojny światowej, wizytując „dom uciech” (dziś hotel „Pod Trzema Różami”), a kwaterując w budynku, który obecnie jest siedzibą jednej z najszacowniejszych szkół w Sanoku. Jego „obecność” postanowiono upamiętnić ławeczką, gdzie obok wojaka może przysiąść każdy podróżny. Z ul. 3 Maja skręcamy w ulicę Kościuszki mijając po lewej stronie tzw. Romerówkę – dziś Dom Górnik i skręcamy w ul. Grzegorza z Sanoka dochodząc do kościoła pw. Przemienienia Pańskiego. Kościół w stylu neogotyckim odbudowany w latach 1874-87 po pożarze poprzedniego. W prawej nawie renesansowa płyta nagrobna Sebastiana Lubomirskiego zachowana z najstarszego, gotyckiego kościoła p.w. Św. Michała słynnego ze ślubu króla Władysława Jagiełły z Elżbietą Granowską 2 Maja 1417 r. Bardzo ciekawe polichromie autorstwa T. Popiela i liczne tablice pamiątkowe. Naprzeciwko położony jest Dom Mansjonarzy. Wychodząc z kościoła po lewej stronie widzimy na tle miejskiego parku „Pomnik wdzięczności”, wybudowany dla żołnierzy Armii Czerwonej, którzy w 1944 r. zdobyli Sanok. Dochodząc do skrzyżowania ul. Piłsudskiego z Mickiewicza mamy po prawej ręce gmach dawnego Sokola (dziś Klub Kino), którego fronton jest przyozdobiony rzeźbą sokola wzbijającego się do lotu, a na bocznej ścianie zrekonstruowaną, zniszczoną podczas II wojny światowej, płaskorzeźbę „Sokolnika” zrywającego kajdany niewoli. Po lewej zaś znajduje się willa Domańskich, przykład ciekawej secesyjnej zabudowy willowej. Podobne obiekty znajdują się również przy Schodach Zamkowych - willa Zaleskich i wzdłuż ul. Głowackiego. W tym miejscu możemy wybrać, co najmniej trzy różne warianty naszej dalszej wędrowki po Sanoku. Proponujemy dojść ulicą Mickiewicza do skrzyżowania z ul. Kościuszki – tu na skwerku naprzeciw skrzyżowania możemy odpocząć na ławeczce w kojącym chłodzie fontanny „Dziewczynka w deszczu”, obejrzeć pamiątkowe płyty poświęcone współpracy Sanoka z niemieckim miastem Reinheim i słowackim miastem Humenne, oraz pomnik, który powstał z okazji wodowania statku o imieniu Sanok. Kilkadziesiąt metrów dalej na skwerze przed parkiem od strony ul. Sienkiewicza znajduje się pomnik Tadeusza Kościuszki, odsłonięty w 1962 r. w zamian za zniszczony przez Niemców w 1940 r. na placu św. Jana. Ścieżką obok pomnika wchodzimy do parku miejskiego. Dojdziemy nią do wybudowanego na przełomie XIX i XX w. kopca im. Adama Mickiewicza, skąd jest widoczna południowa i zachodnia panorama miasta. Schodząc alejkami poniżej dotrzemy do źródła im. F. Szopena, skąd najlepiej zejść do ulicy Szopena poprzez pozostałości, funkcjonującej tu jeszcze do początku lat 70-tych poprzedniego

stulecia, skoczni narciarskiej. Schodząc w dół alejką dotrzemy do ul. Szopena a nią do ulicy Mickiewicza na wprost Sanockiego Domu Kultury. Skręcając w lewo, w dół ulicy, zobaczymy pomnik poświęcony żołnierzom Wojsk Ochrony Pogranicza poległym w walkach z UPA. Po drugiej stronie ulicy na terenie kampusu Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej im. Jana Gródka - niegdyś koszary 2 Pułku Strzelców Podhalańskich - znajduje się tablica poświęcona historii tego pułku. Na końcu ul. Lenartowicza usytuowany jest jeden z najładniejszych budynków w Sanoku - willa miejskiego architekta Wilhelma Szomko wzniesiona pod koniec XIX w., w której schronienie znalazła Miejska Biblioteka Publiczna. Warto zajrzeć do środka, bowiem prawie przez cały rok są tu organizowane wystawy plastyczne i fotograficzne artystów z całej Polski. Przed budynkiem stoi okazały pomnik Grzegorza z Sanoka dłuta Mariana Koniecznego. Stąd już tylko krok do katedry prawosławnej przy ul. Zamkowej tuż obok zamku królewskiego, od którego zaczęliśmy spacer po Sanoku. Katedra prawosławna pw. Świętej Trójcy została zbudowana w 1784 r. dla parafii unickiej, w miejscu poprzednich świątyń prawosławnych z XVI i XVIII w. Wewnątrz ikonostas z XIX w., barokowe ołtarze boczne oraz XVII - wieczna słynąca cudami ikona Sanockiej Bogarodzicy.

Turystyka aktywna na ziemi sanockiej

Trasy konne

Okolice Sanoka, a szczególnie tereny leżące w południowej części Ziemi Sanockiej, gdzie znajdują się rozległe przestrzenie z zarastającymi polami nieistniejących wsi, dzikie doliny potoków i częściowo odkryte, długie pasma górskie, znakomicie nadają się do zwiedzania z grzbietu końskiego. Znajduje się tutaj kilkanaście stadnin i gospodarstw oferujących naukę jazdy na koniu pod opieką instruktora, przejażdżki wozami, bryczkami, a zimą saniami. Dla zaawansowanych jeźdźców organizowane są jednodniowe lub kilkudniowe rajdy pod opieką przodownika turystyki górskiej, a także udział w przepędzie bydła na pastwiska górskie. Można także uczestniczyć w wyprawie wozem taborowym, za którym idzie dowolna ilość koni. Uczestnicy mogą w wybranym przez siebie momencie przesiąść się z konia do wozu taborowego. Stadniny i gospodarstwa oferują konie różnych ras, w tym konie górskiej rasy „hucul”, które jak żadna inna rasa, nadają się do nauki jazdy, wycieczek i rajdów. Niektóre gospodarstwa dysponują dodatkowymi boksami dla koni (noclegi dla koni), co umożliwia turystom korzystanie z własnego konia w trakcie pobytu. Osoby decydujące się na jazdę konną, oprócz ubioru turystycznego, powinny zapewnić sobie podstawowy sprzęt jeździecki, t.j.: toczek, ochraniacze na nogi, rękawiczki. Dodatkowa atrakcja jest Pożegnanie wakacji z koniem huculskim. Organizatorem jest Zakład Doświadczalny Instytutu Zootechniki w Odrzechowej. Zasadniczą częścią jest czempionat hodowlany i użytkowy bydła rasy simentalskiej i konia huculskiego. Organizowana jest również wystawa rękodzieła i rzemiosła, jarmark oraz występy artystyczne. Impreza odbywa się w ostatnia sobotę i niedzielę sierpnia.

Proponowana 6 Dniowa Trasa Dla Turystyki Konnej:

- Odrzechowa - Rudawka Rymanowska - Darów - Polany Surowiczne - Lipowiec
- Lipowiec - Zyndranowa - Lipowiec
- Lipowiec - Jasiel - Dołżyca k/ Komańczy

- Dołżyca k/ Komańczy - Radoszyce - Nowy Łupków - Wola Michowa
- Wola Michowa - Duszatyn - Komańcza
- Komańcza - Pasma Bukowicy - Odrzechowa

Trasy rowerowe Ziemi Sanockiej

Ziemia sanocka to raj dla rowerzystów – zarówno tych, którzy preferują rower szosowy, jak i tych, którzy wolą rowery górskie. Rzeźba terenu sprawia, że mniej zaawansowani turyści powinni korzystać z tras w zachodniej części powiatu. Za wyjątkiem drogi Krosno - Sanok - Ustrzyki Dolne oraz Rzeszów - Sanok ruch jest stosunkowo niewielki i poruszenie się nawet w liczniejszej grupie rowerzystów nie sprawi trudności. Średnio zaawansowany rowerzysta poradzi sobie ze wszystkimi szlakami w powiecie, choć niektóre odcinki tras górskich wymagają wzmożonej ostrożności i przeprowadzenia roweru. Jeśli mamy nocleg w Sanoku warto się wybrać na wycieczkę wokół miasta. Nie musimy dysponować własnym sprzętem, gdyż rower możemy wypożyczyć w Sanoku przy ośrodku „PTTK Camp Biała Góra” ul. Rybickiego.

Polecamy rowerowe szlaki tematyczne: Szlak Ikon, Szlak Szwejka, Szlak Umocnień Nadszańskich.

PROPOZYCJE INNYCH TRAS ROWEROWYCH

- **Trasa Nr 1** - Długość trasy: 82 km Nawierzchnia: asfalt, tzw. smołówka, grunt
Sanok - Trecza - Międzybrodzie - Mrzygłód - Hłomcza - Dobra Szlachecka - Ulucz - Borownica - Jawornik Ruski - Piątkowa - Żohatyń - Lipa – Stara Bircza - Leszczawa Dolna - Kuźmina - Tyrawa Wołoska - Wujskie - Sanok
- **Trasa Nr 2** - Długość Trasy: 52 km Nawierzchnia: Asfalt, tzw. smołówka, grunt
Sanok - Sanoczek - Prusiek - Bukowsko - Płonna - Wysoczany - Mokre - Morochów - Poraż - Łazy Stróżowskie (521m n.p.m.) - Stróże Wielkie - Sanok
- **Trasa Nr 3** - Długość trasy: 50 km Nawierzchnia: asfalt, tzw. smołówka, grunt
Sanok - Glinica (393 m n.p.m.)- Zabłotce - Czerteż - Kostarowce - Strachocina - Bażanówka - Jaćmierz - Zarszyn - Patria (474 m n.p.m.) - Pielnia - Dudyńce - Pobiedno - Prusiek - Wiecha (471 m n.p.m.) - Płowce - Sanok
- **Trasa Nr 4** - Długość trasy: 60 km Nawierzchnia: asfalt, tzw. smołówka, grunt
Zagórz - Tarnawa Dolna - Kalnica - Sukowate - Kamionki - Przełęcz (609 m n.p.m.)- Turzańsk - Rzepedź - Szczawne - Wysoczany - Mokre - Morochów - Poraż - Zagórz
- **Trasa Nr 5** - Długość trasy: 75 km Nawierzchnia: asfalt, tzw. smołówka, grunt
Bukowsko - Nowotaniec - Odrzechowa - Sieniawa - Rymanów – Rymanów Zdrój - Daliowa - Jaśliska - Surowica - Darów - Pasma Bukowicy – Przełęcz (713 m n.p.m.) - Wola Piotrowa - Bukowsko

Po otwarciu przejścia drogowego ze Słowacją w Radoszycach, wytyczono i oznakowano nowy szlak rowerowy Komańcza - Medzilaborce o długości 100 km. - Trasa oznakowana przy pomocy tablic informacyjnych rozmieszczonych na terenie gminy Komańcza (i). Na trasie znajdują się liczne cerkwie z XVII, XVIII i XIX w., miejsca historyczne, punkty widokowe. Trasa przebiega częściowo po szlaku „Dobrego wojaka Szwejka” oraz łączy się ze szlakiem „Zielony Rower - Bieszczady” w Woli Michowej. Trasy zbiegają się gwiazdźście w

Komańczy. Pierwsza – zaczyna się w Komańczy i biegnie w kierunku zachodnim do miejscowości Moszczaniec, przez Czystogarb i Wisłok Wielki. Druga – biegnie z Komańczy na południe do Radoszyc i dalej na Słowację do Medzilaborzec. Trzecia biegnie na wschód przez Osławicę, Łupków, Smolnik do Woli Michowej. Czwarta prowadzi na północ, przez Rzepedź do Szczawnego. Jest jeszcze pętla z Komańczy – przez Prełuki, Duszatyn, Smolnik, Osławicę z powrotem do Komańczy. Trzeba na niej przejechać cztery razy potok w bród, ale warto, gdyż biegnie piękną doliną Osławy.

Szlaki tematyczne ziemi sanockiej

Szlak Ikon Doliną Sanu

Szlak dydaktyczny zaczyna się w Sanoku (Muzeum Ikon) obok prawosławnej cerkwi katedralnej, następnie prowadzi do sanockiego skansenu na Białej Górze i dalej, doliną Sanu do Międzybrodzia, gdzie na stromym brzegu stoi piękna, murowana cerkiew, obok której znajduje się grobowiec rodziny Kulczyckich i Dobriańskich w kształcie piramidy. Stąd szlak wspina się stokami Góry Krzyż (475 m n.p.m), przebiegając obok ustawionego na grani drewnianego krzyża z napisem 1863 r. Dalej łączy się z pochodzącym z Białej Góry czerwonym szlakiem Sanok-Przemyśl i biegnie wraz z nim na Orli Kamień (518 m n.p.m.), gdzie odchodzi łącznikowy szlak żółty do Sanoka – Olchowiec – dworca PKP i PKS. Następnie Szlak Ikon schodzi na początek wsi Liszna i za leśniczówką odłącza się od szlaku czerwonego, który podąża dalej granią Słonnych Gór. Szlak Ikon wchodzi na górę Moczarki (584 m n.p.m.) i skręca w kierunku wsi Tyrawa Solna (5 minut od szlaku, rozciąga się piękna polana widokowa). Szlak przechodzi następnie obok cerkwi w Tyrawie Solnej, po czym przez most na Sanie wchodzi do dawnego miasteczka Mrzyglód, skąd podąża do cerkwi w Hłomczy. Dalej zmierza do Łodziny, odbijając nieco w kierunku zachodnim, na widokowe wzgórze Przysłup. Po zejściu dochodzi do cerkwi w Łodzynie i zmierza do Witryłowa, skąd przez wiszącą kładkę nad Sanem, dochodzi do stóp wzgórza Dębnik, na którym znajduje się cerkiew ulucka. Później drogą zmierza do cerkwi w Dobrej, a następnie w górę wsi, gdzie skręcając nagle w prawo opuszcza wieś i lasem podąża do Krecowa, przechodząc nieopodal miejsca po dawnej krecowskiej cerkwi i starego cmentarzyska. Z Krecowa, drogą - poprzez Piłę, idzie do wsi Siemuszowa, gdzie od głównej drogi odchodzi boczna - w górę wsi. Tu kilka minut od szlaku, w głąb wioski, znajduje się cerkiew. Z Siemuszowej drogą podążamy w kierunku Hołuczkowa, a następnie starym wiejskim traktem wspinamy się w górną część wsi, gdzie znajduje się cerkiew. Dalej kontynuujemy strome podejście i po chwili zagłębiamy się w las, którym dochodzimy na szczyt Słonnej. Szlak schodzi na górny koniec wsi Wujskie, by powtórnie wspiąć się na małe pasemko Granickiej. Przechodzi opodal pięknej wychodni piaskowcowej i kieruje się w dół do Olchowiec, schodząc do cerkwi drogą obok cmentarza. Teraz pozostaje już tylko powrócić do centrum Sanoka pieszo, przez most na Sanie lub skorzystać z komunikacji miejskiej. Szlak można pokonywać pieszo, konno, rowerem górskim, a jego fragmenty płynąć rzeką San.

Przebieg szlaku: SANOK - Międzybrodzie - Tyrawa Solna - Mrzyglód - Hłomcza - Łodzina - Ulucz - Dobra Szlachecka - Siemuszowa - Hołuczków - Wujskie - Olchowce – SANOK

Szlak Ikon Doliną Osławy

Ktokolwiek przybywa w te strony, w Bieszczady, czy Beskid Niski spotyka na drodze swoich wędrówek liczne - głównie drewniane - cerkwie, doskonale wkomponowane w górski pejzaż. Niegdyś było ich wielokrotnie więcej, obecnie niewielka ich część, która przetrwała burzliwy okres powojenny, świadczy o kunszcie i kulturze dawnych mieszkańców tych gór. W celu przybliżenia turystom tej zanikającej kultury, zrodził się pomysł utworzenia "Szlaku Ikon", który wskazuje najciekawsze obiekty architektoniczne kościoła greckokatolickiego i prawosławnego Ziemi Sanockiej. Jako pierwszy został wyznakowany szlak poświęcony Dolinie Sanu, poniżej Sanoka, zaś drugi dotyczy Doliny Osławy i prowadzi drogą: Sanok - Zagórz - Morochów - Szczawne - Komańcza - granica państwa ze Słowacją z bocznymi odgałęzieniami do Rzepedzi, Turzańska, Wisłoka i Smolnika. Warto się tu wybrać, by rozkoszować się pięknem drewnianej architektury Łemkowszczyzny osławickiej.

Przebieg szlaku: Sanok - Dolina - Zagórz - Wielopole - Morochów - Mokre - Szczawne - Turzańsk - Rzepedź - Komańcza - Wisłok Wielki - Radoszyce - Smolnik

Szlak Nadszańskich Umocnień

Szlak Nadszańskich Umocnień jest kulturowym szlakiem rowerowym, biegnącym od Soliny do Krasiczyna, ukazującym radzieckie i niemieckie zabytki sztuki fortyfikacyjnej okresu II wojny światowej - w południowej części tzw. Przemyskiego Rejonu Umocnionego tzw. "Linii Mołotowa" oraz niemieckich umocnień granicznych tzw. Pozycji Granicznej "Galicja".

Szlak przebiega na trasie: Bobrka k. Soliny - Lesko - Sanok - Dynów - Krasiczyn.

Początek szlaku z planem poglądowym w Solinie - nieopodal zapory. Pierwszy bunkier radziecki w Bóbrce k. Soliny)

Przebieg w kilometrach: Bobrka -1 obiekt- (0 km) - Myczkowce (4,2 km) - Zwierzyń (8,3) - Glinne (13,6 km) - Glinne (13,6 km) - Lesko (17,7 km) - Łukawica (22,5 km) - Załuż (28,8 km) - Sanok (38,9) - Mrzygłód (54,4 km) - Dobra (58,7 km) - Ulucz (64,8 km) - Jabłonica Ruska (72 km) - Siedliska (81,8 km) - Dynów (90,7 km) - Bachórz (96,8km) - Dubiecko (110,2 km) - Krzywca (122,7 km) - Krasiczyn (140 km).

Szlak znakowany jest kolorem czarnym, niemal całą trasę biegnie doliną Sanu, wspinając się jedynie na Glinne i do Leska, skąd roztacza się doskonały widok na przełom Sanu od Huzeli do Łukawicy. Szlak wyznacza główną trasę przejazdową, od której rozchodzą się krótkie łączniki do poszczególnych bunkrów. Na znakach dojściowych podane są współrzędne GPS kolejnych obiektów. Większość trasy przebiega trasami asfaltowymi, głównie słabo uczęszczanymi, część - drogami gruntowymi i żwirówkami. Obiekty sowieckie i niemieckie zbudowano w latach 1940-41, wzdłuż linii granicznej, która powstała po podzieleniu terytorium II Rzeczypospolitej zajętego przez armię niemiecką i radziecką w 1939 r. Planowano budowę 10 tys. schronów bojowych zgrupowanych w 13 rejonach umocnionych. W obecnych granicach Polski zachowały się fragmenty 3 takich rejonów. Szlak Nadszańskich Umocnień obejmuje południową część Przemyskiego Rejonu Umocnionego, sięgającego najgłębiej w północne stoki Karpat. Pierwsze prace zarządził już 15 października 1939 r. Szef Sztabu Frontu Ukraińskiego kom. dyw. Nikołaj Watutin. Wykonane zostały wówczas prace obejmujące wykonanie schronów ziemno-drewnianych, zasieków, rowów przeciwczołgowych itp. 26 czerwca 1940 roku komisarz ludowy obrony Siemion Timoszenko podjął decyzje o budowie stałych umocnień żelbetowych. Miały one pełnić rolę obronną oraz umożliwiającą kontratak na pozycje wroga. Główny pas obrony tworzyły batalionowe węzły obrony o froncie szerokości 6 do 10 km oraz głębokości 5-10 km. Przedpole wypełniały rowy przeciwczołgowe i zapory przeciwpiechotne, z polami minowymi. W skład tych umocnień zwanych też "Linia Mołotowa" wchodziły: tradytory artyleryjskie (półkaponiery artyleryjskie),

schrony do ognia bocznego (półkaponiery), schrony do ognia czołowego, jednoizbowe tradytory uzupełniające obronę, bunkry obserwacyjno-dowódcze. Pas umocnień nie został ukończony do czasu wybuchu wojny niemiecko-sowieckiej, toteż większość z nich została zajęta stosunkowo łatwo w czerwcu 1941 r. W toku walk zniszczeniu uległo zaledwie kilka z nich. Jeden z bunkrów (Sanok- Olchowce k. szkoły) zniszczyli Niemcy kręcąc na nim sceny do kroniki wojennej o zdobywaniu "Linii Mołotowa". Wiele bunkrów wężła Lesko i Załuż-Sanok zostało wysadzonych dopiero po wojnie, w latach 1944-46, przez Wojsko Polskie. Obecnie można zobaczyć obiekty o różnym stopniu zachowania tj. znacznie zniszczone oraz zachowane w całości.

UWAGA

Obiekty nie są zabezpieczone!!!!

Wchodzenie do wnętrza stanowi zagrożenie dla zdrowia i życia.

Do czasu ich zabezpieczenia należy je oglądać z zewnątrz!!!

Szlak Szwejka

Tu na Przełęczy Beskid nad Radoszycami - 684 m. n.p.m. rozpoczęcie podróży śladami ordynansa 11 kompanii marszowej 91 pułku piechoty z Czeskich Budziejowic - Józefa Szwejka, który w lipcu 1915 r. podążał tędy na front rosyjski, by oddać życie za "cesarza i jego rodzinę". Dokładnie jego eszelon przejeżdżał kilka kilometrów na wschód od tego miejsca - przez tunel łupkowski, lecz my, jako porządni obywatele - podobnie zresztą jak i nasz bohater, nie możemy przekraczać granicy państwowej, gdzie nam się podoba i dlatego okazawszy na przejściu granicznym stosowne dokumenty, po sprawdzeniu czy nie przewozimy ze sobą nadmiernej ilości np. jarzębiaku lub „humeńskiego koniaku" wyruszamy w górzyste tereny księstwa Galicji i Lodomerii. Początek naszej trasy wiedzie dawną granicą galicyjsko-węgierską, górami, posieczonymi na przełomie 1914/15 roku, gęstą siecią okopów. Po drodze spotkacie na pewno wiele śladów tamtej straszliwej wojny, którą ówczesni Europejczycy uważali za najgorszą w dziejach ludzkości. Nic dziwnego, zatem, że trzeba było iście szwejkowskiego optymizmu, by ją przetrwać. Mamy nadzieję, że ten optymizm nie opuści także i Was, szczególnie, jeśli przyjdzie się Wam wdrapywać na strome, karpackie wzgórza. Zaproponowany przez nas szlak nie zawsze biegnie dokładnie tak, jak podążał nasz bohater. Odcinek z Przełęczy Łupkowskiej do Sanoka Szwejk przebył pociągiem malowniczą doliną rzek Osławica i Osława. Naturalnie przechodzi on przez wszystkie miejsca, w których toczyła się akcja powieści. Z Sanoka do granicy ukraińskiej staraliśmy się prowadzić szlak równie atrakcyjnymi terenami, przez miejscowości wspomniane przez Jaroslava Haška.

Przebieg szlaku w wersji rowerowej:

Radoszyce (0 km) - Komańcza (9km) - Jawornik (19km) - Rzepedź (22,7 km) - Szczawne (25,8 km) - Wysoczany (33,1 km) - Mokre (35,8 km) - Poraż (42,4 km) - Zagórz (45,8 km) - Sanok (53,6 km) - Załuż (64,8 km) - Wujskie (66,5 km) - Tyrawa Wołoska (72,6 km) - Rozpucie (75,3 km) - Zawadka (82 km) - Ropienka Górna (85,9 km) - Wojtkówka (90,8 km) - Jureczkowa (93,6 km) - Liskowate (99 km) - Krościenko (105 km).

Przebieg szlaku w wersji pieszej:

Radoszyce przejście graniczne PL-SK – Łupków – Zubeńsko – Smolnik – Mików – Duszatyn – Prełuki – Komańcza – Szczawne – Kulaszne – Morochów – Poraż – Sanok – Liszna – Tyrawa Wołoska – Zawadka – Liskowate - Krościenko przejście graniczne PL-UA.

Kultura

Muzeum Historyczne w Sanoku

Założone w 1934 r., należy do najstarszych muzeów Podkarpacia i zarazem posiada jedne z najcenniejszych zbiorów. Ekspozycje prezentowane są w salach zamku, przebudowanego w latach 1521-1548 przez starostę Mikołaja Wolskiego. Zamek pełnił w Polsce przedrozbiorowej najważniejszą funkcję administracyjną na obszarze Ziemi Sanockiej. Tu znajdowała się siedziba starosty i archiwum królewskie oraz odbywały się sądy. Wybitną wartość w skali międzynarodowej posiada kolekcja sztuki cerkiewnej z licznymi arcydziełami malarstwa ikonowego od XV do XIX w. Do najwspanialszych przykładów należą: ikona Chrystusa Pantokratora z Wujskiego (XV w.), Matki Boskiej z Florynki (XVI w.), Hodegetrii z Paniszczowa (XVI w.), Sądu Ostatecznego z Lipia (XVII w.). Jej ekspozycja znajduje się na parterze i pierwszym piętrze zamku. Jest tak zaaranżowana, by zwiedzający mógł prześledzić proces przeobrażeń, jakim ulegała ikona pod wpływem oddziaływania kultury Zachodu. W jednej z sal możemy obejrzeć zaaranżowane wnętrza cerkwi. Będzie to doświadczenie o tyle cenne, że przygotuje Państwa do zwiedzania świątyń na Szlaku Ikon i pozwoli zajrzeć za Carskie Wrota, podczas gdy w funkcjonujących cerkwiach miejsce to jest niedostępne. Sanok posiada największą eksponowaną w Unii Europejskiej kolekcję ikon. Większymi zbiorami mogą poszczycić się tylko muzea Kijowa i Petersburga, ale różnorodność ich jest zdecydowanie mniejsza ze względu na zachowanie ortodoksji wschodu. Jeśli jednak, drogi turysto, nie jesteś fachowcem w tej dziedzinie, lepiej jak zwiedzisz tę część muzeum z przewodnikiem. Jest to o wiele ciekawsze, a odkrycia przenikania się kultur, oraz przeszłości z teraźniejszością, jakich przy tej okazji dokonasz na pewno Cię zaskoczą. Sztuka świecka pokazana jest poprzez portret szlachecki XVII - XIX w., a także kilka przykładów malarstwa zachodnioeuropejskiego, ze znakomitym portretem „Damy z wachlarzem” malowanym w XVII w. przez ucznia Rembrandta Gijsberta Sybille. Do cywilno-wojskowej funkcji zamku nawiązują militaria, w tym husarskie półbrojki, hełmy, szable i pistolety. Muzeum posiada liczne zabytki archeologiczne, znaleziska pochodzenia morawskiego i ruskiego od VIII do XIII w. z prowadzonych aktualnie wykopalisk w Trepczy. Wśród nich takie „cymesy” jak enkolpiony, czy kołty - zabytki o wyjątkowym uroku, będące rarytasem na zachód od Bugu. Muzeum także posiada unikalną kolekcję ceramiki pokuckiej, będącą darem Aleksandra Rybickiego-założyciela Muzeum Budownictwa w Sanoku. Kolekcja sztuki współczesnej dzieli się na trzy części. Pierwsza prezentuje artystów polskich tworzących poza granicami kraju, zwłaszcza we Francji m.in. obrazy Olgi Boznańskiej, Tadeusza Makowskiego, Józefa Pankiewicza, Wacława Zawadowskiego, Józefa Jaremy, Mieczysława Janikowskiego, Ariki Madeyskiej. Druga i trzecia powstała z dzieł artystów związanych z Sanokiem. Druga to prace Mariana Kruczka., Leona Getza, Tadeusza Turkowskiego, Anny Turkowskiej, Adama Konieczki, Romana Tarkowskiego, Barbary Bandurki, Stanisława Puchalika, Stanisława Batrucha. Trzecia zaś to największa na świecie kolekcja prac Zdzisława Beksińskiego. Począwszy od pierwszych szkiców, zdjęć i grafik z połowy lat pięćdziesiątych, poprzez najbardziej znany okres fantastyczny lat 70-tych i 80-tych, aż po ostatnie prace, eksperymenty z grafika komputerową. Zazwyczaj jest wystawianych ok. 200 prac. W drugim budynku muzeum tzw. Zajeździe są organizowane wystawy czasowe. Zawsze warto tam wstąpić, gdyż są równie interesujące, a cena biletu obejmuje również zwiedzanie tych ekspozycji.

Czynne:

W poniedziałki przez cały rok od 8. 00 do 10.00
od 9 00 do 17 00 w okresie od 16.VI do 15.IX

W pozostałej części roku:
poniedziałek: 8.00 – 10.00
we wtorek i środę: 9 00 - 17 00,
pozostałe dni 9.00 – 15.00

Ceny biletów:

10 zł dorośli, 7 zł młodzież i dzieci,
25 zł bilet rodzinny (min.4 osoby),
40 zł przewodnik, 10 zł filmowanie bez oświetlenia.
od 8 00 do 10 00

Ważne: od 15.X - 15.V zwiedzanie ekspozycji w zamku możliwe jedynie po uprzednim uzgodnieniu telefonicznym lub w kasie biletowej.

ul. Zamkowa 2
tel. 013 46 30609
e-mail:muzeum@muzeum.sanok.pl
www.muzeum.sanok.pl

Muzeum Budownictwa Ludowego

Muzeum Budownictwa Ludowego powstało w 1958 r. Położone na prawym brzegu Sanu, u podnóża Gór Słonnych jest jednym z najpiękniejszych europejskich muzeów na wolnym powietrzu. Pod względem liczby obiektów jest największym skansenem w Polsce. Na obszarze 38 ha zgromadzono blisko 150 budynków reprezentujących grupy etniczne Pogórzan, Dolinian, Bojków i Łemków od XVII do XX w. Obok budynków mieszkalnych i gospodarczych w skansenie znajdują się obiekty sakralne (m.in. kościół z Bączala Dolnego z 1667 r., cerkiew z Grąziowej z 1731 r., z Rosolina z 1750 r. i Ropek 1801 r., malownicze kapliczki, obiekty użyteczności publicznej (szkoła wiejska, zajazd, remiza) oraz przemysłowe (młyn wodny, wiatraki, kuźnie). Większość obiektów sanockiego muzeum ma w pełni urządzone, udostępnione do zwiedzania wnętrza. W nowo powstałym salonie wystawienniczym urządzone stała ekspozycje malarstwa ikonowego „Ikona Karpacka”. Na powierzchni 250 m2 prezentowane jest ponad 200 ikon, wśród których najstarsze pochodzą z XV w. MBL ma Oddział Terenowy - drewnianą cerkiew (z pozostałościami XVII - wiecznej polichromii we wnętrzu) w, oddalonym o około 20 km od Sanoka, Uluczu. Skansen znajduje się na trasie „Szlaku Naftowego” a w sektorze położonym na wschodnim krańcu parku można zobaczyć rozwój przemysłu naftowego na Podkarpaciu. Dopelnieniem działalności wystawienniczej są wystawy czasowe organizowane głównie w oparciu o zbiory własne. W muzeum zgromadzono blisko 30 000 muzealiów z zakresu kultury ludowej oraz kultury mieszkańców miast i podkarpackich miasteczek. Wizytę w skansenie warto zacząć lub zakończyć w karczmie mieszczącej się w zabytkowym XVIII-wiecznym spichlerzu (1732 r.), serwującej potrawy regionalne - szczególnie poleca się pierogi z razowej maki i hreczanyky. Stylowe urządzenie wnętrza o powierzchni około 30 m2, zapewnia niepowtarzalną atmosferę dla odwiedzających ją gości. W kasie obok stoiska z folderami i przewodnikami jest galeria-sklep oferująca zwiedzającym wyroby artystyczne i ludowe, pamiątki, wydawnictwa naukowe, popularnonaukowe oraz turystyczne (przewodniki polskie, obcojęzyczne, albumy, mapy, itp.). W okresie zimowym można zwiedzać cały park jadąc saniami, a latem bryczką.

Czynne:

Od maja do września: od 8.00 do 18.00 zwiedzanie do godziny 20.00

Październik: od 8.00 do 16.00, listopad - marzec od 8.00 do 14.00

Kwiecień: od 9.00 do 16.00

Ceny biletów:

9 zł dorośli, 6 zł młodzież i dzieci

30 zł przewodnik dla grupy 20 os.

Zgłoszenia i rezerwacja przewodnika: tel: 013 463 16 72

Adres:

38-500 Sanok ul. Rybickiego 3

Adres dyrekcji: 38-500 Sanok, ul. Traugutta 3

tel.: 013 463 09 34, 013 463 09 04 fax: 013 463 09 35

www.skansen.mblsanok.pl

e-mail: skansen@mblsanok.eu

Imprezy cykliczne

Jarmark Folklorystyczny

Organizowana w maju impreza przebiegająca zawsze w atmosferze typowo jarmarcznej (muzyka ludowa, występy zespołów folklorystycznych z krajów Euroregionu Karpackiego, sprzedaż wyrobów artystycznych, pokazy rzemiosł, degustacja chłopskiego jadła i napitków).

www.skansen.mblsanok.pl

Festiwal Pieśni i Muzyki Ludowej Młodych „Eurofolk na pograniczach”

Odbywająca się w sierpniu lub wrześniu impreza o charakterze ponadregionalnym (międzynarodowym) prezentująca zespoły folkowe o bardzo wysokim poziomie. Nieodłącznym elementem imprezy jest tradycyjny już występ "Gwiazdy Festiwalu" (kilkakrotnie festiwal odwiedzał zespół Brathanki) Cały Festiwal "EUROFOLK NA POGRANICZACH" jest prowadzony przez uznanych prezenterów radiowo – telewizyjnych zajmujących się popularyzacją muzyki folkowej.

www.skansen.mblsanok.pl

Kermesz Karpacki

Podczas imprezy organizowane są występy zespołów folklorystycznych z krajów Euroregionu Karpackiego, sprzedaż wyrobów artystycznych, pokazy rzemiosł, degustacja chłopskiego jadła (lipiec).

Sanockie Spotkania Gitarowe – Sanockie Spotkania Akordeonowe

Państwowa Szkoła Muzyczna, która współtworzy życie muzyczne i kulturalne miasta jest gospodarzem dwóch odbywających się naprzemiennie międzynarodowych festiwali. Na

czas festiwalu do Sanoka przyjeżdżają najwybitniejsi instrumentalisci oraz pedagodzy z kraju i zagranicy. Impreza ta cieszy się ogromnym uznaniem i została objęta patronatem Ministerstwa Kultury. Sanockie Spotkania Akordeonowe i Gitarowe odbywają się od kilkunastu lat w terminie kwietniowym.

www.sanokpsm.republika.pl

Festiwal Muzyki Operowej

Sanocki Dom Kultury jest co roku gospodarzem FESTIWALU MUZYKI WOKALNEJ im. ADAMA DIDURA. Stałe elementy odbywającego się w październiku festiwalu to obok najświetniejszych wykonawców i doskonałego repertuaru: Ogólnopolski Konkurs Kompozytorski oraz Obóz Humanistyczno - Artystyczny.

www.sdksanok.pl

Jarmark Ikon

Podczas jarmarku odbywają się prezentacje sanockich, bieszczadzkich i podkarpackich pracowni ikon, artystów ludowych i rzemieślników z Sanoka, gminy i powiatu sanockiego, Bieszczadów i całego Podkarpacia, w tym: garncarzy, kowali, koronkarzy, wytwórcy przedmiotów z drewna i wikliny. Na straganach ustawionych na sanockim deptaku (ul.3 Maja) swoje produkty wystawiają pszczelarze, producenci wyrobów z wosku, rzeźbiarze, malarze, producenci oryginalnej biżuterii i ozdób oraz osób serwujących domowe wypieki.

www.sanok.pl

Festiwale i Koncerty Muzyki Alternatywnej i Jazzowej

Sanocki "Klub Pani K" to jeden z ciekawszych klubów w regionie, miejsce o niepowtarzalnym klimacie i zawsze ambitnym repertuarze muzyki granej na żywo. Występowały tu sławy sceny muzycznej takiego formatu jak: Acoustic Jazz Quartet, Agressiva 69, Ścianka, Pogodne czy Cool Kids of Death. Dwa główne, odbywające się co roku cykle koncertów to: "Wiosna w Pani K z muzyką nie dla wszystkich", w ramach którego gościły już w Sanoku zespoły takie jak: Ludzie, Robotobibok, Gen-Dos, 5 Syfon oraz Odra Smeykal grające szeroko pojętą muzykę alternatywną. Festiwal Jazzowy "PaniKa w Jazzie". W ramach festiwalu grali już w Sanoku Robotobibok, Pink Freud, Chiba Hriby i Baaba. Impreza odbywa się jesienią i adresowana jest do wszystkich miłośników jazzu (nie tylko tradycyjnego)

www.klubpanik.pl

POWIAT SANOCKI

Powiat sanocki leży na południowo - wschodnim krańcu Polski, na terenach o charakterze górzystym, poprzecinanych dolinami Sanu, Osławy, Wisłoka i ich dopływami. Zajmuje obszar 1.225 km², który obejmuje zachodnią część Bieszczadów, wschodnią część Beskidu Niskiego oraz pasma Gór Słonnych i Pogórza Przemyskiego. Są to tereny o wysokich walorach krajobrazowych i przyrodniczych (nienaruszonego pierwotnego

ekosystemu), a blisko 1/3 obszaru powiatu znajduje się w różnych strefach ochronnych. Południową granicę powiatu stanowi granica państwowa ze Słowacją, a od granicy z Ukrainą oddziela go powiat Bieszczadzki i Leski. Powiat obejmuje 107 miejscowości, w tym dwa miasta Sanok i Zagórz. Wchodzą one w skład ośmiu gmin, w tym jednej miejskiej - Sanok, jednej miejsko-wiejskiej Zagórz i sześciu wiejskich: Besko, Bukowsko, Komańcza, Sanok - gmina, Tyrawa Wołoska, Zarszyn.

Gmina Sanok

Charakterystyka gminy

Wiejska Gmina Sanok położona jest w bardzo malowniczym i zróżnicowanym terenie, liczy sobie 32 wsie. Są one rozciągnięte na przestrzeni od Beskidu Niskiego i Dołów Jasielsko - Sanockich po Góry Słonne i Pogórze Dynowskie. Przez gminę przepływają rzeki: San, Sanoczek, Pijawka i Tyrawka. Łącznie obszar zajmowany przez gminę to 23.185 ha i zamieszkuje go blisko 16.362 osób. Gmina Sanok ma charakter rolniczy, jest również bardzo silnie zalesiona.

Rys historyczny

Według badań archeologicznych przeprowadzonych na terenie gminy, została potwierdzona hipoteza, że ziemie te zamieszkałe były już w epoce kamienia. Świadczą o tym liczne znaleziska takie jak: kamienne motyki z Bykowiec i toporek z Prusieka. Inne znaleziska pochodzą z epoki neolitu i wczesnego brązu, natomiast monety rzymskie i celtyckie wskazują na późniejsze kontakty handlowe z Cesarstwem Rzymskim i plemionami celtyckimi. Pierwsza wzmianka o gminie wiejskiej Sanok, w czasach nowożytnych pochodzi z XII - wiecznego ruskiego "Latopisu hipackiego". Wtedy to tereny te będące we władaniu książąt ruskich, zostały zdobyte przez księcia węgierskiego Gejzę II. W XIV w. tereny Rusi Halickiej zostały przyłączone do Polski przez Kazimierza Wielkiego, który rozpoczął na nich akcję kolonizacyjną. W XIV i XV w. powstaje na tych terenach wiele nowych osad, m.in.: Trepcza, Czerteż, Prusiek, Nowotaniec, Kostarowce, Stróże Wielkie i Małe, Hłomcza, Płowce, Sanoczek, Międzybrodzie. Osady te były własnością rodów szlacheckich i rycerskich. Znaczne dobra skupili w swych rękach władający na zamku Sobień – Kmitowie. Obok nich liczącymi się wtedy rodami byli także: Oleśnicy, Matiaszowie, Tarnawscy i Czeszykowie.

Bogactwem tej ziemi staje się sól pozyskiwana ze źródeł solankowych. Wiek XVI przynosi nasilenie konfliktów spowodowanych pogorszeniem sytuacji na wsi. Dochodzi do buntów chłopstwa przeciw pańszczyźnie. Cały XVII w. pogrążony był w ogień wojen i najazdów, które dodatkowo pogorszyły sytuację gospodarczą. Szczególnie dotkliwy był najazd tatarski w 1624 r. Spowodował on spustoszenie, wiele wsi uległo spaleni, a ich mieszkańcy dostali się w jasyr. W 1772 r. nastąpił pierwszy rozbiór Polski. Gmina znalazła się w zaborze austriackim. Zaborca zlikwidował dotychczasowy podział administracyjny przyporządkowując tereny naszej gminy na krótko do cyrkułu leskiego, a następnie sanockiego. Koniec XVIII w. przynosi znaczne ożywienie gospodarcze. Pomimo niewoli rozwija się rzemiosło. Szczególny rozkwit przeżywa kołodziejstwo, bednarstwo, stolarstwo i kamieniarstwo. Powstają cegielnie (Mrzygłód), młyny i browary (Markowce, Jurówce i Sanoczek). Rok 1848 przynosi zniesienie pańszczyzny. Poprawia się sytuacja ludności wiejskiej, następuje wzrost produkcji rolnej i postęp techniczny. Wprowadza się nowe metody uprawy roli, we wsiach zakładane są warsztaty tkackie, olejarnie i tartaki napędzane siłą wody. Druga połowa XIX w. to dynamiczny rozwój przemysłu naftowego. Złóża ropy zostają odkryte m.in. w Tyrawie Solnej. Kolejny potężny bodziec do rozwoju gospodarczego dała zbudowana w 1872 r. linia kolejowa Przemyśl – Łupków i Zagórz – Sanok – Jasło oddana do

użytku w 1884 r. W końcu XIX w. zaczyna rozwijać się ruch spółdzielczy. Powstają kasy gminne, służące pomocą mieszkańcom wsi. Rozwój gospodarczy zostaje nagle zahamowany przez wybuch pierwszej wojny światowej. Jesienią 1918 r. otwierają się nowe perspektywy. Po wieloletniej niewoli wraca tu Rzeczypospolita. Jednak dopiero lata 30-te przynoszą znaczne ożywienie gospodarcze. Następuje poprawa ekonomiczna wsi, maleje liczba analfabetów, powstają uniwersytety wiejskie np. w Dobrej Szlacheckiej. W 1939 r. wybuch II wojna światowa. Rozpoczyna się terror i bezwzględna systematyczna gospodarka rabunkowa ziem okupowanych. Okupacja zbiera okrutne żniwo, śmierć ponosi 10 tys. Polaków i 8 tys. Żydów. Pozostają po niej zdewastowane zakłady przemysłowe i ogromne zniszczenia materialne. Wysiedlenia związane z konfliktem polsko-ukraińskim doprowadzają do znacznego zmniejszenia się liczby ludności.

Warto zobaczyć

Mrzyglód

- **Kościół parafialny p.w. Rozesłania Apostołów.** Wzniesiony w 1 ćwierci XV wieku, prawdopodobnie ok. 1424 r., został zniszczony w 1624 r. przez Tatarów. Wielokrotnie odnawiany i przerabiany – w latach 1624, 1881, 1934, 1865 - zatracił gotyckie cechy. Nad nawą wieżyczka sygnaturkowa. W ołtarzu głównym obraz Chrystusa Króla z datą 1660 r. Chrzcielnica drewniana z 1 połowy XVIII w. Przy kościele murowana dzwonnica parawanowa wzniesiona w 1836 r. Miejscowa legenda mówi, że przy budowie kościoła pracowali krzyżacy – jeńcy spod Grundwaldu.
- **Zabytkowy układ architektoniczny rynku** – domy wzdłuż pierzei rynku wzniesione po pożarze w 1893 r. Ustawione do niego kalenicowo lub szczytowo, drewniane, konstrukcji zrębowej. Parterowe, na murowanych piwnicach. Dachy dwuspadowe, kryte blachą, szczyty szalowane deskami, niekiedy z ozdobną wycinanką.
- **Kuźnia** – Rynek (dom nr 12). Zbudowana końcem XIX w. Konstrukcji zrębowej, połączona z budynkiem gospodarczym.
- **Młyn wodny** – położony w przysiółku Juhnio. Wzniesiony około 1900 r. Konstrukcji zrębowej, połączony z budynkiem gospodarczym. Funkcjonował do 1950 r.
- **Kapliczki murowane** – z XIX stulecia.
- **Pomnik króla Władysława Jagiełły** postawiony w 1910 r. na rynku miejskim, został zniszczony przez Niemców w 1942 r. W 1960 r. pomnik odtworzono.

Trepcza

- **Dawna cerkiew greckokatolicka**, filialna, p.w. Zaśnięcia Bogurodzicy. Po 1946 r. pełniła funkcję kościoła rzymskokatolickiego. Pierwotna, drewniana cerkiew wzmiankowana była w 1552 r. oraz w 1753 r. W 1801 r. dotychczasowa cerkiew uległa pożarowi. Obecną wzniesiono w 1807 r., wykorzystując budowlę starego zboru posocyniańskiego. Rozbudowano ją następnie końcem XIX w.
- **Niewielki, dziewiętnastowieczny dworek** i pozostałości założenia parkowego.
- **Liczne kapliczki i krzyże przydrożne z XIX i XX w.**
- **Grodzisko Horodyszczce i Horodna** – pozostałości grodziska z okresu VIII-XIII w.; podmurówka cerkwi z XII wieku, jednej z dwu istniejących tu kolejno po sobie; liczne pochówki. Dokonano tu licznych znalezisk archeologicznych (broń, ozdoby, pieczęcie ceramika, itp.). Wspomniany gród był zapewne pierwotnym Sanokiem, wspomnianym w latopisach ruskich.

Bykowce

- **Pałac** wzniesiony na początku XX w., prawdopodobnie dla Tarnawieckich – w stylu architektury uzdrowskiej. Stoi na fundamentach starszego, prawdopodobnie XVIII-wiecznego dworu.
- **Metalowy krzyż pańszczyźniany z 1848 r.**

Falejówka

- **Kościół parafialny p.w. Podwyższenia Krzyża Świętego.** Zbudowany w latach 1908 – 1914 przez sanockiego architekta Wilhelma Szomka. Ostateczne prace ukończono dopiero w 1927 r. Kościół murowany, neogotycki.
- **Dwór** zbudowany końcem XIX stulecia, przebudowany w 1924 r.
- **Kapliczki** wiejskie – jedna z nich postawiona w 1830 r. na pamiątkę powstania listopadowego; kolejna z figurą św. Jana Nepomucena – późnobarokowa, z ok. 1700 r.

Kostarowce

- **Cerkiew parafialna p.w. Szymona Słupnika** – grecko-katolicka, po 1946 r. zamieniona na kościół filialny rzymsko-katolicki – filia parafii w Strachocinie. Pierwsza cerkiew w Kostarowcach wzmiankowana była w 1440 r. Obecną zbudowano w 1872 r. Jest to świątynia drewniana, orientowana, konstrukcji zrębowej, oszalowana deskami w pionie, trójdzielna. Nad prezbiterium, nawą i wieżą – ośmioboczne, pozorne wieżyczki sygnaturkowe o kopulastych hełmach. We wnętrzu – sufity z fasetami. Ikonostas współczesny cerkwi, architektoniczny, odrestaurowany w 1939 r.

Łodzina

- **Cerkiew p. w. Narodzenia Bogurodzicy z 1743 r.** - grecko-katolicka, filialna, obecnie użytkowana przez kościół rzymsko-katolicki. Cerkiew orientowana, drewniana, konstrukcji zrębowej, trójdzielna, oszalowana gontem, na podmurówce z dzikiego kamienia. Dach kalenicowy, dwupołaciowy, kryty gontem. Ikonostas prawdopodobnie z 1875.

Strachocina

- **Neogotycki kościół parafialny pod wezwaniem św. Katarzyny** – z 1903 r., zbudowany według projektu Wilhelma Schomka. Zlokalizowany na skraju wsi, w miejscu pierwotnego kościoła fundowanego w 1390 r. przez Pakosza z Pakoszkówki i Fryderyka Myssnara z Jaćmierza. Kolejny wybudowany w tym samym miejscu drewniany kościół został spalony w 1624 r. przez Tatarów. Wieść głosi, że wraz z kościołem i plebanią spalono ówczesnego proboszcza, Adama Majstrogo. Pozostałością po tamtej świątyni jest, znajdująca się wewnątrz, gotycka chrzcielnica. W miejscu spalonego kościoła postawiono nowy, lecz dopiero w 1756 r.

Czerteż

- **Cerkiew grecko-katolicka p.w. Przemienienia Pańskiego** – parafialna, zbudowana w 1742 r., remontowana w 1836 r. (zastąpiono wówczas kopuły nad babińcem i prezbiterium dachem kalenicowym – dwuspadowym oraz wykonano sklepienia

kolebkowe). Konstrukcja orientowana, zrębowa z ostatkami, kryta gontem, postawiona na kamiennej podmurówce. Nawę wieńczy cebulasta, ośmiodzielna kopuła na ośmiobocznym bębnie, zwieńczona pozorną latarnią. We wnętrzu dwa ołtarze boczne manierystyczne i polichromie przedstawiające św. Olgę i św. Włodzimierza. Przed świątynią dzwonnica, drewniana, szalowana deskami, kryta gontem, wzniesiona w 1887 r.

Dobra

- **Cerkiew grecko-katolicka p. w. Świętego Mikołaja**, parafialna. Od 1946 roku kościół rzymsko-katolicki, filia parafii Mrzyglód. Pierwsza wzmianka o istnieniu parafii w Dobrej pochodzi z 1433 r. Obecna wzniesiono w 1879 r.. Cerkiew drewniana, zrębowa, szalowana deskami w pionie, orientowana, trójdzielna. Nad prezbiterium, nawą i babińcem ośmioboczne wieżyczki z pozornymi sygnaturkami, kryte baniastymi hełmami. Wewnątrz strop płaski, polichromia figuralna wykonana w latach 1899-1904 przez Antoniego i Michała Bogdańskich, przy udziale Mikołaja Demkowicza. Ikonostas z lat 1899-1904, pędzla Bogdańskich Kropielnica kamienna, kielichowa z XIX w.

Hłomcza

- **Cerkiew p.w. Soboru Matki Bożej** – parafialna; po 1946 r. Użytkowana jak filialny kościół rzymskokatolicki – obecnie cerkiew grecko-katolicka.

Niebieszczany

- W miejscowości zachowały się **pozostałości wałów ziemnych, dworu z XVI w.**, który uległ pożarowi w XVIII stuleciu. Zachowała się jedynie piwnica dworska z lat 1750-1825.
- Obecnie ozdobą wsi jest murowany, **neogotycki kościół parafialny**, pod wezwaniem św. Mikołaja, zbudowany w 1925 r. Wyposażenie wnętrza pochodzi z poprzedniego, starszego kościoła. Zdobí je barokowy ołtarz główny z XVII w. W polu głównym piętnastowieczny, gotycki krucyfiks. Ołtarze boczne pochodzą z początku XVIII stulecia. Ciekawostką jest również kamienna, późnogotycka chrzcielnica datowana na XV w.

Sanoczek

- **Dawna cerkiew greckokatolicka p.w. Narodzenia Bogurodzicy**, drewniana, postawiona w 1863 r., w miejscu starszej. Orientowana, konstrukcji zrębowej, oszalowana deskami w pionie, zewnętrznie dwudzielna. Wieżyczka z iglicą nad narteksem współcześnie przebudowana. Po 1946 r. cerkiew została przejęta dla kultu rzymskokatolickiego.
- **Niewielki dwór murowany z 1910 r.**, należący do rodziny Rape, właścicieli fabryki włókienniczej w Łodzi.
- **Dziewiętnasto i dwudziestowieczne kapliczki przydrożne.**

Tyrawa Solna

- **Dawna, filialna cerkiew greckokatolicka, p. w. Jana Chrzciciela.** Od 1947 r. jest

użytkowana jako kościół rzymskokatolicki. Pierwotną, drewnianą cerkiew wzmiankowano już w 1679 r. Obecna została zbudowana w 1837 r. Jest to obiekt orientowany, murowany, zewnętrznie dwudzielny. Nad nawą główną ośmioboczna pozorną wieżyczka sygnaturowa. We wnętrzu piękna polichromia figuralna i ornamentalna z 1927 r. Szczególnie interesujący, jest piękny ikonostas – dzieło Józefa Bogdańskiego, odrestaurowany w ostatnich latach.

- **Dwie murowane kapliczki z dziewiętnastego wieku.**

Załuż

- **Kościół z lat trzydziestych, XX wieku**, zbudowany w miejscu dawnej karczmy, z fundacji Wiktorów.
- **Zespół parkowo-palacowy**, który tworzy murowany pałac z końca XIX w., na fundamentach starszego obiektu, datowanego na XVII w. Wokół dziewiętnastowieczne założenie parkowe. Obiekt był wykorzystywany od lat sześćdziesiątych XX w., jako ośrodek wypoczynkowy. Obecnie stanowi własność prywatną. Nieopodal dworu, w kierunku Sanu, znajduje się kaplica grobowa z XIX w., obecnie w kompletnej ruinie.
- **Schrony tzw. „Linii Mołotowa”** – Załuż, racji swojego strategicznego położenia na skrzyżowaniu głównych traktów drogowych oraz będąc pierwszą stacją kolejową po stronie radzieckiej, był miejscem lokalizacji punktu oporu, składającego się z 17 schronów bojowych, wchodzących w skład tzw. „Linii Mołotowa”. Schrony w większości wysadzono, lecz niektóre z nich znajdują się nadal w niezłym stanie zachowania, a jeden z nich (dow. kpt. Rikadze) jest od 1969 r. pomnikiem i zarazem grobem wysadzonej tam załogi.

Turystka

Na terenie gminy organizowane są liczne imprezy kulturalne, rekreacyjne i sportowe. Na turystów czekają pola namiotowe i biwakowe oraz sprzyjające warunki do kąpieli rzecznej i szlaki do wędrówek pieszych. Jednymi z najatrakcyjniejszych są:

- **Szlak czerwony:** Sanok PKP – Biała Góra – Orli Kamień (518 m n.p.m.) – Liszna – Słonny Wierch – Słonna (639 m n.p.m.) – Przełęcz (620 m n.p.m.) – Przysłop (658 m n.p.m.) – Rakowa – Przemyśl
- **Szlak żółty:** Sanok PKP – Olchowce – Orli Kamień (518 m n.p.m.)
- **Szlak niebieski:** Sanok PKP – Stróże Wielkie – Łazy Stróżowskie (521m n.p.m.) – Chryszczata (997 m n.p.m.)
- **Szlak zielony:** Bykowce – Granicka (575 m n.p.m.) - Liszna

Wydarzenia Kulturalne:

- Kermesz Karpacki – podczas imprezy występy zespołów folklorystycznych z krajów Euroregionu Karpackiego, sprzedaż wyrobów artystycznych, pokazy rzemiosł, degustacja chłopskiego jadła (lipiec).
- Konkurs Wielkanocny na Pisanki, Kraszanki, Palmy Wielkanocne i Pieczywo Obrzędowe, doroczna wystawa Wielkanocna.
- Przegląd Piosenki Dziecięcej (maj)
- Jarmarki Folklorystyczne (czerwiec, lipiec)
- Konkurs Wieńca Dożynkowego (sierpień)
- Spotkanie z Piosenką Religijną (ostatnia niedziela sierpnia)

- Pokazy Rękodzieła Artystycznego (październik)

Gmina Besko

Charakterystyka gminy

Poszukując Beska na mapie, należy spojrzeć na południowo-wschodni skrawek Polski; niemalże pośrodku pomiędzy Krosnem, a Sanokiem, na przecięciu drogi i toru kolejowego z bystrym nurtem Wisłoka, odnajdziemy ludną, dobrze zagospodarowaną miejscowość, przepięknie położoną w dolinach i na wzgórzach nad Wisłokiem. Besko jest niewielką gminą, jedną z najmniejszych w Polsce (zaledwie 27,5 km² powierzchni, zamieszkała przez 4400 osób). Obejmuje trzy wsie: Besko, Mymoń, Poręby. Najbardziej charakterystycznym elementem ukształtowania terenu Beska jest oczywiście Wisłok. Rzeka ta, wypływająca ze wschodnich stoków Kanasiówki w paśmie granicznym Beskidu Niskiego, przez ponad 200 km toczy swe wody zanim, ostatecznie za Jarosławiem wpadnie do Sanu. Na południe od Beska Wisłok przebija się przez skały fliszowe, tworząc jeden z najpiękniejszych w Polsce rzecznych przełomów, który powstał w niedawnej (geologicznie) przeszłości – w plejstocenie. W latach 1972-1978, w celu zabezpieczenia terenów nadrzecznych w pobliskiej Sieniawie wybudowano zbiornik retencyjny o powierzchni około 1,2 km². Od wielu lat istnieją plany objęcia niektórych fragmentów przełomu ochroną rezerwatową. Nazwa Beska nie jest do końca ustalona. Najprawdopodobniej wywodzi się od bzu. (Bez-ko, Bes-ko), który być może porastał niegdyś te strony.

Rys historyczny

Besko jest starą królewską wsią, należącą do 1772 r. do Starostwa Sanockiego województwa ruskiego. W dokumentach jest wzmianka, że tędy właśnie, w 1419 r. jechał Władysław Jagiełło i zatrzymując się w Besku, wystawił tu jeden z dokumentów. Osada istniała jednak wcześniej, co najmniej od XIV w.; lokowano ją na prawie ruskim, zamieszkała była w większości przez prawosławną ludność ruską. Na początku XV w. przybyli do Beska Polacy Wychodząc naprzeciw duchowym potrzebom polskiej ludności, król Zygmunt III Waza w 1595r. na prośbę starosty sanockiego, Jerzego Grzegorza Mniszcha, powołał do życia i uposażył w Besku parafię obrządku łacińskiego. Rzymskokatolicka struktura sprzyjała nie tylko polonizacji tych terenów, ale także zapewniała nadzór administracyjny. Od XVI w. Wieś zaczęła się rozwijać. Tego procesu nie przerwały nawet łupieżcze najazdy: w 1624 r. najazd tatarski, Szwedzi złupili je w 1655 r., a Siedmiogrodzianie w 1657 r. Rozwój ten dotyczy także znajdującego się w Besku folwarku, wokół którego grupowała się duża ilość czeladzi pochodzenia polskiego. W XVIII w. wieś liczy ponad 1700 mieszkańców. Jednakże los poddanych chłopów z wieku na wiek się pogarszał, aż do połowy XIX w., kiedy to powstający ruch spółdzielczy i związki ruchu ludowego wpłynęły na poprawę ich doli. Sytuacje dodatkowo pogarszały zaświadczone w dokumentach katastrofalne susze lub odwrotnie – powodzie i wyjątkowo mroźne zimy oraz zbierające swe śmiertelne żniwo epidemie. W maju 1915 r., w czasie I wojny światowej, wojska austro-węgierskie i niemieckie przełamały ostatecznie w dolinie Wisłoka opór armii rosyjskiej, zmuszając tym samym Rosjan do odwrotu aż na Wołyń. We wrześniu 1939 r. kilkunastu mieszkańców Beska zginęło z rąk hitlerowców, którzy nie zrozumieli intencji witających ich mieszkańców narodowości ukraińskiej. Besko zostało wyzwolone 16 września 1944 r. przez 67 Korpus 38 Armii I Frontu Ukraińskiego.

Warto zobaczyć

- Brama cmentarna 1900 – 1925 r.
- Drewniany dom zakonny SS Felicjanek – 1935 r.
- Dzwonnica obok kościoła – 1841 r.
- Figura przydrożna – 1870 r.
- Figury przydrożne obok cerkwiska – 1890,1910 r.
- Kapliczka przydrożna – 1937 r.
- Kapliczka w ogrodzeniu kościoła - początek XX w.
- Kapliczka z gnomonem w ogrodzeniu dwory - początek XX w.
- Kościół p.w. Podwyższenia Krzyża – 1755 r.
- Lamus przykościelny – 1800-1825 r.
- Murowany dom zakonny SS Felicjanek – 1866 r.
- Park podworski – XIX-XX w.
- Spichlerz podworski – XIX-XX w.
- Tartak wodny – 1938 r.
- Zajazd – XVIII-XIX w.

Turystyka

Do miejsc rekreacyjnych na terenie gminy należy zaliczyć:

- Stadion sportowy z halą i hotelem
- Plac zabaw
- Hala sportowa przy Zespole Szkół
- Ścieżka rowerowa
- Miejsca do łowienia ryb
- Kąpielisko (rzeka Wisłok, stawy rybne)
- Piękny krajobraz zachęcający do spacerów i wycieczek pieszych
- Szlak turystyczny: Besko – Skibce – Kanasiówka 823 m n.p.m.- Komańcza

Ważne wydarzenia kulturalne i sportowe na terenie gminy

- Dożynki,
- Festyny,
- Przeglądy orkiestr dętych,
- Zawody strażackie
- Rozgrywki sportowe w różnych dyscyplinach.

Gmina Bukowsko

Charakterystyka gminy

Gmina Bukowsko leży we wschodniej części Beskidu Niskiego, na południowy zachód od Sanoka, w województwie podkarpackim. Obszar gminy wynosi 138 km². Granice gminy obejmują 12 sołectw i 2 wsie, w których zamieszkuje 5304 mieszkańców – na 1 km² przypada 37 osób. Gmina Bukowsko posiada typowo rolniczy charakter. Na jej terenie funkcjonuje 1064 indywidualnych gospodarstw rolnych o przeciętnej powierzchni około 7,2

ha, ogólna powierzchnia gospodarstw obejmuje 6607 ha.

Rys historyczny

Bukowsko należało do dóbr koronnych polskich. Najwcześniejsza wzmianka o osadzie pochodzi z 25 czerwca 1361 r. Wtedy to Kazimierz Wielki nadał braciom Piotrowi i Pawłowi z Węgier ziemię koronną Zboiska, Bukowsko, aż do Wisłoka i Radoszyc należącą do parafii św. Piotra w Bukowsku. Dokument ten, zatem stwierdza, że Bukowsko w roku 1361 miało kościół i parafię, a Wolica była uposażeniem bukowskiego plebana. W XV-to wiecznych zapisów wynika, że w latach 1480 -1485 sołectwo było dobrze zagospodarowane. Miało młyn i karcznię. Kupił je wtedy Jan Felesztyński tworząc z niego folwark szlachecki na Nędzach. Bardzo tragicznym wydarzeniem dla Bukowska był najazd Tatarów w 1624 r. Straty były olbrzymie: spalono całą wieś, dwór, kościół, wielu ludzi zabrali najeźdźcy do niewoli w straszny tatarski jasyr. Niemniej mimo tych ogromnych zniszczeń i niemal wiekowego letargu, na początku XVIII w. widać zmiany na lepsze. W 1710 r. zostaje odbudowany kościół p. w. Św. Krzyża – zrobił to właściciel Bukowska hrabia Józef Osoliński. Fundatorzy kościoła i orędownicy sprawy założenia bukowskiej parafii ufundowali także plebanie i uposażyli plebana. Do parafii przydzielono 35 okolicznych wsi. W 1748 r. Bukowsko miało już parafię i prawa miejskie, stało się miasteczkiem, o czym stwierdzają sanockie akta grodzkie i ziemskie. Bukowsko przeżywało rozkwit gospodarczy i handlowy, rozwinęło się rzemiosło. Od początku istnienia miasteczka w Bukowsku przewagę w żywiole miejskim mieli Żydzi. Już w 1745 r. ludności żydowskiej musiało być dużo skoro miała ona swoją synagogę w górnej części rynku. W XIX w. następuje duży rozwój miasta. Pod koniec tego stulecia osiąga ono poziom największego rozwoju i staje się obok Sanoka i Rymanowa największym skupiskiem ludności i ośrodkiem rzemieślniczo - handlowym w powiecie sanockim. W 1918 r., po wyzwoleniu Polski z niewoli, Bukowsko było gminą zbiorową z siedzibą urzędu gminnego na czele, którego stał wójt. Był też sąd grodzki, 3 sędziów, urząd notarialny, posterunek policji państwowej, poczta, urząd skarbowy, apteka, drogeria i trzech lekarzy. Wyzwolenie spod okupacji hitlerowskiej przyszło 16. IX. 1944 r., ale nie był to koniec walk. 4. IV. 1946 r. w nocy na Bukowsko napadły oddziały, UPA niszcząc doszczętnie miejscowość, rabując, mordując ludzi, Wyniszczenia wojenne i powojenne zepchnęły Bukowsko do roli wsi..

Warto zobaczyć

Atrakcją dla turystów są zabytkowe kościoły: neogotyckie w Bukowsku i Dudyńcach oraz barokowy w Nowotańcu, wraz z równie zabytkowym wyposażeniem. Inne godne uwagi obiekty to min. ruiny cerkwi w Nagórze i Płonnej, kościół w Wolicy, zabudowania dworskie, kaplica i kościół w Zboiskach, dzwonnica przycerkiewna i nowy kościół w Woli Sękowej. Na terenie gminy można spotkać także wiele mniejszych ciekawych obiektów, jakimi są np. przydrożne kapliczki, pomniki czy zabytkowe nagrobki.

Turystyka

Granicą pasma górskiego Bukowicy przebiega główny szlak beskidzki. Bogactwo naturalne lasów, czyste powietrze i woda, to wymarzone warunki do uprawiania górskiej turystyki pieszej i narciarskiej, grzybobrania, wędkowania, jazdy konnej czy myślistwa. Atrakcją sezonu zimowego jest wyciąg narciarski w Karlikowie, w skład którego wchodzi

dwie nitki o długości 1,2 km, każda o zdolności przewozowej 2 tyś. osób na godzinę.

Ważne wydarzenia kulturalne i sportowe na terenie gminy

- Ogólnopolski Festiwal "Bukowskie Prezentacje Folkloru Młodych",
- "MUZYKANTY - folklor bez granic",
- "Bukowski Regionalny Turniej Sprawności Obronnej",
- "Zawody Strzeleckie Żołnierzy Rezerwy",
- "Opłatkowe Spotkanie Kapel Lodowych".

Gmina Komańcza

Charakterystyka gminy

Gmina Komańcza leży na pograniczu Beskidu Niskiego i Bieszczadów, od południa graniczy ze Słowacją. Jest jedną z największych gmin w Polsce, zajmuje obszar 455 km². Ponad 70% tereny pokrywają lasy, głównie liściaste. Część tego terenu wchodzi w skład dwóch parków krajobrazowych: Ciśniańsko-Wetlińskiego i Jaśliskiego. Ze względu na walory przyrodnicze Komańcza oraz występujące tu wody mineralne ma ona dużą szansę stać się ważnym ośrodkiem turystyczno-uzdrowiskowym. Powstaniu takiego kompleksu sprzyja również sieć znakowanych szlaków turystycznych, przepiękne krajobrazy, bogaty świat fauny i flory. Warto wspomnieć, że na terenie gminy znajdują się trzy przejścia graniczne ze Słowacją:

1. Radoszyce-Palota – drogowe, całodobowe, międzynarodowe, przeznaczone dla samochodów osobowych, autokarów i samochodów ciężarowych do 7,5 ton.
2. Łupków-Medzilaborce – kolejowe dla ruchu osobowego i towarowego
3. Balnica-Osadne – turystyczne, piesze otwarte w sezonie letnim (01.VI-30.IX w godz. 9.00-18.00)

Rys historyczny.

Wieś Komańcza założona została w dobrach królewskich na prawie wołoskim w 1512 r., na podstawie przywileju lokacyjnego wydanego Iwankowi, krajnikowi ze Szczawnego, przez starostę sanockiego Mikołaja Kamienieckiego. Zgodnie z przywilejem wieś miała się nazywać Krzemienna, lecz z czasem przyjęła się nazwa Komańcza, od płynącego tutaj Kumanieckiego Potoku (dawniej Barburka; obecnie Barbarka), niektóre źródła podają, że nazwa Komańcza związana jest z tatarskim plemieniem Kumanczy, którzy przed wiekami dotarli na te tereny. W 1686 r. na wieś napadła banda węgierskich tołhajów, rabując wszystko, co się dało. Potomkowie kniazia Komańcza otrzymali - zapewne za zasługi wojenne - tytuły szlacheckie z herbem Leliwa i przyjęli od nazwy miejscowości nazwisko Kumanieccy. Po okresie zniszczeń i napadów nastąpił okres ożywienia gospodarczego Komańcza, na co wpłynęła budowa w latach 1872-1888 linii kolejowej z Przemyśla przez Chyrów, Zagórz do Budapesztu przez Przełęcz Łupkowską. Czas I wojny zapisał się krwawo w historii Bieszczadów, a szczególnie Komańcza. Walki toczyły się od listopada 1914 r. Linia frontu była zmienna, biegła m.in. pasmem Połonin, Otrytu i Ostrego. Pod koniec wojny monarchia Habsburgów zaczęła upadać. Pogórze Bieszczadzkie znalazło się na styku walk polsko-ukraińskich. Pierwsze dni listopada 1918 r. przyniosły utworzenie tzw. Republiki Komańczańskiej, ruchu na rzecz połączenia się z niepodległą Ukrainą, który objął około 30 okolicznych wsi. W 1919 r. ruszyła polska ofensywa przeciw Komańcza i Baligrodowi. Po serii aresztowań i niezbyt istotnych potyczkach, "Republika Komańczańska" przestała istnieć.

W okresie międzywojennym Komańcza zaczęła rozwijać się jako miejscowość letniskowa. W bocznej dolince powstało Letnisko Komańcza; zbudowano tu kilka piętrowych, drewnianych pensjonatów. Do dziś dotrwały tylko dwa z nich. W jednym mieści się obecnie Klasztor Sióstr Nazaretanek, drugi zajmuje schronisko PTTK. We wrześniu 1939 r. Bieszczady, w tym Komańcza, błyskawicznie znalazły się pod okupacją niemiecką, potem na mocy paktu Ribbentrop - Mołotow, Niemcy podzieliły się tym regionem z Sowietami. Granica przebiegała wzdłuż Sanu. Między 9 a 12 września wkroczyły w Bieszczady jednostki Wehrmachtu, radośnie witane przez ukraińskich nacjonalistów. Rozpoczęła się ponura okupacyjna noc, masowe aresztowania patriotów, egzekucje, prześladowania, eksterminacja Żydów i Cyganów. U schyłku 1944 r. większa część Podkarpacia była już wolna. Wraz z odbudową zniszczonego kraju rozpoczęła się także burzliwa działalność UPA. Oprócz walk, mordowania bezbronnej ludności, banderowcy niszczyli linie kolejowe, drogi, mosty itp. Po zakończeniu działań wojennych, w 1947 r. nastąpiła akcja "Wisła", która miała na celu ostateczne zniszczenie UPA i wysiedlenie pozostałej jeszcze ludności ukraińskiej na ziemie odzyskane i tereny ZSRR. Po roku 1956 część wysiedlonych powróciła.

Warto zobaczyć

Powyżej przystanku Komańcza-Letnisko mieści się zabytkowy, drewniany **klasztor sióstr Nazaretanek**. Na przełomie lat 1955-56 w klasztorze tym był internowany kardynał Stefan Wyszyński. Na pamiątkę tego faktu powstało tu malutkie muzeum upamiętniające jego pobyt w Komańczy. Przed budynkiem klasztornym stoi jego pomnik Elementem pejzażu kulturowego gminy Komańcza są **XIX-wieczne cerkwie i kapliczki lemkowe**. Cerkwie znajdują się w miejscowościach: Wisłok Wielki, Komańcza, Radoszyce, Smolnik, Rzepedź, Turzańsk, Szczawne. Z czego w miejscowości Komańcza są dwie; pierwsza to cerkiew z XIX wieku, która w latach sześćdziesiątych przekazana została wyznawcom prawosławia (spłonęła 13 września 2006 r., obecnie rozpoczęła się jej odbudowa), druga to współczesna cerkiew greckokatolicka z przeniesionymi elementami cerkwi z Dudyniec

Turystyka

Trasa przyrodniczo- historyczna po Komańczy.

Trasa ścieżki liczy 7 km i rozpoczyna się od cerkwi greckokatolickiej, następnie można zobaczyć: pozostałości cerkwi prawosławnej (spłonęła w 2006 r., trwa jej odbudowa), miejsca osobliwości przyrodniczych, panoramę Komańczy z platformy widokowej, klasztor SS. Nazaretanek, miejsce katastrofy samolotu z okresu II wojny światowej, dalej miejsce masowego mordu ludności romskiej również z okresu II wojny światowej. Trasa ścieżki kończy się przy kościółku rzymskokatolickim w centrum Komańczy.

Przez teren gminy przebiegają również liczne szlaki turystyczne m.in.: pieszy Główny Szlak beskidzki, „Szlak Ikon doliną Osławy” „Szlak Architektury Drewnianej”, Szlak Szwejka oraz Transgraniczna Trasa Rowerowa, która przez przejście graniczne w Radoszycach łączy Polskę ze Słowacją.

Dopełnieniem atrakcji turystycznych jest kursująca w okresie letnim, z Majdanu do Woli Michowej, Balnicy i Przysłupia, Bieszczadzka Kolejka Leśna. Dzięki staraniom samorządu gminy Komańcza oraz Fundacji Bieszczadzkiej Kolejki Leśnej w 2008 r. zostanie przywrócony do użytku kolejny odcinek trasy z Woli Mchowej do Łupkowa. Również funkcjonujące na terenie gminy trzy przejścia graniczne ze Słowacją; samochodowe w Radoszycach, kolejowe w Łupkowie i piesze w Balnicy stanowią o atrakcyjności turystycznej

gminy.

W ostatnich latach na terenie gminy dynamicznie rozwija się baza turystyczna. Ośrodki wypoczynkowe, pensjonaty, schroniska oraz ponad 50 gospodarstw agroturystycznych proponują atrakcyjną i różnorodną ofertę turystyczną. W okresie letnim można skorzystać z jazdy konnej, przejażdżki dylizansem, a w zimie z kuligów, psich zaprzęgów, jazdy na nartach turystycznych oraz z naturalnych stoków saneczkowych. W Komańczy zlokalizowany jest także orczykowy wyciąg narciarski.

Ważne wydarzenia kulturalne:

- "Radoszyckie Źródélko". Jest to impreza słowacko - polska wspólnie organizowana przez parafię greckokatolicką w Komańczy i Urząd Gminy w Komańczy (czerwiec)
- Koncert "Orkiestry Świętego Mikołaja" z Lublina (lipiec)
- "Spotkania Przygraniczne Komańcza - Medzilaborce". Impreza odbywa się od ośmiu lat, organizowana jest przez Urząd Gminy w Komańczy i miasto partnerskie Medzilaborce (sierpień)

Gmina Tyrawa Wołoska

Charakterystyka gminy.

Tyrawa Wołoska jest jedną z najmniejszych gmin województwa podkarpackiego, powierzchnia gminy liczy 69 km², z czego około 50% to lasy. Zamieszkuje ją 2047 mieszkańców skupionych w pięciu wsiach sołectwach: Tyrawa Wołoska, Hołuczów, Rakowa, Rozpucie, Siemuszowa. W gminie brak przemysłu, w miarę dobrze rozwija się przetwórstwo drewna. Od 2003 r. działa w gminie Stowarzyszenie Społeczno-Kulturalne " U Podnóża Gór Słonnych", którego głównym celem jest wspieranie wszechstronnego rozwoju społecznego, kulturalnego i gospodarczego gminy oraz budowanie społeczeństwa obywatelskiego w środowisku lokalnym

Rys historyczny

Według potwierdzonych źródeł wieś istniała już w 1402 r. i nosiła nazwę *Tyravia minori*, czyli Tyrawa Mniejsza. W 1436 r. występuje jako Tyrawa Walachiensem, zaś w 1443 r. jako Tirawa Walaska powstała na prawie wołoskim. Założycielem i właścicielem Tyrawy Wołoskiej był Mikołaj Czeszyk sędzia sanocki, herbu Ossorya, od którego wywodzi się kilka znanych rodów ziemi sanockiej: Tyrawscy, Bukowscy, Grabowniczcy, Rytarowscy, Pełkowie. W Tyrawie został potomek Czeszyka Tyrawski. W połowie XVII w. właścicielem Tyrawy zostają Ossolińscy. Pierwsza wzmianka o Tyrawie Wołoskiej jako mieście *novum lacartm*, pochodzi z 1707 r. Nowe miasto miało być punktem etapowym w handlu na szlaku prowadzącym z Przemyśla do Sanoka i Leska oraz dalej do przełęczy karpaccich. Podstawowym zadaniem było jednak organizowanie wymiany handlowej o zasięgu nie przekraczającym granic dóbr. Pod koniec XIX w. odbywał się w Tyrawie tylko jeden jarmark roczny – 16 lipca. Tyrawę zasiedlała ludność pochodzenia ruskiego, polskiego i Żydzi, którzy zajmowali się handlem i rzemiosłem. W drugiej połowie XVII w Tyrawę przejął jako właściciel Karol Krajewski herbu Jasieńczyk, po nim syn Marcin Tadeusz, a następnie syn Leon. W okresie tym Tyrawa Wołoska utraciła prawa miejskie. Na przełomie XIX i XX w. Tyrawa przeszła w ręce żydowskie. Dwór i część gruntów przejęli Brzezińscy, którzy

gospodarzyli tu do 1940 r. W 1945 r. w wyniku ataku bandy UPA dwór spłonął, a grunty zostały sprzedane miejscowym chłopom. Tyrawa została objęta akcją "Wisła", w wyniku której około 780 osób narodowości ukraińskiej zostało wysiedlonych na Ziemię Odzyskaną.

Warto zobaczyć

Galeria rzeźby „Quo Vadis”

Gmina Tyrawa Wołoska szczyci się m. in. galerią rzeźby plenerowej "Quo Vadis", której właścicielem, jak również twórcą eksponatów, jest Pan Bogusław Iwanowski – artysta - rzeźbiarz ceniony w Polsce, jak również znany poza granicami naszego kraju. Największą perełką jest on jednak dla miejscowej ludności, która często odwiedza ogród Pana Bogusława pełny olbrzymich posągów. Warto również zajrzeć do domu. Tam ściany uginają się pod ciężarem pięknych płaskorzeźb, każdy wolny kąt zdobi małe arcydzieło. Artysta jednak nie pozwala zwiedzającym na "suche" oglądanie eksponatów. Każdy turysta posłucha również historii, związanej z daną rzeźbą. Na placu przed domem można zapalić ognisko i tam w bajkowej atmosferze można posłuchać ciekawych opowieści na temat każdej postaci z drewna. Artysta podejmuje różne tematy, począwszy od religijnych przez historyczne, a skończywszy na sprawach codziennych, jakże bliskich każdemu z nas. Jak widać każdy znajdzie coś dla siebie. Artysta rozumie potrzeby szarego przechodnia, dlatego częstym motywem przewijającym się w jego dziełach jest ból, cierpienie, rozpacz. Jego prace odwiedziły Szwajcarię, Francję, Niemcy, Stany Zjednoczone, Rzeszów, Przemyśl, Kraków, Warszawę, Poznań i wiele innych miejsc. Jego kunszt odzwierciedlają różnego rodzaju nagrody i odznaczenia, które przywozi ze swoich podbojów. A należą mu się one jak nikomu innemu.

Ważne wydarzenia kulturalne i sportowe na terenie gminy

- Wielokulturowy Festiwal "GALICJA" (czerwiec)
- Obchody rocznicowe otwarcia galerii "Quo Vadis" (lipiec)
- Samochodowe wyścigi górskie,

Gmina Zagórz

Charakterystyka gminy.

Gmina Zagórz położona jest w południowo-wschodniej części województwa podkarpackiego, w powiecie sanockim, na pograniczu Pogórza Bukowskiego i Bieszczadów Zachodnich, wzdłuż malowniczej doliny rzeki Osławy. Powierzchnia gminy wynosi 160 km² i zamieszkuje ją obecnie ok. 12900 mieszkańców. Na obszarze tym położone są zamieszkałe wioski: Czaszyn, Kalnica, Łukowe, Mokre, Morochów, Olchowa, Poraż, Średnie Wielkie, Tarnawa Dolna, Tarnawa Górna, Zahutyń oraz znajdujące się w jego północnej części miasto Zagórz, będące siedzibą władz gminy, centrum przemysłowo-usługowym i ważnym węzłem komunikacyjnym. To właśnie w Zagórzku krzyżują się drogi kołowe i kolejowe, prowadzące

do przejść granicznych z Ukrainą i Słowacją. Przez gminę Zagórz przepływają dwie główne rzeki Bieszczadów: Oslawa - tworząca w górnym biegu liczne zakola i przełomy oraz San, będący częścią północnej granicy gminy. W rzekach tych na wędkarzy czekają liczne, atrakcyjne gatunki ryb: pstrągi, lipienie, brzany, klenie i inne. O pięknie gminy i jej bogatych walorach turystycznych stanowią malownicze krajobrazy, które możemy obserwować z licznych wzniesień, bogactwo fauny i flory zwłaszcza w południowej części gminy, jak również zabytki architektury sakralnej i ludowej o bogatych walorach artystycznych. Prawie 50% gminy zajmują kompleksy leśne, znajdujące się w jej południowej części. Pierwotne lasy to puszcza jodłowo – bukowa, która ocalała w nielicznych miejscach. Stanowią one siedlisko dla wielu gatunków ptaków i zwierząt. Nierzadko można zobaczyć: sarny, jelenie, zające, rzadziej rysia, żbika, wilka czy niedźwiedzia..

Rys historyczny

Pierwsza historyczna wzmianka pochodzi z 1412 r. W tym czasie właścicielem Zagórza był Jan z Tarnawy. Możemy jednak domniemywać, że osada była zamieszkiwana wcześniej. Zagórz lokowany był na prawie niemieckim, jednak akt lokacyjny nie zachował się do naszych czasów. Graniczył on z innymi osadami: Wielopolem, Oslawą, Zaslawiem, Doliną, Suszkowem, które obecnie stanowią części Zagórza. Kolejnymi właścicielami Zagórza byli: Andrzej Samuel Stadnicki, Krasicczy, Franciszek Truskolaski, Wincenty Ryłski, dr Erazm Łobaczewski, Zygmunt Łobaczewski, Adam baron Gubrynowicz. O wzroście jego znaczenia w kolejnych wiekach świadczy istnienie świątyni obrządku wschodniego i powstanie parafii rzymskokatolickiej w 1750 r. Kolejnym impulsem w rozwoju Zagórza stała się lokacja zakonu Karmelitów Bosych na początku XVIII w. – nieopodal kościoła w Starym Zagórz. Jednakże, swój rozwój zawdzięcza Zagórz budowie linii kolejowych: w 1872 r. – I Węgiersko – Galicyjskiej Kolei Żelaznej, a w 1884 r. Galicyjskiej Kolei Transwersalnej. Wybudowano dwie stacje kolejowe wraz z infrastrukturą; nastąpił wzrost liczby mieszkańców, utrzymujących się z pracy na kolei. Wraz z rozwojem dróg żelaznych pojawiają się w Zagórz pierwsze fabryki. W 1891 r. Kazimierz Lipiński - właściciel fabryki kotlarsko – mechanicznej z Sanoka uruchomił w wynajętych od kolei magazynach produkcję wagonów kolejowych. Kolej nie była jedynym miejscem zatrudnienia dla ówczesnych Zagórzan. W XIX w. zaczęto prowadzić badania i prace w zakresie poszukiwania ropy naftowej. Na jej źródła natrafiono w Wielopolu, gdzie powstały kopalnie tego surowca. W okresie I wojny istniała na terenie Zagórza Polska Organizacja Zbrojna. W roku 1918 mieszkańcy Zagórza brali czynny udział w odzyskaniu przez Polskę niepodległości. Okres międzywojenny zaznacza się dużą aktywnością społeczną Zagórzan, a także budową fabryki celulozy w Zaslawiu. W tym okresie Zagórz zamieszkiwany był głównie przez: Polaków, Rusinów i Żydów. II wojna światowa była dla Zagórza okresem trudnym. Zagórz stał się silnym punktem oporu, a wielu jego mieszkańców związanych było z konspiracją. W tym okresie na terenie fabryki celulozy, hitlerowcy utworzyli obóz pracy dla Żydów, będący do 1943 r. miejscem ich kaźni. Po drugiej wojnie światowej można zauważyć ciągły, choć powolny rozwój Zagórza. 1 lutego 1977 r. Zagórz otrzymał prawa miejskie.

Warto zobaczyć

Ruiny Klasztoru Karmelitów Bosych w Zagórz

Klasztor wzniesiony został na szczycie zwanym Marymontem, z trzech stron otoczonym rzeką Oslawą. Początki klasztoru sięgają 1700 r. Jego fundatorem był Jan Franciszek Stadnicki. Za początek fundacji uważa się dzień 7 sierpnia 1700 r. Budowa posuwała się

bardzo szybko. Już w 1714 r. odbyło się uroczyste wprowadzenie karmelitów do nowego klasztoru, jednak prace budowlane przy kościele i klasztorze trwały do 1730 r. W ich wyniku powstał kompleks klasztorny, w skład którego wchodziły: kościół, budynek klasztorny, zabudowania gospodarcze. Całość otaczał mur obronny z systemem baszt. Za murami znajdował się jeszcze szpital, przeznaczony dla weteranów wojennych pochodzenia szlacheckiego. Klasztor w Zagórze został wybudowany według planu zatwierdzonego dla konwentów mniejszych, natomiast świątynię zakonną wzniesiono i oparto na wymiarach zleconych dla kościołów większych. Kościół klasztorny posiadał specyficzną ośmioboczną nawę główną i dwie kaplice boczne. Od 2000 r. trwają systematyczne prace mające na celu zabezpieczenie przed dalszym niszczeniem tego niezwykłego zabytku Podkarpacia.

Kościół p. w. Wniebowzięcia Najświętszej Marii Panny w Starym Zagórze

Miejscowa legenda głosi, że kiedy Kazimierz Wielki w 1343 r. podjął wyprawę na Ruś celem przyłączenia do Polski Grodów Czerwieńskich, podczas postoju, we śnie miała ukazać mu się Matka Boska, zapewniając monarchę o sukcesie wyprawy. Król - jako wotum wdzięczności - miał nakazać wybudowanie w tym miejscu kaplicy, a podczas powrotu z wyprawy miał jakoby zostawić obraz zwiastowania, znajdujący się po dzień dzisiejszy w głównym ołtarzu świątyni. Według źródeł historycznych początki świątyni zagórskiej sięgają roku 1697, kiedy to proboszcz parafii Poraż, ks. Piotr Głoski, ufundował prebendę. Uposażenie kościoła powiększył kasztelan biecki Piotr Konstanty Stadnicki w 1724 r. W 1750 r. biskup przemyski Wacław Sierakowski erygował w Zagórze samodzielną parafię. W ołtarzu znajduje się łaskami słynący gotycko–renesansowy obraz Zwiastowania Najświętszej Maryi Panny, malowany na desce lipowej, temperą na zaprawie kredowej. Ołtarze boczne z początku XX w. stylizowane na wzór ołtarza głównego. Po lewej stronie znajduje się ambona pochodząca z początku XVIII w. bogato zdobiona, zwieńczona baldachimem. Na ścianach znajdują się obrazy pochodzące z zagórskiego klasztoru Karmelitów Bosych. W prezbiterium obraz Świętej Rodziny, w nawie głównej święty Antoni i Ekstaza Świętej Teresy oraz stacje drogi krzyżowej. W oknach znajdują się witraże, których fundatorem w 1939 r. był Bronisław Ludwik Baron Gubrynowicz.

Cerkiew p. w. Św. Michała w Zagórze

Pierwsze informacje historyczne o cerkwi w Zagórze pochodzą z 1761 r. Obecny budynek cerkwi pochodzi z roku 1836. Jej fundatorem był Erazm Łobaczewski, a następnie Franciszek Truskolaski, właściciel Zagórze w XIX w. Świątynia trójdzielna jednonawowa, z wieżą od strony zachodniej. Prezbiterium węższe od nawy głównej zakończone półkoliście, z przylegającą od prawej strony zakrystią. Na uwagę zasługuje ikonostas oddzielający nawę główną od sanktuarium, gdzie znajduje się ołtarz i gdzie wstęp mają tylko duchowni.

Cerkiew w Wielopolu

Umiejscowiona naprzeciwko klasztoru na wzgórzu cerkiew greckokatolicka, zbudowana została w 1865 r. Budowla postawiona na planie krzyża greckiego, zwieńczona kopułą w części centralnej. Do najcenniejszych zabytków należy rokokowy obraz Zwiastowania Najświętszej Panny Maryi.

Stary cmentarz w Zagórze

Umieszczony 200 metrów powyżej kościoła. Znajdują się na nim kaplice grobowe rodziny Truskolaskich i Gubrynowiczów oraz zabytkowe nagrobki z XX w., a także krzyż powstańczy, który upamiętnia najważniejsze wydarzenia historyczne.

Kościół p. w. Oczyszczenia Najświętszej Marii Panny w Porażu

Kościół wzniesiony został w 1784 r. a konsekrowany w roku 1853. Świątynia jednonawowa z prezbiterium zamkniętym absydą oraz przylegającymi kaplicą i zakrystią. Nad nawą znajduje się wieżyczka na sygnaturkę. W kościele znajduje się późnobarokowa ambona z końca XVII w. oraz kamienna chrzcielnica, częściowo wmurowana w ścianę prezbiterium.

Cerkiew p. w. Spotkania Pańskiego w Morochowie

Wybudowana w 1837 r. jest przepięknym zabytkiem jednonawowej drewnianej cerkwi zrębowej z wieżą o konstrukcji słupowej. Do 1961 r. była świątynią greckokatolicką pod wezwaniem Matki Boskiej Gromnicznej. Wewnątrz XIX-wieczny ikonostas. Najcenniejszym zabytkiem jest pochodząca z 1803 r. płaszczonka. Cerkiew w Morochowie jest jednym z obiektów położonych na Szlaku Ikon i Szlaku Architektury Drewnianej.

Zasław

W okresie II wojny światowej stał się miejscem eksterminacji ludności narodowości żydowskiej. Jesienią 1940 r. zorganizowano na terenach opuszczonej fabryki celulozy obóz pracy przymusowej dla Żydów z terenu Sanoczczyzny i Słowacji. W latach 1940–1943 przez obóz przewinęło się ok. 15 tys. więźniów. W 1943 r. Niemcy zlikwidowali obóz wywożąc część jego więźniów do obozu zagłady w Bełżcu, a resztę rozstrzelano obok starego cmentarza w Zasławiu. Obecnie w Zasławiu znajduje się tablica informująca o istnieniu obozu oraz pomnik, poświęcony pomordowanym.

Turystyka

Gmina Zagórz jest bieszczadzką gminą rozpościerającą się na styku Karpat Wschodnich i Zachodnich. Często też Zagórz określany jest bramą Bieszczadów. Leży w woj. podkarpackim (powiat sanocki) na południowo wschodnim krańcu Polski w dolinie rzeki Osławy i Kalniczki, w odległości 50 km od przejść granicznych na Słowację i Ukrainę. Każdy, kto wybiera się w głąb gór, musi się tu zatrzymać. Położenie na skrzyżowaniu arterii komunikacyjnych (Sanok – Ustrzyk Dolne – Granica Państwa z Ukrainą – Sambor - Lwów oraz Przemyśl – Sanok – Granica Państwa ze Słowacją – Medzilaborce - Budapeszt) czyni Zagórz znakomitą bazą wypadową dla turystów niezależnie od tego czy udają się zwiedzać Bieszczadzki Park Narodowy, nad Jezioro Solińskie czy Góry Słonne lub jadą do sąsiednich krajów. Dogodna sieć połączeń zapewnia odpowiedni dojazd do najciekawszych terenów Bieszczadów. Z Zagórza wszędzie jest blisko. Za pośrednictwem PKP w ciągu 1,5 godziny dojechać na Słowację lub Ukrainę.

Kultura

Ważne wydarzenia kulturalne i sportowe na terenie gminy.

- Dni Kultury Chrześcijańskiej Zagórz (maj)
- “Sukcesik” - Festiwal Piosenki Dziecięcej, Zagórz (czerwiec)
- Zawody Wędkarskie o Puchar Burmistrza, Zagórz (czerwiec)
- Biegi Przełajowe Nieczui, Zagórz (czerwiec)
- Międzynarodowy Festyn Sportowy, Czaszyn (lipiec)
- Zagórski Zjazd Kapel Ludowych, Zagórz (lipiec - sierpień)
- Święto Kultury Ukraińskiej nad Osławą (Mokre - sierpień)
- Złot Pojazdów Zabytkowych, Zagórz (sierpień)
- Rykowisko Galicyjskie, Zagórz - sierpień (wrzesień)
- LOTOS Cup i Puchar Burmistrza w Skokach Narciarskich, Zagórz Zakucie (styczeń- luty)

Gmina Zarszyn

Charakterystyka gminy.

Gmina Zarszyn położona jest w dorzeczu Wisłoka, który przepływa zachodnim jej skrajem, a przepływająca przez gminę rzeka Pielnica jest jej prawym dopływem. Większość miejscowości współtworzących gminę leży nad Pielnicą bądź potokami stanowiącymi jej dopływy. W skład gminy wchodzi następujące miejscowości: Zarszyn, Posada Zarszyńska, Jaćmierz, Posada Jaćmierska, Długie, Bażanówka, Nowosielce, Pielnia, Odrzechowa. Duże obszary leśne, urozmaicona rzeźba terenu, małe uprzemysłowienie, brak zakładów uciążliwych dla środowiska stwarzają możliwość wykorzystania terenów gminy do celów turystycznych. Gmina Zarszyn leży na terenie południowo-wschodniej Polski, na Podkarpaciu. Tereny gminy położone są w Dołach Jasielsko-Sanockich pomiędzy Beskidem Niskim a Pogorzem Dynowskim. Okolice Zarszyna związane są historycznie z Ziemią Sanocką. Gmina Zarszyn położona jest przy głównym szlaku komunikacji drogowej i kolejowej Krosno – Sanok - Zagórz prowadzącym w Bieszczady, a dalej na Słowację - Łupków i Radoszyce oraz na Ukrainę - Krościenko.

Rys historyczny

Najstarsze ślady osadnictwa człowieka na tym terenie pochodzą z młodszej epoki kamienia (5000 - 1700 lat p.n.e.). Są to m.in. kamienne narzędzia odkryte w Odrzechowej i Pielni. Z epoki brązu pochodzi, znaleziony w Zarszynie, skarb brązowy (naszyjniki, naramienniki, szpile, paciorki). Epokę żelaza reprezentują liczne znaleziska monet (m.in. z Jaćmierza), przedmioty codziennego użytku importowane z południa Europy. Świadczą one o istnieniu szlaku handlowego, prowadzącego przez Ziemię Sanocką. Nasilenie procesów osadniczych następuje w XIII wieku, natomiast z XIV wieku pochodzą pierwsze wzmianki historyczne o niektórych miejscowościach obecnej gminy.

Warto zobaczyć

Piękne malownicze położenie gminy urozmaicają również zabytki. Zabytkiem kl. I jest drewniany kościół z XVII wieku, remiza OSP oraz domy wokół rynku w Jaćmierzu. W miejscowości Bażanówka i Nowosielce znajdują się zabytkowe obiekty architektury dworskiej. Obecnie w obydwu funkcjonują szkoły, w Bażanówce - podstawowa, natomiast w Nowosielcach Technikum Rolnicze. W Pielni znajduje się murowana cerkiew z 1805 r. wraz z dzwonnica cerkiewną. W kościele w Zarszynie znajdują się zabytkowe witraże w oknach prezbiterium oraz cztery obrazy w formie witraży. W miejscowości Odrzechowa są XIX wieczne zabytki, drewniany dwór oraz cerkiew z dzwonnica.

Ważne wydarzenia kulturalne i sportowe

- Gminny Turniej Halowej Piłki Siatkowej luty
- Biesiada Kół Gospodyń Wiejskich maj,
- Sportowy Turniej Miast i Gmin maj
- Przegląd Zespołów Dziecięcych czerwiec,
- Dożynki Gminne wrzesień,
- Gminny Turniej Tenisa Stołowego wrzesień

POWIAT BIESZCZADZKI

Powiat bieszczadzki to jeden z najpiękniejszych regionów Podkarpacia. Leży w pół-wsch. części Polski na styku trzech granic: polskiej, słowackiej i ukraińskiej. W skład powiatu wchodzi trzy gminy: Czarna, Lutowiska, Ustrzyki Dolne oraz miasto Ustrzyki Dolne. Siedzibą Starostwa jest miasto Ustrzyki Dolne, które stanowi ważny drogowy węzeł komunikacyjny dla udających się w Bieszczady Wysokie, leży bowiem na trasie tzw. małej i dużej "pętli bieszczadzkiej". Jest także najbliższą górską miejscowością posiadającą linię kolejową. Powierzchnia powiatu wynosi 1138 km², a mieszka tu 23 080 osób.

Gmina Ustrzyki Dolne

Charakterystyka Gminy

Ustrzyki Dolne są najdalej na południowy wschód wysuniętym ośrodkiem miejskim w Polsce, w województwie podkarpackim. Liczą ok. 11 tys. mieszkańców. Powszechnie uważane za "stolicę" Bieszczadów, są siedzibą władz powiatu i gminy. Leżą na wysokości ok. 480 m n.p.m., w niemal jednakowej odległości od Krosna i Przemyśla, na trasie małej i dużej "obwodnicy bieszczadzkiej". Posiadają dogodne połączenia PKS z Rzeszowem, Warszawą, Katowicami i Nowym Sączem, są także najbliższymi polskimi Bieszczadami Wysokimi położoną miejscowością posiadającą komunikację PKP. Przez miasto przebiega europejski dział wodny, dlatego rzeka Strwiąż, wzdłuż której rozciągają się Ustrzyki Dolne, jest jedną z dwóch rzek w kraju należących do zlewiska Morza Czarnego. Dzięki śródgórskiemu położeniu i odpowiedniemu klimatowi (długi okres zalegania śniegu) Ustrzyki Dolne mają dobre warunki do uprawiania sportów zimowych; dysponują wyciągami na zboczach okolicznych gór, trasami biegowymi, zjazdowymi i spacerowymi. Organizowane są tu różnorodne imprezy o charakterze sportowym i rekreacyjnym. Baza noclegowa liczy ok. 3 tys. miejsc, natomiast żywieniowa ponad 1,7 tys. miejsc konsumpcyjnych. Wiele ośrodków wypoczynkowych, hoteli, pensjonatów, gospodarstw agroturystycznych, schronisk, kwatery prywatnych oferuje zróżnicowany standard usług "na każdą kieszeń". Funkcjonuje pływalnia, czynne są dobrze oznakowane szlaki spacerowe i turystyczne oraz trasy rowerowe. W pobliżu miasta dwie stadniny koni umożliwiają uprawianie turystyki konnej. Dodatkowym atutem mikroregionu ustrzyckiego jest międzynarodowe przejście graniczne w pobliskim (9 km.) Krościenku, które umożliwia dotarcie do interesujących turystycznie i gospodarczo obszarów Ukrainy, Węgier i krajów bałkańskich. Gmina Ustrzyki Dolne obejmuje następujące miejscowości: Arłamów, Bandrów, Braniów, Brelików, Brzegi Dolne, Daszówkę, Dźwiniacz Dolny, Grąziową, Hoszowczyk, Hoszów, Jałowe, Jureczkową, Krościenko, Kwaszeninę, Leszczowate, Liskowate, Łobozew Dolny, Łobozew Górny, Łodynę, Moczary, Nowosielce Kozickie, Ropienka, Równię, Sokole, Serednica, Stańkowa, Teleśnica Oszawarowa, Teleśnica Sanna, Trzcianiec, Trójca, Ustianowa Dolna, Ustianowa Górna, Wola Romanowa, Wojtkowa, Wojtkówka, Zawadka. Miejscowości wchodzące w skład gminy są w większości osadami rolno-turystycznymi, nastawionymi na drobną działalność rolniczą (hodowla bydła, uprawa roli) oraz usługi agroturystyczne.

Rys historyczny

Pierwsza wzmianka o Ustrzykach Dolnych pochodzi z 1502 r., kiedy to król Jan Olbracht oddał te okolice w dzierżawę Iwonii Janczonowiczowi herbu Przestrzał rodem z Siedmiogrodu za zasługi położone w czasie wojny bukowińskiej. Ustrzyki zamieszkiwała wtedy ludność przybyła z ruskich wsi rolniczych oraz wołoscy pasterze poszukujący bezpiecznej osady. Przybyli tu również Polacy, Niemcy i Węgrzy. W 1509 r. Iwonia lokował wieś Ustrzyki, wtedy nazwaną Ustryk (od "ustrik" - miejsce zbiegu potoków), od której jego ród przyjął później miano Ustrzyckich. Dzięki dogodnemu położeniu na rozwidleniu ważnych szlaków handlowych wiodących do Sanoka, Sambora i na Węgry rozwinął się tutaj handel. W 1727 r. na mocy postanowienia króla Augusta II Mocnego Ustrzyki otrzymały prawa miejskie. Wiązało się to z napływem ludności, wśród której najliczniejszą grupę stanowili żydowscy kupcy. Wiek dziewiętnasty przyniósł zmiany w całej Europie, a wielka fala przemian dotarła także do miasteczka nad Strwiążem, przynosząc jego mieszkańcom korzyści gospodarcze oraz nowe możliwości rozwoju.. W 1872 r. poprowadzono tędy strategiczną linię kolejową z Węgier do twierdzy Przemyśl. Istotny dla tego obszaru był rozwój przemysłu naftowego oraz powstanie kopalń w Brzegach Dolnych, Stebniku i Łodynie. Pod koniec XIX w. powstała tu rafineria ropy naftowej. W II poł. XIX w. nastąpił rozwój przemysłu drzewnego. Z okresu I wojny światowej należy wspomnieć, że przez okolice Ustrzyk dwukrotnie przechodził front, a w listopadzie 1918 r. miasto było świadkiem zwycięskiej potyczki opancerzonego pociągu pod dowództwem, wówczas porucznika, St. Wł. Maczka z oddziałem ukraińskich nacjonalistów. W okresie międzywojennym w Ustianowej funkcjonowały: szkoła szybowcowa i jedno z największych w Europie szybowisk górskich. Późniejsze czasy nie oszczędzały osady nad Strwiążem. W 1939 r. miasto - jako teren na wschód od rzeki San - znalazło się pod okupacją sowiecką: w latach 1941-1944 było pod okupacją niemiecką. W ciągu dwóch lat okupacji Niemcy dokonali całkowitej eksterminacji miejscowej ludności żydowskiej. Kolejne ofiary i cierpienie przyniósł konflikt polsko-ukraiński. Po wojnie Ustrzyki i okolice znalazły się w granicach ZSRR, a w 1951r. w ramach wymiany terenów przygranicznych ponownie wróciły do Polski, a część Lubelszczyzny (część powiatu hrubieszowskiego z miastami: Bełż, Krystynopol i Wareż) przyłączono do ZSRR (dzisiaj są one w granicach państwa ukraińskiego). Proces ten wiązał się z przesiedleniem mieszkańców. Nad Strwiąż przybyła ludność m.in. z Sokalszczyzny. Na odzyskanych terenach utworzono powiat z siedzibą w Ustrzykach Dolnych.

Warto zobaczyć

Mimo wojen, które spowodowały duże zniszczenia, na terenie miasta zachowało się wiele interesujących obiektów zabytkowych. Unikatowym zabytkiem XVIII-wiecznym jest Sanktuarium Maryjne w Jasieniu, w którym przechowywano cudowny obraz Matki Boskiej Bieszczadzkiej. Zabytkowy charakter ma eklektyczny kościół rzymskokatolicki p.w. Matki Boskiej Królowej Polski, w którym znajduje się cenna ikona przywieziona z Bełża. Materialnymi śladami wpływu kultury Wschodu są m.in.: XVIII - wieczna drewniana cerkiew w Ustjanowej, użytkowana przez osoby wyznania grekokatolickiego, murowana cerkiew w centrum miasta z 1874 r., dawna cerkiew (obecnie kościół filialny) w Strwiążku z 1831 r. cmentarz grekokatolicki (obecnie część cmentarza komunalnego), piękna XVIII - wieczna cerkiew w stylu bojkowskim w Równi. Świadectwem wielowiekowej obecności społeczności żydowskiej jest synagoga zbudowana ok. 1800 r. (obecnie biblioteka) oraz kirkut.

Pomniki przyrody

Ponad 1/3 powierzchni gminy zajmują lasy. Jest to mieszany starodrzew stanowiący część ogromnego kompleksu leśnego ciągnącego się od Słowacji po Ukrainę, a zarazem element

otaczającego miasto od północy i wschodu Parku Krajobrazowego Gór Słonnych. W lasach występuje obficie zwierzyna płowa, a także liczne drapieżniki, co czyni ten teren atrakcyjnym dla myśliwych i miłośników przyrody. W pobliżu zostały utworzone dwa rezerваты przyrody. Natomiast na obszarze gminy zobaczymy pomniki przyrody, takie jak lipa w Brzegach Dolnych i dąb w Jasieniu. Miasto jest siedzibą Międzynarodowego Centrum Ekologicznego PAN oraz Ośrodka Naukowo-Dydaktycznego Bieszczadzkiego Parku Narodowego ze wzorcowo urządzonego Bieszczadzkiego Muzeum Przyrodniczym. Większość obszaru miasta i gminy to bardzo atrakcyjne tereny turystyczne posiadające doskonale warunki do aktywnego wypoczynku.

Turystyka

Gmina Ustrzyki Dolne to jeden z najpiękniejszych regionów Podkarpacia, szczególnie Bieszczadów. Geograficznie leży w paśmie Gór Sanocko - Turczańskich. Dużą część powierzchni gminy zajmują lasy. Jest to mieszany starodrzew stanowiący część ogromnego kompleksu leśnego ciągnącego się od Słowacji po Ukrainę, a zarazem element otaczającego miasto od północy i wschodu Parku Krajobrazowego Gór Słonnych. Liczne atrakcje turystyczne i zaplecze okołoturystyczne wpływają pozytywnie na wizerunek gminy Ustrzyki Dolne jako gminy turystycznej. Przez gminę przebiega europejski dział wodny z rzeką Strwiąż, która należy do zlewiska Morza Czarnego. Od północy i wschodu otacza miasto pasmo Gór Słonnych z licznymi rezerwatami i pomnikami przyrody. Na terenie gminy istnieją znakomite warunki do uprawiania turystyki pieszej i rowerowej z wyznakowanymi szlakami turystycznymi. Teren gminy nadaje się także do uprawiania turystyki konnej, a położony niedaleko Zalew Soliński, do którego ma dostęp ustrzycka gmina stwarza wymienne warunki do uprawiania sportów wodnych i wędkarstwa. Śródgórskie położenie i odpowiedni klimat z długim okresem zalegania śniegu wpływają pozytywnie na rozwój narciarstwa zjazdowego i turystycznego..

Kultura

Pozytywnemu wizerunkowi i promocji miasta i gminy Ustrzyki Dolne sprzyjają liczne cyklicznie organizowane imprezy kulturalne, sportowe i turystyczne, z których najważniejszymi są

- Karpacki Jarmark Turystyczny,
- Jarmark Folkowy " Bojkowiana ",
- Święto Chleba,
- Festiwal Muzyki Country i Kultur Pogranicza.
- Międzynarodowy Narciarski Bieg Lotników,
- Festiwal Piosenki Dzieci i Młodzieży,
- Dni Ustrzyk Dolnych,
- Festyn Ludowy " Koszykalia ",
- Karpacki Turniej Piłki Piżowej,
- Międzynarodowa Akcja " Czyste Góry " oraz wiele innych imprez o lokalnym i regionalnym znaczeniu.

Gmina Lutowiska

Charakterystyka gminy

Bieszczady, Gmina Lutowiska, kraina bieszczadzkich połonin, czystych górskich potoków, lasów zamieszkałych przez niedźwiedzie, wilki i żubry. Serce jednej z ostatnich puszczy Europy — polski „Dziki Wschód”. Gmina Lutowiska jest najdalej wysuniętą na

południe i jedną z największych pod względem powierzchni (476 km²) gminą w Polsce. Zamieszкана przez niespełna 2 200 osób jest jedną z najrzadziej zaludnionych gmin naszego kraju (4,5 osoby na km²). Jako jedyna gmina w Polsce graniczy jednocześnie z Republiką Słowacką i z Ukrainą. Jest najbardziej atrakcyjną turystycznie gminą w Bieszczadach -ponad 80% powierzchni gminy zajmują lasy, głównie buczyna karpacka z domieszkami jodły, jawora i świerka. Teren gminy objęty jest w całości różnymi formami prawnymi ochrony przyrody i krajobrazu jak Wschodniobeskidzki Obszar Chronionego Krajobrazu, Park Krajobrazowy Doliny Sanu, Bieszczadzki Park Narodowy oraz liczne rezerваты przyrody, jak np. rezerwat „Krywe”, chroniący ostatnią w Polsce populację węża Eskulapa. Obszary chronione położone na terenie gminy uzyskały status międzynarodowy - Bieszczadzki Park Narodowy oraz Park Krajobrazowy Doliny Sanu są elementami składowymi pierwszego w Europie trójstronnego (polsko-słowacko-ukraińskiego) Rezerwatu Biosfery UNESCO MaB „Karpaty Wschodnie” o łącznej powierzchni 2 132 km² Bieszczadzki Park Narodowy jako drugi park narodowy w Polsce uzyskał w 1999 roku „Dyplom Europejski” przyznawany przez Radę Europy najcenniejszym i najlepiej zarządzanym obszarom chronionym.

Rys historyczny

Stale osadnictwo ludności ruskiej i wołoskiej na terenie obecnej gminy Lutowiska rozpoczęło się już w XV wieku, większość wsi powstała w XVI wieku. Najazdy obcych wojsk, klęski głodu i epidemie spowodowały w XVII wieku częściowe wyludnienie terenu. Wiek XVIII był okresem ponownego zasiedlania opuszczonych wsi, stabilizacji politycznej, ożywienia gospodarczego oraz kształtowania się trwałej struktury narodowej i religijnej ludności, składającej się z polskiej szlachty, grekokatolickich Rusinów oraz Żydów. Po zniesieniu pańszczyzny w 1848 r. nastąpiło rozdrobnienie gruntów oraz upadek majątków pozbawionych darmowej siły roboczej. Licytowane majątki przejęły przedsiębiorstwa eksploatujące lasy, budując tartaki i linie kolei wąskotorowej. W 1915 r. podczas ciężkich walk w Karpatach zniszczeniu uległo wiele wsi, mieszkańców nękały epidemie i głód. W latach dwudziestych potrzeby związane z odbudową kraju spowodowały koniunkturę w przemyśle drzewnym, powstawały nowe tartaki i fabryki, prowadzono poszukiwania ropy naftowej. Kryzys gospodarczy w latach trzydziestych doprowadził do upadku wielu zakładów i likwidacji kolejek wąskotorowych. Koniec lat trzydziestych przyniósł ponowne ożywienie gospodarcze, zaczęła również rozwijać się turystyka. Na mocy układu Ribbentrop-Mołotow w 1939 r. rzeka San stała się granicą dzielącą tereny obecnej gminy na obszary okupowane przez wojska niemieckie i sowieckie. Po stronie sowieckiej rozebrano i wysiedlono 13 wsi znajdujących się w tzw. przygranicznej „zonie”, wysiedlono na Syberię miejscową inteligencję, urzędników państwowych, księży oraz służby leśne. W lewobrzeżnej części Niemcy rozpoczęli represje wobec ludności żydowskiej zakończone całkowitą jej eksterminacją po włączeniu całości terenu do Generalnej Guberni w czerwcu 1941 r., podsycając równocześnie konflikt polsko-ukraiński. Po koncentracji w tym rejonie sił UPA nasilił się terror wobec ludności polskiej, którego nie przerwało wkroczenie we wrześniu 1944 r. wojsk sowieckich; w walkach zniszczeniu uległy liczne wsie. Biegnąca Sanem nowa granica pomiędzy Polską a ZSRR ponownie podzieliła teren obecnej gminy, w strefie radzieckiej rozpoczęła się przymusowa kolektywizacja wsi i wprowadzanie prawosławia, oporni wysiedlani byli na Syberię a Lutowiska przemianowane zostały na „Szewczenkowo”. Po stronie polskiej górskie tereny aż do Cisnej kontrolowane były przez oddziały UPA. Już w 1944 r. w ramach „repatriacji” rozpoczęły się wysiedlenia ludności ukraińskiej do ZSRR (od 1946 r. przymusowe). W ramach akcji „Wisła” w 1947 r. nastąpiła kolejna faza wysiedleń, która doprowadziła do całkowitego wyludnienia terenu. Cała zabudowa została zniszczona, rozległe tereny dawnych wsi ponownie objęła we władanie przyroda. Po tzw.

„wyrównywaniu granic” w 1951 r. spowodowanym odkryciem złóż węgla w powiecie sokalskim, Lutowiska powróciły do Polski a na teren gminy przybyli wysiedleni mieszkańcy Sokalszczyzny.

Warto zobaczyć

Kirkut w Lutowiskach - założony w II pół. XVIII w. Zachowało się na nim ponad 1000 nagrobków, z których najstarszy nosi datę 5.X.1796 r., a najmłodszy 29 II 1940 r. Wiele płyt uległo już częściowemu lub całkowitemu zniszczeniu, stan innych nie jest najlepszy. Nagrobki, często bardzo ozdobne, są oryginalnymi wytworami żydowskiej sztuki ludowej. Kirkut jest jedyną pamiątką po licznej społeczności żydowskiej zamieszkującej Lutowiska od końca XVIII w. do zagłady w czerwcu 1942 r.

Kościół w Lutowiskach – wzniesiony jako kaplica rzymsko-katolicka w 1898 r. wpisany został do rejestru zabytków jako dobro kultury stanowiące” jedyny przykład sakralnej architektury neogotyckiej na obszarze polskich Bieszczadów”.

Cerkiew w Smolniku - Smolnicka cerkiew należy do najstarszych i najpiękniejszych zabytków architektury sakralnej w Bieszczadach. Pierwsza świątynia powstała prawdopodobnie w roku 1547. Niektóre zachowane elementy świątyni pochodzą z roku 1601. Potwierdza to bardzo archaiczna zachowana polichromia ikonostasu. Świątynia i plebania przetrwały I wojnę światową. W roku 1921 świątynię odnowiono. Cerkiew w Smolniku udostępniana jest do zwiedzania turystom wyłącznie przez Pana Adama Bartnika zam. Procisne 6, po wcześniejszym telefonicznym uzgodnieniu warunków i terminu zwiedzania tel. (013) 461 0212. W miesiącach lipiec i sierpień cerkiew otwarta jest w godzinach od 9 00 do 17 00 w każda niedzielę.

Cerkiew w Chmielu - pierwsza wzmianka o uposażeniu tutejszej cerkwi pochodzi z 1584 roku. Druga drewniana cerkiew parafialna pod wezwaniem św. Mikołaja biskupa została zbudowana (prawdopodobnie w miejsce starej) w 1795 roku. Istniała do roku 1904. Obecna świątynia powstała w roku 1906. Cerkiew ma konstrukcję zrębową, trójdzielną, orientowaną. Konsekrowano ją w roku 1907 pod pierwotnym wezwaniem św. Mikołaja. Obecnie należy do rzymskokatolickiej parafii Dwernik. Na cmentarzu przy cerkwi znajdują się kamienna płyta nagrobna niejakiej Fieronii F. z roku 1641 z inskrypcją w języku starocerkiewnosłowiańskim (napis zatarty), nagrobek właściciela miejscowych dóbr ziemskich Emila Rici (zm.1875 r.) i klasycystyczny pomnik miejscowego proboszcza Feliksa Dołyńskiego (zm.1903 r.).

Turystyka

Gmina Lutowiska to najdalej wysunięty na południowy-wschód zakątek Polski. Na każdym z jej 476 km mieszka zaledwie 5 osób, w dodatku 94 proc. powierzchni gminy pokrytych jest Puszczą Karpacką. Nic dziwnego, że gmina Lutowiska nazywana bywa polską Alaską i przyciąga ludzi pragnących zanurzyć się w tutejszej pięknej, nieskażonej przyrodzie. Atrakcyjność przyrody i krajobrazu gminy Lutowiska stała się podstawą objęcia tych terenów ochroną Bieszczadzkiego Parku Narodowego, oraz dwóch parków krajobrazowych stanowiących jego otulinę. Cały obszar jest udostępniony do zwiedzania poprzez system znakowanych szlaków turystycznych, pieszych, konnych rowerowych oraz dróg leśnych. Funkcjonuje tu pełne zaplecze noclegowo-żywnieniowe z dostępem o każdej porze roku do atrakcji turystycznych. Najwyższe szczyty polskich Karpat Wschodnich — Bieszczady Wysokie, stanowią największą atrakcję turystyczną gminy. Przystrojone zbocza gór: jesienią

— wielokolorowym lasem, zimą śnieżną kopułą połonin, a wiosną i latem kobiercem różnorodnych kwiatów i pędzących w dół górskich strumieni potoków i rzek, dają obraz niezapomnianych doznań i przeżyć osobistych. Cisza, spokój, gościnność ludzi oraz czyste, ciepłe obiekty noclegowe dają możliwość spokojnego, bezpiecznego i atrakcyjnego wypoczynku.

Zapraszamy o każdej porze roku na:

- Wędrówki piesze, konne, a w sezonie zimowym również narciarskie po oznakowanych szlakach turystycznych.
- Wycieczki rowerowe po ciekawych trasach rowerowych.
- Wędrówki z przewodnikiem w poszukiwaniu tropów dzikich zwierząt, obserwacji zmieniającej się przyrody, jesienią wysłuchiwanie rykowiska jeleni, wiosną odłogów sów, derkaczy, słonek, oraz szmerów budzącej się przyrody.
- Zwiedzanie obiektów architektury sakralnej.
- Wieczorne biesiady w schroniskach górskich oraz w ośrodkach edukacyjnych BdPN z udziałem zaproszonych mieszkańców Bieszczadów.
- Szkolenia i zajęcia edukacyjne organizowane na zamówienie dla dzieci, młodzieży i dorosłych w obiektach Parku i Gminy w zakresie znajomości przyrody, historii oraz zdobywania nowych umiejętności, np.: haftu, rzeźby, tkactwa, malarstwa.
- Wypoczynek w obiektach dostosowanych do całorocznych warunków z możliwością korzystania z atrakcji turystycznych każdej porze roku i w każdych warunkach pogodowych.

Zachęcamy do korzystania z oznakowanych ścieżek przyrodniczych, historycznych, narciarskich i spacerowych wokół miejscowości Ustrzyki Górne, Lutowiska (Eko-muzeum „Trzy Kultury”), bazy turystyki konnej w Wołosatem (Zachowawcza Hodowla Konia Huculskiego) z możliwością nauki jazdy w krytej ujeżdżalni; z wyciągów rekreacyjnych narciarskich w Ustrzykach Górnych, Dwerniczku i Zatwarnicy; basenu kąpielowego krytego w Ustrzykach Górnych oraz zwiedzania znajdujących się w sąsiedztwie miast i zabytków kultury. Możliwość wyjazdu na krótką samodzielną lub zorganizowaną wycieczkę na Ukrainę (Lwów) lub na Słowację zwiększa atrakcyjność pobytu w naszej gminie. Dojazd w Bieszczady jest wygodny i bezpieczny przez cały rok. Do wszystkich bieszczadzkich miejscowości w okresie zimowym drogi są systematycznie odśnieżane — wymagają jednak rozważnej jazdy kierowców.

Gmina Czarna

Charakterystyka gminy

Siedzibą władz gminy i ośrodkiem administracyjno-handlowym dla mieszkańców, przystankiem dla turystów zwiedzających Bieszczady jest Czarna. Jest dobrym punktem wypadowym do wszystkich miejscowości w gminie, nad zalew Soliński i w wysokie partie gór. Znajdują się tu wszystkie ważne i nieodzowne dla społeczności lokalnej i gości instytucje i obiekty, m.in.: Urząd Gminy, Ośrodek Zdrowia, Apteka, Komisariat Policji, Strażnica Straży Granicznej, Bank Spółdzielczy, Poczta, Szkoła Podstawowa, a w niej sezonowe schronisko młodzieżowe, Gimnazjum, Gminny Ośrodek Kultury, Piekarnia, punkty handlowe i gastronomiczne; przystanek autobusowy, z którego odjeżdżają autobusy do Ustrzyk Dolnych, Ustrzyk Górnych i wszystkich zamieszkałych miejscowości w gminie Czarna. Zabytkowa, drewnianej cerkiew z 1834 r. służy jako kościół rzymskokatolicki. We wsi działa luksusowy ośrodek wypoczynkowy – Centrum Konferencyjno-Rekreacyjne Polskiego Górnictwa Naftowego i Gazownictwa o/Sanok, boisko sportowe. Czarna ze względu na

doskonały klimat i występowanie tu złóż wody mineralnej od 1974 r. posiada status uzdrowiska.

Jest to malownicza gmina górską, w 62% zalesiona, o charakterze rolno-leśnym. Obecnie następują zmiany w kierunku rozwoju turystyki i agroturystyki. Brak tu zakładów przemysłowych, w związku, z czym jest jedną z niewielu gmin o nieskażonym, nie zatrutym środowisku. Sprzyja to rozwojowi rolnictwa ekologicznego, produkcji zdrowej żywności, a przede wszystkim wypoczynkowi w naturalnym, czystym środowisku. Teren całej gminy to obszar chronionego krajobrazu, część gminy zajmuje Park Krajobrazowy Doliny Sanu. Gmina wchodzi również w skład Euroregionu Karpackiego.

Warto zobaczyć

- Koniecznie trzeba zobaczyć drewniane zabytkowe cerkwie w Polanie (1790 r.), Żłobku (1830 r.), Czarnej (1834 r.), Rabem (1861 r.), Michniowcu (1863 r.), Bystrem (1902 r.). Pięć z nich można zwiedzać, ponieważ funkcjonują jako kościoły rzymskokatolickie (pięknie zachowały się w nich ikonostasy) w Polanie (1790 r.), Żłobku (1830 r.), Czarnej (1834 r.), Rabem (1861 r.), Michniowcu (1863 r.), Bystrem (1902 r.)
- Bystre - jeden z najlepiej zachowanych cmentarzy greckokatolickich w Bieszczadach.
- Bystre wraz z Michniowcem tworzy unikatowy zespół ludowej kamieniarki, który stanowią przydrożne krzyże i kapliczki.
- Kopalnia ropy naftowej powstała w 1897 r. - czynna w niewielkich rozmiarach do dzisiaj.
- Wiekowe drzewa - uznane pomniki przyrody: 3 lipy szerokolistne w miejscowości Polana na placu przy kościele koło dzwonnicy. Modrzew europejski w Czarnej Dolnej na starym cerkwisku. Jesion wyniosły i lipa szerokolistna w Rabe koło cerkwi. Jesion wyniosły i klon zwyczajny w Michniowcu koło cerkwi

Kultura

Główne obiekty kulturalne w Gminie to Gminny Ośrodek Kultury (GOK) wraz z biblioteką (również biblioteka), świetlice wiejskie w poszczególnych wsiach oraz Galeria prywatna w centrum wsi, w której wystawione są przede wszystkim prace miejscowych artystów: rzeźba, malarstwo (w tym ikony), ceramika, metaloplastyka, tkactwo, wikliniarstwo. Jak na tak niewielką – pod względem zaludnienia - Gminę działa w Czarnej duża grupa artystów malarzy, rzeźbiarzy, twórców ceramiki, metaloplastyki, tkactwa i wikliniarstwa. Dużą rolę w krzewieniu kultury i tworzeniu tradycji w tym zakresie odgrywa Gminny Ośrodek Kultury w Czarnej – z działającym zespołem teatralnym „Babiniec” oraz teatralnym przedszkolem, organizowanymi cyklicznymi imprezami: Dni rodzin, Ceramidła, Kiermasz przedświąteczny.

Turystyka

Bez problemu można tu znaleźć zakwaterowanie, a ludzie oferujący pobyt turystom są niezwykle gościnni, serdeczni i otwarci. Gospodarstw agroturystycznych jest coraz więcej - są one szansą poznania zwyczajów i codziennych zajęć rodzin wiejskich. Odkryją tajemnice pieczenia chleba, robienia masła, sera czy wędzenia mięsa. Czarna to magiczne miejsce wśród lasów i gór, które oferuje bogactwo wód mineralnych, czyste powietrze i niesamowity klimat. Amatorzy spokojnego wypoczynku, mogą zapuścić się w tutejsze przepiękne lasy, a przy okazji spaceru skosztować słodkich jagód i malin oraz nazbierać grzybów na kolację. Bardziej aktywni wybiorą pewnie wycieczkę jedną z wielu proponowanych tras rowerowych albo

zdecydują się na przejażdżkę konną. Powierzchnia gminy stanowi otulinę Bieszczadzkiego Parku Narodowego. Wielkim walorem gminy są źródła wód mineralnych zlokalizowane w miejscowości Czarna Górna (w obszarze górniczym). Na podstawie badań fizyko – chemicznych wód z odwiertów wykonanych jeszcze w latach 70. stwierdzono, że występują wody mineralne różnych typów pod względem składu chemicznego. Staraniem gminy w latach 1993-95 opracowana została i zatwierdzona dokumentacja geologiczna dla źródła nr 5 położonego w miejscowości Czarna Górna - Kopalnia. Woda wypływająca z tego źródła to woda mineralna o właściwościach leczniczych 0,15% wodorowęglanowo – sodowa, fluorkowa, siarczkowa. Do zatwierdzenia zasobów eksploatacyjnych ustalona została wartość wypływu wynosząca 0,125 m³ / h.

Szlaki turystyczne

- Szlak spacerowy CW-R PGNiG Czarna Kopalnia - Ostre - Czarna (czerwony)
- Szlak spacerowy CW-R PGNiG Czarna Kopalnia - Czarna Górna (niebieski)

Wyciągi narciarskie

- Wyciąg narciarski w Polanie - długość 231 m., tel. (013) 461-11-33
- Wyciąg narciarski przy Centrum Konferencyjno-Rekreacyjnym SZGNiG w Czarnej - długość 300 m, tel. (013) 461-10-81 wew. 13
- Helmut Melzer, Rabe 14 - długość 100 m, tel. (090) 39-51-69
- Jan Stołyca, Żłobek - długość 250 m, tel.(013) 461-91-72

Stadniny koni

- Wacława Terlecka, Lipie 37
- Jan Mucha, Czarna 141
- Stanisław Myśliński, Polana 70a, tel. (090) 26-93-74 – koniki huculskie
- Witold Smoleński, Serednie Małe 1, tel. (090) 31-70-85 - koniki huculskie
- Elżbieta Chrapkiewicz, Rabe 10, tel. (013) 461-90-74

Obiekty sportowo-rekreacyjne

- Centrum Konferencyjno-Rekreacyjne SZGNiG w Czarnej, tel. (013) 461-61-61
- Hala sportowa z zapleczem (szatnie, natryski, stołówka) przy gimnazjum w Czarnej
- Basen - „Zajazd na Kresach” w Czarnej, tel. (013) 461- 90-61
- Kąpielisko - Chrewt nad Zalewem Solińskim, obiekt Szpitala Wojewódzkiego w Rzeszowie.

Ośrodki wypoczynkowe

- Centrum Konferencyjno-Rekreacyjne SZGNiG w Czarnej, tel. (013) 461-61-61
- Ośrodek Wczasowy „Na Kresach” Czarna, tel. (013) 461-10-81 wew. 61
- Ośrodek Wypoczynkowy „Harenda” w Czarnej, tel. (013) 461-92-51
- Zajazd „Przy kominku” Jan Stołyca, Żłobek, tel. (013) 461-91-71

POWIAT LESKI

Powiat leski jest położony w południowo-wschodniej części województwa podkarpackiego. Od strony południowej graniczy ze Słowacją, wschodniej z powiatem bieszczadzkim, a od zachodniej i północnej z powiatem sanockim. Cały powiat leży w obszarze górskim Bieszczadów i Gór Sanocko-Turczańskich. Gmina Lesko wraz z miastem Lesko, znajduje się w północnej części powiatu, otoczona wzniesieniami Pogórza Leskiego (najwyższy szczyt wznosi się na wysokość 583 m n. p. m.) i Gór Słonnych (668 m n.p.m.). Na wschód od tego pasma górskiego położona jest gmina Olszanica. W środkowej części leży gmina Baligród, otoczona od zachodu wałem górskim Wielkiego Działu (najwyższy szczyt 1071 m n. p. m.). Wokół Jeziora Solińskiego rozpościera się gmina Solina otoczona górami Jawor (741 m n. p. m.) i Korbania (894 m n. p. m.). Przy granicy ze Słowacją leży gmina Cisna otoczona od południa górskim pasmem granicznym Bieszczadów (1119 m n. p. m.), a od północy masywem Łopiennika (1069 m n. p. m.) i Połoniną Wetlińską (1253 m n. p. m.). Największą rzeką powiatu jest San ze swoimi dopływami: Solinką, Wetlinką, Hoczewką i Olszanką. Na Sanie powstały dwa sztuczne jeziora: Solińskie i Myczkowieckie, które są zbiornikami wody pitnej i chronią niżej położone tereny przed powodzią. Na obu jeziorach został utworzony Zespół Elektrowni Wodnych Solina- Myczkowce, który dostarcza energii elektrycznej. Nad jeziorami powstało wiele ośrodków wypoczynkowych. Powiat zamieszkuje 26.680 osób na obszarze 834,48 km². W jego skład wchodzi gminy: Baligród, Cisna, Lesko, Olszanica, Solina

Gmina Lesko

Charakterystyka gminy

Siedzibą gminy jest Lesko - miasto położone na prawym brzegu Sanu, na pograniczu Bieszczadów i Gór Sanocko-Turczańskich. Piękne, malownicze otoczenie, warunki przyrodniczo-krajobrazowe oraz pomniki przeszłości stanowią o turystycznej atrakcyjności tego miasta i czynią z niego ważny ośrodek ruchu turystycznego. Podejmowanych jest wiele działań służących rozwojowi miasta i gminy, m.in. poprzez wzrost atrakcyjności turystycznej (rewitalizacja miasta, oczyszczalnia, kanalizacja) oraz poszukiwanie nowych terenów inwestycyjnych i pozyskiwanie inwestorów. Lesko to duży ośrodek usługowo-gospodarczy, centrum ruchu turystycznego w Bieszczadach. Od kilku lat miasto jest gospodarzem Wystawy Rolnej i Targów Spożywczych. W skład gminy Lesko wchodzi 15 miejscowości: Bachława, Bezmiechowa Dolna, Bezmiechowa Górna, Dziurdziów, Glinne, Hoczew, Huzele, Jankowce, Łączki, Łukawica, Manasterzec, Postołów, Średnia Wieś, Weremień. Według danych z 30 czerwca 2004, gminę zamieszkiwało 11 530 osób. Według danych z roku 2002, gmina Lesko ma obszar 111,58 km² i stanowi 13,37% powierzchni powiatu.

Rys historyczny

Nazwa Lesko ma pochodzić od słowa "leszczyzna". W dokumencie z 1436 r. nosi nazwę Lesko, a później Lesco, Lesko, Liesko, Lissko, aż wreszcie ustala się dzisiejsza nazwa. Pod koniec XVIII w. pojawia się zruszczona nazwa Lisko. Dopiero w 1931 r., na wniosek władz miejskich, przywrócono nazwę Lesko. Pierwotna wioska powstała w miejscu gdzie rozdzielał się stary trakt handlowy wiodący z Biecza, Krosna przez Sanok na Węgry. Na przełomie XIV i XV w. Lesko wraz z rozległymi dobrami zostaje nadane Kmitom z Wiśnicza herbu Szreniawa przez króla Władysława Jagiełłę. Lesko jest jedną z wielu wsi należących do tzw. "klucza sobieńskiego", czyli wschodnich posiadłości rodu Kmitów. Prawa miejskie otrzymuje w końcu 1469 r. lub na początku 1470 r. Właścicielem i założycielem miasta był prawdopodobnie Stanisław Kmita. W pierwszych latach XVI w. przenosi on swoją siedzibę

ze zburzonego przez Węgrów zamku Sobień do Leska. Jeszcze wcześniej, bo w 1490 r. Kazimierz Jagiellończyk nadaje miastu przywilej dający prawo do dwóch jarmarków rocznie i cotygodniowych targów. Z tego okresu do naszych czasów zachowuje się w układzie miasta rynek (obecny Plac Konstytucji) i podstawowy schemat średniowiecznego rozplanowania ulic wybiegających z naroży rynku. Po śmierci Stanisława Kmity w 1538 r. Lesko staje się własnością jego starszego brata Piotra i zostaje praktycznie stolicą wschodnich majątków rodu Kmitów. Piotr Kmita buduje w Lesku zamek i kościół, a także cerkiew (obecnie nie istnieje). W tym okresie zostaje utworzony również sąd specjalny dla zbójników (zw. beskidnikami lub tołhajami) oraz powstaje szkoła parafialna. Wraz ze śmiercią Piotra Kmity kończy się okres dynamicznego rozwoju miasta. Po jego śmierci Lesko przechodzi na pewien czas w ręce Stanisława Stadnickiego - stryja słynnego "diabła łańcuckiego". W 1702 r. Lesko niszczą Szwedzi, a w trzy lata później jego ludność dziesiątkuje zaraza. Po Stadnickich właścicielami miasta są: Ossolińscy, Mniszchowie, a ostatnimi Krasicczy. W dwudziestolecium międzywojennym miasto zostaje zelektryfikowane, zbudowano most na Sanie, a w ratuszu powstają archiwum i muzeum miejskie. Działa wytwórnia win i miodów pitnych oraz hurtowy skład win importowanych. Rozwija się handel, przemysł spożywczy, naftowy i drzewny.

Warto zobaczyć

- Zamek Kmitów - wzniesiony w pocz. XVI w., przebudowany w poł. XVII w. i gruntownie restaurowany w latach 1837-38, obecnie odbudowany po zniszczeniach ostatniej wojny. W otoczeniu zamku stary zabytkowy park. Zachowany stary układ urbanistyczny miasta z dwoma rynkami i zabudową mieszczańską z XVII i XIX w. oraz ratuszem z 1896 r.
- Kościół wzniesiony ok. 1538 r., przebudowany w 1760 i 1889 r. Obok XVIII-wieczna dzwonnica.
- Dawna synagoga (obecnie Galeria Sztuki), obronna, wzniesiona w XVI-XVII w., rozbudowana w XVIII w., odbudowana w latach 1960-63. Opodal na pagórku cmentarz żydowski (tzw. kirkut) z oryginalnymi stelami nagrobnymi.
- Kościół pw. Wniebowzięcia Matki Bożej w Średniej Wsi
- Kościół pw. Świętej Anny w Hoczwi
- Kościół pw. Przemienienia Pańskiego w Manastercu
- Kościół pw. Narodzenia Najświętszej Marii Panny w Dziurdziowie

Pomniki przyrody

Kamień leski [Glinne] - owiany licznymi legendami piaskowiec wznoszący się ok. 20m ponad otaczający teren - był opisywany przez piewcę ziemi bieszczadzkiej Aleksandra Fredrę m. in. w poemacie "Kamień nad Liskiem". Ten pomnik przyrody znajduje się 3km od miasta, przy głównej trasie w kierunku Ustrzyk Dolnych. Z centrum Leska prowadzi tam zielony szlak turystyczny.

Leskie źródła mineralne - przed I wojną światową istniał w Lesku punkt zdrojowy, w latach międzywojennych powstał niewielki zakład przyrodniczy. Obecnie pozostałością po dawnych urządzeniach są ocembrowane studnie sześciu źródeł, figurka Matki Boskiej z napisem "Uzdrowienie chorych" oraz kamień upamiętniający śmierć Józefa Piłsudskiego.

Rezerwat Góra Sobień - położony na gruntach wsi Manasterzec. Obejmuje on fragmenty lasu

grądowego lipowo-grabowego, buczyny karpackiej, i łągu podgórskiego. Znajdują się tam ruiny Zamku Sobień z 1340r. - pradawnej siedziby Kmitów - założycieli Leska
Rzeka San w okolicach Leska przepływa w pięknej i malowniczej dolinie, niesie krystalicznie czyste wody zaliczane do I kl. czystości.

Rzeka ta zakwalifikowana jest do wód górskich i obfituje w ryby. Dominującym gatunkiem jest pstrąg potokowy i lipień, występuje też: głowacica, kleń, świnka, brzana i jelec. W czystych wodach Sanu żyją też gatunki chronione, takie jak: śliz, głowacz, strzebla potokowa, są raki szlachetne i minogi. Nad brzegami Sanu można spotkać wydry i bobry, a na niebie zobaczyć orły bieliki polujące na ryby. Towarzystwo wędkarzom gwarantują też zaprzyjaźnione bociany.

Turystyka

Bieszczady kojarzą się z polskim dzikim wschodem, koniem, kowbojami i przygodą w siodle. Powstało tutaj szereg stanic konnych posiadających afiliację [zgodę] górskiej turystyki jeździeckiej PTTK. W samych Bieszczadach mamy około 500 km. oznakowanych szlaków turystyki konnej. To tutaj rozpoczyna się i kończy transkarpacki szlak konny, który biegnie przez całe polskie Karpaty aż po Beskid Żywiecki. Na terenie gminy istnieją 3 hodowle zachowawcze koni huculskich. Organizowany jest szereg ciekawych imprez konnych:

- jedyny w Polsce przepęd bydła (150 krów),
- rajdy traperskie,
- wędrowki dyliżansami,
- pikniki country,
- zawody WKKB (Wszechstronny Konkurs Konia Bieszczadzkiego)
- organizowane są szkolenia dla przodowników górskiej turystyki jeździeckiej (są 3 ośrodki stażowe)

Szlaki rowerowe "Zielony Rower – Greenway Karpaty Wschodnie" to transgraniczna sieć szlaków przyrodniczo – kulturowych. Osią trasy bieszczadzkiej jest szlak rowerowy "Zielony Rower" łączący najpiękniejsze zakątki regionu – atrakcje przyrodnicze i kulturowe, oferty ekoturystyczne, galerie oraz lokalne inicjatywy na rzecz ochrony dziedzictwa Bieszczadów.

- W Gminie Lesko wyznaczono terenowe szlaki rowerowe "Extreme – Bieszczady" przebiegające leśnymi ścieżkami i drogami polnymi.
- Terenowy szlak rowerowy "Pogórze Leskie" (24,9 km) przebiega grzbietem Pogórza Leskiego dzielącym zlewiska Sanu i Osławy
- Terenowy szlak rowerowy "Czarny Dział" (22,5 km) prowadzi przez las Czarny Dział i zmierza w kierunku lotniska szybowcowego na Górze Kamionce
- Terenowy szlak rowerowy "Czulnia" (23,2 km) rozpoczyna swój bieg u podnóża Kamienia Leskiego i wznosi się na wzgórze Czulnia (576 m n.p.m.)
- Terenowy szlak rowerowy "Góra Makowska" (21,2 km) Trasa prowadzi przez północne wzgórze pasma Durnej i Łopiennika.
- Dla rodzinnej turystyki rowerowej przygotowano trasy łagodniejsze biegnące po drogach utwardzonych. Trasy oznakowano w taki sposób, aby rowerzysta jadąc mógł wrócić do punktu, z którego wyjechał.
- Leska na wyprawę rowerową udać się można szlakiem "Góry Słonne" (54 km) przebiegającym wokół pasma "Gór Słonnych"
- Kolejna trasa prowadzi na "Wzgórze Gruszka" (46 km), z którego rozciąga się wspaniała panorama na masyw Chryszczatej

Gmina Baligród **Charakterystyka Gminy**

Teren gminy Baligród w większości pokrywają lasy oraz grunty leśne. Z tego powodu działalność mieszkańców nastawiona jest przede wszystkim na przemysł drzewny. Miejscowa ludność prowadzi również niewielkie gospodarstwa rolne. W gminie znajdują się obszary chronione, obejmujące tereny najcenniejsze pod względem przyrodniczym. Baligród oraz okoliczne tereny to bardzo ciekawe miejsca dla odwiedzających Bieszczady, ze względu na bogatą historię i ciekawe zabytki. Dodatkowym atutem jest położenie przy głównym szlaku komunikacyjnym, jakim jest duża obwodnica bieszczadzka. Mieszkańcy gminy wiążą duże nadzieje z perspektywami rozwoju lecznictwa uzdrowiskowego - ze względu na występowanie w tym rejonie wód mineralnych. Oprócz wymienionych walorów gmina posiada nieliczne pozostałości po dawnych mieszkańcach tych ziem, góralach karpackich - Bojkach. Baligród to miejsce styku wielu kultur: polskiej i ukraińskiej, w tym bojkowsko-łemkowskiej, a w okresie międzywojennym również żydowskiej. Bojkowie, dawni dziedzice tej ziemi opuścili te tereny, a ślady ich pobytu są nieliczne. Dolina Hoczewki była miejscem tragicznych wydarzeń końca lat czterdziestych, toteż turysta nie znajdzie tu wiele zabytkowych cerkwi lub starych bojkowskich chałup. W zamian otrzyma znakomite walory przyrodnicze i turystyczne, bardzo dobrze rozwiniętą bazę turystyczną i agroturystyczną, szlaki piesze i rowerowe, natomiast zimą na zwolenników mocnych wrażeń czeka stok o standardzie FIS.

Rys historyczny

Baligród założył w pierwszych latach XVII w. podkomorzy sanocki Piotr II Bał, w centrum rozległych dóbr Bałów obejmujących dorzecze Hoczewki i Solinki. Na obronnym cyplu, otoczonym z trzech stron wodami Hoczewki i potoku Stężnickiego, powstał w latach 1600-15 niewielki murowany zamek. Nie zachował się akt lokacyjny miasta - istnienie Baligrodu poświadczą dopiero dokument z 1634 r. wydany przez króla Władysława IV, z którego można się dowiedzieć, że miasto rządziło się prawem magdeburskim, miało prawo składu win, dwa jarmarki oraz targ w każdy piątek. Herbem Baligrodu była Gozdawa, herb rodowy Bałów. Linia Bałów z Baligrodu zakończyła się na zmarłej w 1770 r. Salomei z Bałów Karsznickiej. Miasto przeszło w ręce jej syna, Andrzeja Karsznickiego. W 1780 r. Baligród wraz z przysiółkiem Bystre liczył 84 domy, które zamieszkiwały 593 osoby, w tym 148 Żydów. Najważniejszym zajęciem mieszkańców Baligrodu był wypas bydła i owiec, kupowanych na wiosnę u miejscowych górali, a sprzedawanych jesienią na rzeź. Niektórzy pracowali w hucie żelaza w Rabem. Wysiewano konopie i wyrabiano z nich płótno na sprzedaż i na własny użytek. Od 1862 r. działała w Baligrodzie szkoła powszechna. W roku 1855 powstał baligrodzki powiat sądowy, w tym samym roku powstał też urząd pocztowy, a od 1876 r. Baligród miał własnego lekarza. W II Rzeczypospolitej Baligród utracił prawa miejskie. Spis przeprowadzony w 1921 r. wykazał w miasteczku 179 domów zamieszkiwanych przez 1260 osób. Żydzi, stanowiący najliczniejszą grupę, zdominowali życie gospodarcze osady. W okresie międzywojennym wciąż popularne były jarmarki baligrodzkie. W miasteczku działały tartaki, młyn, kuźnia, piekarnia i zakłady rzemieślnicze. Nadal jednak podstawowym zajęciem mieszkańców była uprawa roli i hodowla bydła. W przededniu II wojny światowej Baligród liczył 2366 mieszkańców. 10 września 1939 r. Baligród został zajęty przez oddziały słowackie i niemieckie. Jesienią 1942 r. Niemcy

wywieźli z Baligrodu 880 Żydów, których zamordowali w Zasławiu koło Sanoka. W wyniku wojny i powojennych deportacji Baligród utracił mieszkańców narodowości ukraińskiej i żydowskiej (64% ludności).

Warto zobaczyć

- Mchawa - kaplica grobowa oraz kaplica odpustowa "Boga Ojca" z 1823 r.
- Nowosiółki - kaplica greckokatolicka z 1912 r.
- Nowosiółki - kościółek zbudowany w jedną noc (z 2/3 sierpnia 1975r.)
- Roztoki Dolne - cerkiew filialna z 1830 r.(obecnie filialny kościół rzymskokatolicki)
- Drewniane budowle ludowe - Zahoczewie, Nowosiółki, Roztoki Dolne, Baligród, Stężnica Rezerwaty i pomniki przyrody: - leśne: "Cisy na górze Jawor" w miejscowości Kołonicze, "Woronikówka" we wsi Jabłonki - florystyczne: "Olsza kosa w Stężnicy" - geologiczne: "Gołoborze" naturalne rumowisko skalne piaskowca w miejscowości Rabe - pomnik przyrody, 300 letni grab w Baligrodzie
- Cerkwisko w Kielczawie i Stężnicy.
- Stary kamieniołom Rabe - uroczysko dla miłośników geologii.
- Cmentarz żydowski w Baligrodzie - ok. 50 macew, w tym jedna z najstarszych macew, jakie znajdują się na tym terenie.
- Cerkiew z 1829 r w Baligrodzie - unikalny przykład jednokopułowej, bezwieżowej, szczytowej cerkwi murowanej, obok dzwonnica z XIX w.
- Cmentarz wojskowy - żołnierzy radzieckich i polskich z lat 1944-47 w Baligrodzie.
- Tablica upamiętniająca tragedię 42 mieszkańców Baligrodu, jaka miała miejsce 6 sierpnia 1944 r. (ufundowana przez mieszkańców miejscowości).
- Muzeum Przyrodniczo Łowieckie "Knieja" w Nowosiółkach
- Pomnik gen. Karola Świerczewskiego w Jabłonkach
- Jabłonki - cmentarz z czasów I wojny światowej
- Pomniki wiary w Baligrodzie - kapliczka "Królowa Nieba", Rabe- kapliczka "Synarewo"
- Żernica Niżna - kaplica p.w. Matki Bożej Ostrobramskiej z 1932r.(na placu murowanej cerkwi z 1843 r.)
- Pomnik czołg T - 34 (centrum Baligrodu) - upamiętniający wyzwolenie Baligrodu przez Armię Radziecką 24 X 1944 r.

Pomniki przyrody

- Rezerwat "Worownikówka we wsi Jabłonki. Został utworzony w 1989 roku. Ma on powierzchnię około 15ha. Powołano go do ochrony jako las jodłowo-bukowego z cisem.
- Rezerwat Przyrody Nieożywionej "Gołoborze". Powstał w roku 1960. Ochroną objęto naturalne rumowisko skalne zarastające lasem jodłowo-bukowym. Gołoborze zajmuje obszar około 14ha. Leży pomiędzy Rabem a Bystrem.
- Rezerwat Florystyczny "Olcha kosa" w Wstężnicy. Powstał w roku 1974 na stokach Markowskiej. Zajmuje powierzchnię 2ha. Został utworzony dla ochrony stanowisk olszy zielonej. Olsza stanowi charakterystyczny gatunek górki, wschodnio-karpacki. W Bieszczadach występuje przeważnie w rejonach połonin.
- Rezerwat - Cisy na górze Jawor" w miejscowości Bystre. Ochroną na powierzchni 3 ha objęto około 300 Cisów, rosnących w lesie jodłowo-bukowym. Rezerwat powołano do życia w roku 1957

Turystyka

Turystyka konna - Gmina Baligród to świetny teren do uprawiania turystyki konnej i dlatego

też przygotowywany jest cały kompleks tras konnych z połączeniami do sąsiednich gmin. Ta forma turystyki jest bardzo przyjazna środowisku i mile spostrzegana. Latem bryczką, a zimą saniami (kuligi z ogniskiem na zakończenie) można fantastycznie spędzić czas podziwiając jednocześnie piękno przyrody.

Turystyka piesza - Teren baligrodzki jest szczególnie korzystny dla tej formy turystyki, gdzie każdy znajdzie dla siebie stosowne szlaki na spacer i wyprawę.

Szlak: Baligród-Dział-Berdo-Łopiennik – znaki niebieskie Czas 4-5h

Szlak Edukacji Leśnej

Szlak Czarny (dawniej wolnościowy) Odcinek: Przełęcz 920 - Jabłonki

Szlak gminny niebieski rekreacyjny - sportowy - o długości 6 km

- przejście spacerem około 3 godz.
- marsz łączony z biegiem około 1,5 godz.
- relaksowo rowerem górskim ok. 0,5 godz.

Szlak gminny żółty - spacerowy

- długość 6 km
- przejście spacerem około 2,5 - 3 godz.

Turystyka rowerowa

Przez Gminę Baligród przebiega niebieski szlak rowerowy "Zielony Rower", który łączy najpiękniejsze zakątki regionu, atrakcje przyrodnicze, kulturowe warsztaty, twórców ludowych i inne lokalne inicjatywy na rzecz ochrony dziedzictwa Bieszczadów. Podróżując szlakiem można poznać oryginalne przedsięwzięcia z zakresu ekoturystyki. Przebywając w Baligrodzie można też skorzystać ze szlaku rowerowego terenowego o większej trudności - tak, więc aktywnie na rowerze można spędzić wspaniale swój urlop urozmaicając sobie codziennie trasy wypadowe.

Szlak rowerowy "Rabe"

Szlak rowerowy w większości przebiega przez tereny leśne. Opustoszałe polany i sady to jedyne pamiątki po miejscowościach, kiedyś licznie rozmieszczonych wzdłuż drogi. Są to tereny z siedliskiem wielu dzikich zwierząt, (niedźwiedzie, wilki, bobry). Mijając te miejsca należy zachować ciszę. Zabronione jest zjeżdżanie z wytyczonego szlaku. Szlak nieco trudny technicznie prowadzący po drogach szutrowych, wymagający dobrego przygotowania kondycyjnego. Jedyne odcinek przebiegający po dużej obwodnicy bieszczadzkiej prowadzi drogą asfaltową o dobrej nawierzchni.

Bezkrwawe polowania

Ziemia bieszczadzka jest znaną krainą łowów z uwagi na stosunkowo dużą ilość zwierzyny zamieszkującej tereny leśne. Myśliwi kultywują stare tradycje i zwyczaje myśliwskie, to też polowanie w ich towarzystwie jest niezapomnianym przeżyciem. Myśliwi prowadzą również na szeroką skalę działalność zmierzającą do przywrócenia polskiej przyrodzie gatunków rzadkich i ginących. Coraz modniejszą formą są tzw. bezkrwawe łowy, czyli podpatrywanie przyrody oferowane miłośnikom obserwacji życia roślin i zwierząt. Tereny Gminy Baligród (jak i całych Bieszczadów) są doskonałym miejscem do realizacji wycieczek z aparatem fotograficznym, lornetką czy też kamerą. Osobliwości Bieszczadzkiej flory i fauny mogą zainteresować zarówno amatorów jak i profesjonalistów. Tereny chronionego krajobrazu, rezerwaty przyrody pozwalają sądzić dzisiejsze bogactwo świata przyrodniczego uda się

zachować i być może poszerzyć z korzyścią pokoleń i urody naszej ziemi.

Gmina Cisna **Charakterystyka gminy Cisna**

Jest to jedna z najatrakcyjniejszych turystycznie miejscowości Bieszczadów. Położona jest w głębokiej kotlinie nad brzegiem Solinki. Z wszystkich stron otaczają ją górskie szczyty, co wpływa na specyficzny mikroklimat. Cisna należy do miejscowości o największej ilości rocznych opadów w Bieszczadach. Część obszaru gminy wchodzi w skład Bieszczadzkiego Parku Narodowego, a reszta znajduje się w granicach Ciśniańsko-Wetlińskiego Parku Krajobrazowego. Gwarantuje to, że jeszcze przez długi czas będziemy mogli znaleźć tutaj nieskażoną przyrodę, dzikie zwierzęta czy urocze potoki, z których bez obaw można napić się wody. Mają tu swą siedzibę władze samorządowe, Straż Graniczna, parafia rzymsko-katolicka, gimnazjum, nadleśnictwo, policja, poczta, ośrodek zdrowia, apteka, ratownik GOPR, Gminne Centrum Kultury i Ekologii, Gminne Centrum Informacji Turystycznej, Fundacja Bieszczadzkiej Kolejki Wąskotorowej

Rys historyczny

Zwana pierwotnie Czyasna (Ciasna), została założona w 1522 r. przez rodzinę Balów na prawie wołoskim. W 1806 r. zakupiona została przez Fredrów, którzy założyli tu hutę żelaza czyli tzw. fryszerkę, produkującą narzędzia rolnicze, garnki i piece. Surowcem była tu uboga darniowa ruda żelaza pozyskiwana w rejonie Hyrlatej. W 1846 r., podczas powstania krakowskiego J.M. Goslar zorganizował tu zbrojny oddział, który został rozproszony przez Austryjaków w okolicach Leska. W latach 1890-95 wybudowano kolejkę leśną do Nowego Łupkowa, a w 1904 r. do Kalnicy. W czasie I wojny światowej przez wieś kilkakrotnie przetoczył się front austryjacko-rosyjski przynosząc wiele zniszczeń. W latach 30-tych XX w. wieś awansowała do rangi letniska..

Turystyka

Gmina Cisna jest jednym z najpiękniejszych zakątków Polski. Prawie w całości porośnięta pięknymi lasami, pełnymi dzikiej zwierzyny, w całości leży w górach. I choć Bieszczady w gminie Cisna zachowały swój dziki charakter każdy turysta znajdzie tutaj coś dla siebie. Noclegi o zróżnicowanym standardzie, pyszne regionalne jedzenie i wiele atrakcyjnych sposobów na spędzenie czasu. Każda z miejscowości w gminie Cisna stanowi znakomity punkt wypadowy na szlaki turystyczne. Szlaki bardzo zróżnicowane pod względem trudności, czy czasów przejścia. Można znaleźć lekkie trasy spacerowe, można też wybrać się w wyższe partie Bieszczadów. Każdy turysta znajdzie, więc coś dla siebie A jeśli nie zechcesz chodzić po górach, nasza gmina oferuje szereg innych atrakcji. Jazda konna, kolejka leśna czy wyciągi narciarskie to tylko niektóre możliwości spędzenia czasu. Serdecznie zapraszamy do gminy Cisna.

Szlaki piesze:

- Cisna - Smerek przez Małe Jasło (1097 m n.p.m.), Jasło (1153 m n.p.m.), Okrąglik (1101 m n.p.m.), Fereczata (1102 m n.p.m.)
- Mniej znany, ale bardzo atrakcyjny odcinek szlaku czerwonego. Wspaniałą panoramą z Jasła i Fereczatej. Czas przejścia około 6 godz.

Turystyka rowerowa

- Trasa rowerowa: Cisna - Kalnica - Sine Wiry - Buk - Dołżyca - Cisna
- Trasa rowerowa: Cisna - Roztoki Górne - Wola Michowa - Przełęcz Żebrak

- Trasa rowerowa: Przełęcz Hyrcza - Łopienka - Dołżyca - Cisna - Majdan - Solinka

Jazda konna, przejażdżki bryczką

- Tomasz Kwiatkowski, tel. 0502 507 802
- Oberża Biesisko, tel. 0502 383 882
- Jacek Krawiec, tel. 0501 066 180
- Sławomir Dybaś, tel. (013) 468 63 11
- Jadwiga Wethacz, tel. (013) 468 43 69
- Oberża Biesisko, tel. 0502 383 882
- Tomasz Kwiatkowski, tel. 0502 507 802

Bieszczadzka kolejka leśna

Pośród lesistych grzbietów górskich wije się torowisko kolejki leśnej. Historia jej sięga lat 1890-1895, kiedy wybudowano ją z inicjatywy kilku firm z Budapesztu oraz Wiednia - eksploatujących wtedy bieszczadzkie lasy i posiadających na tym terenie tartaki. W ówczesnym czasie kolejka ta spełniała doniosłą rolę, gdyż umożliwiała wykorzystanie bogactwa tych stron, jakim było i jest drewno, a także stanowiła miejsce pracy dla miejscowej ludności i wносиła postęp cywilizacyjny na te zaniedbane, trudno dostępne obszary. Dziś, ze względu na niskie koszty transportu samochodowego zaniechano wożenia drewna kolejką. Kolejka kursuje sezonowo na trasach: Cisna Majdan - Przysłop, Cisna Majdan - Wola Michowa i Cisna Majdan - Balnica. Oprócz tego organizowane są przewozy na zamówienie (cały pociąg) oraz wyjątkowo atrakcyjne przewozy drezynami.

Szczegółowych informacji udziela: Biuro Fundacji Bieszczadzkiej Kolejki Leśnej
w Cisnej-Majdanie, 38-607 Cisna, tel./fax 013 468 63 35, tel. 0608 413 993

Wyciągi. Informacja o obiektach narciarskich.

Wyciąg narciarski w Cisnej

Długość nitki wyciągu: 650 m. Długość trasy: 700 m

kontakt: 0503 137 279, www.podhonem.home.pl

Dodatkowe informacje: Wyciąg jest oświetlony - istnieje możliwość jazdy wieczornej. Przy wyciągu, w baczówce, można napić się ciepłej herbaty bądź coś zjeść.

Wyciąg narciarski w Kalnicy

Długość nitki wyciągu: 650 m. Długości tras: 850 m, 800m, 650 m

kontakt: 0501 170 434, www.kalnica.pl

Dodatkowe informacje: Wyciąg jest ubijany ratrakami. Przy wyciągu działa mała gastronomia

Wyciąg narciarski w Lisznej

Długość trasy: 300 m.

kontakt: 013 468 63 11, www.dybasiowka.republika.pl

Dodatkowe informacje: Wyciąg przy gospodarstwie agroturystycznym "Dybasiówka".

Trasa do narciarstwa biegowego w Wetlinie

Długości tras: 5,4 km, 3,8 km (trasa składa się z dwóch części: 3 km i 800 m)

kontakt: www.wetlina.org

Dodatkowe informacje: Trasy są przygotowywane przez Stowarzyszenie Rozwoju Wetliny i Okolic

Imprezy kulturalne

- Przełom stycznia i lutego - wyścigi psich zaprzęgów - Przysłup k/Cisnej
- 1-3 maja - "Dni kwiatów", rozpoczęcie sezonu turystycznego - Cisna
- 3 weekend lipca - "Dni Cisnej"- Cisna, Wetlina
- 2 weekend sierpnia - Festiwal Sztuk Różnych "Bieszczadzkie Anioły" - Górna Wetlinka, Cisna, Wetlina

Gmina Olszanica

Charakterystyka gminy

Olszanica to wieś w dolinie Wańkówki i Starego Potoku, które po połączeniu się u podnóża pasma Żukowa przybierają nazwę Olszanki (Olszanicy). Miejscowość położona przy dużej obwodnicy bieszczadzkiej w odległości 10 km od Leska w kierunku Ustrzyk Dolnych i przy linii kolejowej Zagórz – Krościenko – Chyrów (Ukraina). Posiada dobre połączenia komunikacyjne z okolicznymi miastami i miejscowościami, Urząd Gminy, stację kolejową, parafię rz. kat., ośrodek wczasowy „Połoniny” Ministerstwa Sprawiedliwości w pałacyku, prywatne gabinety lekarskie, aptekę, pocztę, filię Banku Spółdzielczego, sklepy spożywcze, kawiarnie, stacje paliw, warsztaty samochodowe, stację diagnostyczną pojazdów itp.

Rys historyczny

Miejscowość Olszanica jest jedną z najstarszych wsi w Bieszczadach. Być może istniała już w XIV w., lecz pierwsza zachowana wzmianka o niej pochodzi z 1436 r. Nazwa wsi ma pochodzenie topograficzne, wywodzi się od słowa olsza, olszyna i oznaczała teren porośnięty olchami. Fakt ten potwierdzają źródła: 1441 r. Olschanyce, 1443 r. Olschanyca. Rządziła się wtedy prawem wołoskim i należała do Kmitów. W 1447r. była tu cerkiew parafialna, którą obsługiwał pop imieniem Sań. Pod koniec XVI w. z gruntów Olszanicy wydzielono nową wieś Cisowiec. Z czasem obie miejscowości ponownie się połączyły. W 1580 r. w podziale majątku po Barbarze z Herburtów Kmitowej, dobra sobieńskie z Olszanicą przeszły w ręce Stadnickich. W 1589 r. pojawia się obecna nazwa wsi Olszanica. Podczas ostatniego już najazdu czambułów tatarskich w 1672 r. Nuradyn-Soltana na Bieszczady we wsi ocalało tylko 8 domów, ordyńcy ograbili i spalili wieś, a mieszkańców uprowadzili na wschód do niewoli. W 1921 r. – wieś liczyła 202 domy i 1120 mieszkańców (688 greko-katolików, 380 łacinników i 51 Żydów wyznania mojżeszowego). W 1939 r. – 10 września po południu do wsi wkroczyła niemiecka kolumna zmotoryzowana po złamaniu krótkiego oporu żołnierzy polskich batalionu obrony narodowej „Sanok” pod Uhercami. 29 września wieś zajęli Rosjanie dochodząc w myśl porozumienia Ribbentrop – Mołotow do linii Sanu. 1945 r

Warto zobaczyć

- Zabytkowy zespół pałacowy w Olszaniczynie z secesyjno - romantycznym pałacem zbudowanym przez Jordanów w 1905 r., otoczony malowniczą fosą wypełnioną wodą. Pałac powstał na miejscu starego dworu obronnego z XVI wieku. Wokół niego zachowały się jeszcze fragmenty otoczonych fosą, ziemnych fortyfikacji bastionowych z II poł. XVI w.
- Oficynę, kuźnię i most z końca XIX i pocz. XX wieku obok pałacu. Całość otacza dworski park krajobrazowy o pow. 7 ha. Dziś mieści się tutaj ośrodek wypoczynkowy Ministerstwa Sprawiedliwości.
- Cerkwie w Wańkowej, Orelcu, Paszowej, Rudence;
- Kościół parafialny rzymsko-katolicki murowany, dzwonnice kościelną i mur wokół

- kościół z 1757 r. w Uhercach Mineralnych;
- Cerkiew drewnianą z 1836-1840 r. i dzwonicę drewnianą z 1876-1899 r. w Stefkowej;
- Zabytkową grecko-katolicką cerkiew murowaną z 1923 r. p.w. Zaśnięcia Matki Bożej.
- Kapliczka przydrożna z 1872 r. wykonana według miejscowej tradycji przez Włochów
- Cerkiew murowaną z XVIII w. - obecnie kościół rzymsko-katolicki w Zwierzyniu;

Pomniki przyrody

- „Cudowne Źródło” w Zwierzyniu - źródło z leczniczą wodą mineralną znane już od XIII w. z corocznych pielgrzymek górali z Rusi, Polski i Węgier;
- Pomnik przyrody nieożywionej „Ostaniec” w Orelcu - skałka z piaskowca o wysokości 2,5 m, położona w lesie, popularnie znana jako Kamień w Orelcu;
- Wodospad w Uhercach Mineralnych, położony w korycie dolnym Starego Potoku ;
- Rezerwat faunistyczny „Bóbr w Uhercach Mineralnych” - w pobliżu ujścia rzeki Olszanki do Sanu;
- Ostoja czarnego bociana i czapli siwej w Zwierzyniu w zakolach rzeki San.

Turystyka

Gmina znajduje się w jednym z bardziej atrakcyjnych pod względem krajobrazowo-przyrodniczym regionów kraju. Piękny krajobraz, cisza, bliskość czystych rzek i potoków oraz Zalewu Solińskiego i Myczkowieckiego, a także oznakowane szlaki spacerowe zachęcają do aktywnej turystyki. Piesze wędrówki, przejażdżki konne i rowerowe, wędkowanie- zapewnią każdemu turyście znakomity wypoczynek. Można tu bezpiecznie poznawać duże kompleksy leśne z bogatą florą i fauną bieszczadzką. Na terenie gminy występują również źródła wód mineralnych - w Uhercach Mineralnych, Orelcu i Zwierzyniu, Posiada dobre połączenia komunikacyjne z okolicznymi miastami i miejscowościami, Urząd Gminy, stację kolejową, parafię rz. kat., ośrodek wczasowy "Połoniny", prywatne gabinety lekarskie, aptekę, pocztę, filię Banku Spółdzielczego, sklepy spożywcze, kawiarnie, stacje paliw, warsztaty samochodowe, stację diagnostyczną pojazdów itp.

Gmina Solina

Charakterystyka gminy

Gmina Solina położona jest na obrzeżach Jeziora Myczkowieckiego i Jeziora Solińskiego w Bieszczadach. Ponad 80% jej powierzchni zajmuje Wschodniobeskidzki Obszar Chronionego Krajobrazu, a część południową Park Krajobrazowy Doliny Sanu i Ciśniańsko -Wetliński Park Krajobrazowy. Wyjątkowego uroku dodają okolicy dwa śródlądowe zaporowe zbiorniki wodne na Sanie o urozmaiconej linii brzegowej, wciśnięte między strome, wyrastające wprost z wody wzgórza z rozlicznymi zatokami, fiordami i wyspami oraz wyjątkowo malowniczym otoczeniem. Rozlewające się szeroko Jezioro Solińskie (większe) o pow. 22 km² i pojemności 500 mln m³ wody oraz Jezioro Myczkowieckie (mniejsze) o pow. 2 km² mieszczące 11 mln m³ wody. Te duże akweny wodne zasilają w czystą wodę źródłaną dwie górskie rzeki: San i Solinka spływające wraz z licznymi dopływami z terenów źródłiskowych. Duża lesistość terenu o bogatej florze i faunie, gęsta sieć rzek i potoków górskich o barwie kryształu, a także odkryte widokowe wzniesienia i grzbiety górskie z rozległymi panoramami na okolice bieszczadzkich jezior nadają tej

gminie niepowtarzalnego uroku. Z łagodnych i miejscami odkrytych wzgórz wznoszących się nad wodami obu zalewów, między którymi rozsiane są wsie letniskowe i ośrodki wczasowe, można podziwiać rozległą panoramę rozlewających się między nimi toni wodnych i najwyższych partii górskich Bieszczadów. Z uwagi na walory krajobrazowe i przyrodnicze gmina Solina należy do najbardziej atrakcyjnych regionów turystycznych w kraju.

Szkic historyczny

Solina należy do najstarszych osad w Bieszczadach – powstała zapewne w XIV w. Najdawniejsza wzmianka o niej pochodzi z 1436r.; należała wtedy do Kmitów. Nazwę zawdzięcza eksploatowanemu tu niegdyś słynnym źródłom. Wieś lokowano powtórnie na prawie wołoskim w II poł. XV w. W 1921 r. Liczyła 146 domów i 863 mieszkańców (319 gr. kat., 498 rz. kat., 46 mojż.) W czasie spisu narodowość polską podało 569 osób, w tym wszyscy Żydzi. Po II wojnie światowej wysiedlono Ukraińców, jednak nadal mieszkało tu ponad 500 osób. W latach 1961-68 o ok. 1 km na północ od Soliny wybudowano na Sanie wielką zaporę o długości 664 m. Powstało jezioro zaporowe o pojemności 474 mln m³ i powierzchni 21 km², sięgające w dolinie Sanu aż do Rajskiego (26 km). Podczas przygotowań do wypełnienia zbiornika zniszczono zabudowę dawnej wsi Solina, mieszkańców zaś przesiedlono do sąsiednich miejscowości. Teren wsi znalazł się ok. 50 m pod powierzchnią wody. Ocalał jedynie przysiółek Werlas. Podczas budowy zapory na terenie sąsiedniej wsi Zabrodzie wybudowano zaplecze mieszkalno-usługowe dla budowniczych. Po ukończeniu prac przekształcono je w ośrodek turystyczny, który stał się centrum dzisiejszej Soliny.

Warto zobaczyć

Berezka - murowany rzymsko-kat. kościół fil. z I połowy XIX w. wzniesiony wówczas jako kaplica unicka, rozbudowany w 1970 r.; ruiny murowanej trójdzielnej cerkwi unickiej z 1868 r., odnawianej w 1920 r. oraz pozostałości dworskiego parku krajobrazowego. We wsi konie, baza noclegowa, zajazd „Karino”.

Bereźnica Wyżna – drewniana zrębowy kościół rzymsko-katolicki fundacji Mikołaja Krajewskiego z około 1839 r., Na przełomie XIX i XX w., aż do 1945 roku użytkowany przez Unitów. We wnętrzu zachowana duża część ikonostasu z XIX w. wraz z polichromią. Obok drewniana dzwonnica i cmentarz z nagrobkami właścicieli wsi.

Bukowiec - miejscowość letniskowa nad Solinką wpływającą w pobliżu wsi do Jeziora Solińskiego. Posiada dwa ośrodki wypoczynkowe, domki letniskowe, wyciąg narciarski, kościół z 1989 roku, bary, kawiarnię, ruiny dworu oraz połączenie szlakiem pieszym zielonym z BPN. Ze szczytu Korbani (905 m n.p.m.) roztacza się jedna z najpiękniejszych panoram górskich w Bieszczadach na Jezioro Solińskie i BPN.

Bóbrka murowana cerkiew grecko-kat. z 1937 r., wykończona w latach 1970-73 jako rzymsko-kat. kościół par. p.w. Serca Jezusa, w pobliżu murowana kapliczka „pańszczyźniana” z 1848 r. upamiętniająca zniesienie pańszczyzny, odrestaurowana w 2001 r. z ikoną ”Umilenie” miejscowego artysty malarza Leona Chrapko. We wsi 3 galerie rzeźb przydrożnych, gospodarstwa agroturystyczne, sklepy, bar, przystań wodna małego sprzętu pływającego, schronisko PTSM, spacerowy szlak niebieski.

Górzanka – drewniany zrębowy kościół z 1836 roku, fundacji Piotra Głajzera, dziedzica wsi, na przełomie XIX i XX w. przekazany przez władze austriackie unitom. Z tego okresu zachował się we wnętrzu unikalny jedyny w Bieszczadach i euroregionie

karpackim rzeźbiony ikonostas . Po wojnie częściowo okradziony i rozebrany, aktualnie w rekonstrukcji i konserwacji. Obecnie obiekt spełnia funkcje rzymsko-katolickiego kościoła parafialnego (tel. 013 469 25 81).

Myczkowce - murowana unicka cerkiew fil. p.w. Św. Jerzego z lat 1910-12 r., od 1979 r. rzymsko-katolicki kościół par. p.w. Matki Boskiej Częstochowskiej, kamienny spichlerz z 1 poł. XVII w., jedyny ocalały element spalonego w 1947 r. zespołu dworskiego (dziś w ruinie); pomnik przyrody „Skałki Myczkowieckie” nad Sanem, ok. 1000 m poniżej zapory. Jest to unikalna ściana skalna długości ok. 600 m i wys. ok. 70 m porośnięta rzadko w tych stronach spotykaną ciepłolubną roślinnością naskalną.

Myczków – wyróżnia się na trasie dwoma świątyniami stojącymi obok siebie. Są to: neogotycki jednonawowy kościół murowany z 1900 r. z dwu wieżową fasadą i murowana dwudzielna grecko-kat. cerkiew z 1900 r. z wieżą w fasadzie. Obie budowle z fundacji Jana Nepomucena Zatorskiego, właściciela wsi. W pobliżu pozostałości krajobrazowego parku dworskiego z XIX w. z drzewami pomnikowymi.

Polańczyk – uzdrowisko z zespołem sanatoriów, domów wczasowych, pensjonatów, kawiarni, przystani żeglarskich i statku Tramp. Posiada pocztę, policję, siedzibę gminy, informację turystyczną i sieć szlaków spacerowych. Murowana cerkiew unicka z 1907 r. (użytkowana dziś jako rzymsko-kat. kościół par.) posiada wyposażenie wnętrza przeniesione z cerkwi w Łopience. W ołtarzu głównym znajduje się ikona Matki Bożej z Dzieciątkiem. Dziś jest tutaj sanktuarium Matki Bożej Pięknej Miłości. W pobliżu cerkwi pozostałości dworskiego parku krajobrazowego.

Polanki przy drodze, na skarpie nad Solinką, murowana kapliczka ufundowana w 1896 r. przez dziedzica Terki Michała Krajewskiego, który powracając z Bóbrki powozem, spadł w tym miejscu do rzeki, nie doznając żadnego uszczerbku.

Rajskie - miejscowość letniskowa nad Jeziorem Solińskim wchodzącym w dolinę Sanu posiada domki wypoczynkowe z wypożyczalnią sprzętu pływającego, nowy kościół i Centrum Wolontariatu Archidiecezji Przemyskiej „Caritas” (100 miejsc), tel.(0-13) 466 68 04 kom.: 696 083 245.

Terka - do dziś we wsi przetrwało kilkanaście starych chałup, a po cerkwi pozostała jedynie podmurówka i parawanowa dzwonnica z XIX w.

Wolkowyja – wieś letniskowa położona nad zatoką Jeziora Solińskiego przy zielonym szlaku z Zagórza do BPN. Posiada nowy kościół, ośrodek zarybieniowy, Ośrodek Wypoczynkowy „Ranczo”, bazę noclegową, pola biwakowe, wypożyczalnię sprzętu wodnego, szkołę, sklepy, ośrodek zdrowia, pocztę.

Zawóz – to malowniczo położona wieś w zachodniej części cypla, między dwoma zatoczkami i w dolinie potoku na wysokości 460 m n.p.m. Osada liczy ok. 230 mieszkańców. Na miejscu ośrodek wczasowy, wypożyczalnia sprzętu pływającego, przystań, bar, sklep i kościół wzniesiony w 1971 roku.

Łopienka - Cerkiew parafialna, pw. św. Męczennicy Paraskewii. Poprzednia drewniana. Nieznana jest data jej budowy. Obecna, murowana, zbudowana w 1757 r. z fundacji Strzeleckich. Była najbardziej znanym sanktuarium kultu maryjnego w zachodnich

Bieszczadach. Cudowna ikona Matki Boskiej Łopieńskiej (w typie MB Rzymskiej) przyciągała ogromne rzesze wiernych. Rozpoczynający się 13 lipca odpust trwał kilka dni, a przychodziło nań jeszcze w XIX w. kilkanaście tysięcy wiernych.

Sanktuarium Matki Bożej Piękną Miłości w Polańczyku

Cerkiew parafialna, pw. Św. Męczennicy Paraskewii. Poprzednia, drewniana, według tradycji wzniesiona pod koniec XVIII w. z fundacji cesarzowej Marii Teresy. Kolejna, murowana, zbudowana w 1909 roku. Od 1948 roku użytkowana jako parafialny kościół rzymskokatolicki. Pierwszy łaciński proboszcz, ks. Franciszek Stopa, przeniósł tu z cerkwi w Łopieńce główny ołtarz wraz z cudowną ikoną Matki Boskiej Łopieńskiej, ratując go od zagłady. Dzwonnica murowana, parawanowa, trójarkadowa, zbudowana zapewne w 1863 r. Dzwon z 1894 r.

Zapora w Solinie

W latach 1961-68 zrealizowana została kolejna z planu perspektywicznego budowa Elektrowni i Zapory Wodnej Solina. Był to pierwszy obiekt tego typu w Polsce budowany segmentowe. Przy jej budowie wykorzystano dźwig linowy sprowadzony z Wielkiej Brytanii. Jest to zapora betonowa typu ciężkiego. Wysokość jej od podstaw do korony wynosi 82 metry, a rozpiętość od brzegu do brzegu 664 metry. W okresie letnim korona zapory jest czasowym deptakiem przemierzającym przez dziesiątki tysięcy turystów.

Zapora w Myczkowcach

W latach 1956-60 zrealizowano pierwszą z planu perspektywicznego budowę elektrowni wodnej w Myczkowcach. Z rdzeniem betonowo-żelaznym i wałem ziemnym posiada wysokość 23 m i długość 430 m. Wielkość spiętrzenia dochodzić może do 15,5 m. Budowę zapory w Myczkowcach podjęto jeszcze na początku lat 20-tych XX wieku (przebito wówczas sztolnie pod górą Grodzisko, która doprowadza wodę z zalewu myczkowieckiego do niewielkiej hydroelektrowni o mocy 8,5 MW w Zwierzyniu). Poniżej zapory w dawnym korycie Sanu znajduje się jeden z ciekawszych pomników bieszczadzkiej przyrody – pionowa ściana skalna, o wysokości 69 m i o długości 600 m, na której wyrosła karłowata roślinność.

Pomniki przyrody

„Cudowne Źródło” w Zwierzyniu

Zwierzyń lokowano przed 1580 r. na terenie dóbr Kmitów. Miejskowa tradycja podaje, że nazwa wsi pochodzi od wydobytego ze źródła ponad 150 lat temu przez pewną niewiastę krzyża - Zwizenye od ukr. „Wozdwyżenje Czestnoho Chresta" (Podwyższenie Krzyża Świętego). Do II wojny światowej studzienka była otoczona kultem. Stąd nad nią drewniany krzyż. Co roku, setki wiernych przybywały tu w uroczystej procesji, a ksiądz dokonywał poświęcenia źródła. Krzyż wydobyty jakoby ze studni znajdował się do 1922 r. w miejscowej cerkwi, a obecnie w Muzeum Diecezjalnym w **Przemysłu**. Najciekawsze jednak, że krzyż ten pochodził z I pół. XIII w. i był wykonany we francuskim mieście Limoges, ponad 1500 km od Zwierzynia.

Jeziorko szmaragdowe

Powstało w okolicach Terki w 1980 r., gdy po ulewnych deszczach osunęła się część zbocza Połomy, przegradzając koryto rzeki Wetlinki. Choć samo jeziorko obecnie częściowo zanikło, stanowi ono nadal ciekawy fragment bieszczadzkiego krajobrazu.

Galerie i pracownie rękodziela artystycznego

- Galeria i pracownia malarstwa Leona Chrapko(Dom Twórczy „LeGraż”)-Bóbrka, tel. (013) 469 18 88
- Pracownia rzeźby Henryka Gągorowskiego – Bóbrka
- Pracownia bibułkarstwa Andrzeja Kusza („Bazył”) – Bóbrka, tel. (013) 469 18 92
- Pracownia sztuki użytkowej Stanisławy Podkalickiej („BroSta”)-Bóbrka, tel. (013)4691816
- „Galeria rzeźb przydrożnych” - najbardziej reprezentacyjna w Gminie Solina
- Galeria „CZAD” W. Makara i A. Popytak – OW MSWiA „Jawor” w Polańczyku, tel. (013) 469 20 31
- Pracownia rzeźbiarstwa – Stanisław Gwóźdź – Berezka
- Jan Niedźwiedź – Polańczyk, tel. (013) 469 22 20
- Jasiek Joniak – Polańczyk, tel. (013) 469 20 91
- Galeria autorstwa Anny Lewińskiej – Góra Jawor w Solinie

Kultura

Przy Gminnym Ośrodku Kultury, Sportu i Turystyki w Solinie z/s w Polańczyku w ramach prowadzonej działalności funkcjonuje kapela folklorystyczna „Siwy Jan”, która wykonuje utwory i pieśni z pogranicza słowackie, węgierskie, ukraińskie i polskie. Kapela ta występuje i koncertuje na imprezach organizowanych przez GOKSiT oraz inne instytucje. Otrzymała m.in. wyróżnienie na XXV Jubileuszowym Jarmarku Folklorystycznym w 2005 roku w Sędziszowie Małopolskim. Ponadto Gminnym Ośrodku Kultury, Sportu i Turystyki ściśle współpracuje z zespołem śpiewaczy ludowych „Macierzanka” w Wołkowi, który również bierze udział w wielu imprezach kulturalno-folklorystycznych na terenie województwa podkarpackiego. Ponadto GOKSiT ściśle współpracuje ze stowarzyszeniami i organizacjami społecznymi działającymi na terenie gminy, przede wszystkim z Kołami Gospodyń Wiejskich: Rybne, Grzanka, Bukowiec, Wołkowyja, Polańczyk, Myczków, Berezka, Wola Matiaszowa, Bereznica Wyżna, Bóbrka i Myczkowce., które to czynnie uczestniczą w życiu kulturalno-społecznym mieszkańców oraz biorą udział w wielu imprezach organizowanych na terenie gminy i powiatu leskiego, otrzymują podziękowania, wyróżnienia i dyplomy za przygotowanie dań i potraw regionalnych charakterystycznych dla staropolskiej kuchni regionu bieszczadzkiego. Co roku, w okresie letnim, gospodarze gminy przygotowują, z myślą o swych gościach, wiele imprez kulturalno-rozrywkowych. Organizując je, pragną wypełniać wolny czas wczasowiczom, kuracjuszom i uczestnikom krótkich turystycznych wypraw.

Do najbardziej atrakcyjnych należą:

- ”Solińskie lato”- cały cykl imprez artystycznych i folklorystycznych na estradach w Solinie i Polańczyku
- ”Dni gminy Solina”- organizowane co roku na początku maja w Polańczyku
- ”O puchar Prezydenta RP”- WZW Jawor w Solinie
- ”O puchar Komandora SŻ BRYZA Jarosław”
- ”Tele lato” OW „Zjawa” w Polańczyku
- ”Żeglarskie Szanty”- Baza centralna BWOPR Polańczyk (Cypel)
- Regaty „O błękitną wyspę Sanu”- coroczna impreza żeglarska na wodach zalewu Solińskiego
- ”O puchar wójta Soliny”- impreza ekologiczna
- ”Dwa żywioły Dwie pasje” wspólna impreza żeglarzy i lotniarzy
- ”Turniej wsi Gminy Solina”- impreza sportowo- rekreacyjna- kulturalna
- ”Biesiada Regionalna”- impreza poświęcona tradycji regionalno- kulturowej

Turystyka

Pierwotna przyroda, duże zalesienie, brak obiektów przemysłowych w okolicy, wyjątkowe nasłonecznienie o każdej niemal porze roku, a także barwne dzieje tych, rzadko zaludnionych dziś ziem, przyciągają od dawna miłośników wypoczynku, fotografików, malarzy, myśliwych, wędkarzy, poszukujących ciszy i spokoju obserwatorów przyrody a także amatorów rekreacji na trasach turystycznych i w ośrodkach wczasowych. Każdy znajduje tu coś miłego i ciekawego dla siebie. Wielbicieli sportów wodnych przyciągają akweny obu bieszczadzkich jezior - myczkowieckiego i solińskiego, lotniarzy - nowe szybowisko lotniarskie na stoku masywu Jawora (742 m) w Solinie oraz 2 słynne bieszczadzkie szybowiska górskie w pobliskim Weremieniu i w Bezmiechowej w Górach Słonnych, zaś pragnących wypocząć wczasowiczów - ośrodki wypoczynkowe w Polańczyku, Solinie, Myczkowcach, Bukowcu, Wołkowyji i innych miejscowościach. O każdej porze roku możemy tutaj ciekawie wypoczywać. Wiosna wita przybyszów kobiercami kwiatów, niezliczonymi odcieniami zieleni, świergotem ptaków i coraz dłuższym, ciepłym dniem. W upalne lato rzeki, strumienie górskie, mroczne połacie lasów i akweny wodne chronią przed żarem słonecznym. Jesienią różnobarwnie odziane lasy zadziwiają turystów pejzażem gorącym, złotem i czerwienią utkanym. Zimą okrywają się góry białym futrem śniegowym i fascynują iskrzącymi ozdobami mrozu. Pokrywa śnieżna zalega tu prawie przez 120 dni w roku. Ruszają wówczas **wyciągi narciarskie** w Wojskowym Zespole Wypoczynkowym "Jawor" w Solinie, w Polańczyku, w Bukowcu, w pobliskim Weremieniu. W odległości zaledwie 20 km – w Ustrzykach Dolnych – zlokalizowano kilka wyciągów narciarskich o dobrze utrzymanych stokach, prowadzących profesjonalne szkoły nauki jazdy na nartach. Malowniczo położone w otoczeniu bieszczadzkich jezior miejscowości połączone są znakowanymi szlakami pieszymi, spacerowymi i wytyczonymi trasami rowerowymi. Czyste środowisko naturalne, bogactwo przyrody, pierwotne i nieskażone jeszcze nadmierną ingerencją człowieka śródgórskie krajobrazy poprzez swoją unikalność, walory widokowe, przyrodnicze, klimatyczne, kulturowe i turystyczne terenu oraz możliwości organizacji aktywnego wypoczynku i ciekawego spędzenia czasu wolnego są głównymi atutami przyciągającymi liczne rzesze turystów.

Trasa rowerowa

- Polańczyk - Berezka – Bereźnica Wyżna - Górzanka - Wołkowyja - Polańczyk - czas przejazdu 2 godz. 30 min. {25 km}

Inne proponowane trasy rowerowe

- Polańczyk - Hoczew - Baligród - Stężnica - Górzanka - Wołkowyja - Polańczyk - czas przejazdu 5 godz. {41 km}
Wariant A - Polańczyk - Berezka – Bereźnica Wyżna - Wola Górzeńska - Tyskowa - Przełęcz Hycza - Łopienka (cerkiew) - Polanki - Terka - Bukowiec - Wołkowyja - Polańczyk - czas przejazdu 6 godz. {52 km}
Wariant B - Polańczyk - Berezka – Bereźnica Wyżna - Stężnica -Tyskowa - Przełęcz Hycza - Łopienka (cerkiew) - Polanki - Terka - Bukowiec - Wołkowyja - Polańczyk - czas przejazdu 6 godz. 30 min. {54 km}
- Solina (przez zaporę) - Łobozew - Bóbrka - Myczkowce - Zwierzyń - Uherce - Orelec - Bóbrka - Solina - czas przejazdu 2 godz. 30 min. {24 km}
Uwaga: Bereźnica Wyżna - mały pomnik poświęcony Zygmuntowi Kaczkowskiemu. Za pomnikiem w lewo do Górzanki, za pomnikiem prosto do Stężnicy.
Na trasach rowerowych korzystaj z mapy „Zielony Rower Bieszczady”

Ścieżki spacerowe Gminy Solina

- Ścieżka spacerowa "ZIELONE WZGÓRZA NAD SOLINĄ" - kolor znaków: **czerwony** - czas przejścia około 5 godzin
- Ścieżka spacerowa "NIEBIESKA ŁEZKA" - kolor znaków: **niebieski**- czas przejścia około 5 godzin
- Ścieżka spacerowa "CYPEL POLAŃCZYK" - kolor znaków: **zielony**- czas przejścia około 2 godziny
- Ścieżka spacerowa "PERŁA POLAŃCZYKA" - kolor znaków: **żółty**- czas przejścia około 2 godziny
- 5) Ścieżka spacerowa „ŁĄCZNIK” - kolor znaków: **niebieski** - czas przejścia 30 min.

Wypożyczalnia rowerów górskich:

- W. Orenczak – Polańczyk, tel. (013) 469 23 17
- Hotel „Na górze” – Polańczyk, tel. (013) 469 23 09
- J. Siercha – Polańczyk, tel. (013) 469 27 32

Uzdrowisko Polańczyk

Polańczyk jest miejscowością uzdrowiskową, położoną w sercu Bieszczad na półwyspie Zalewu Solińskiego zwanego „Bieszczadzkie Morze”. Jego położenie jest jednym z atutów czyniących tę miejscowość atrakcyjną pod względem krajobrazowym oraz klimatycznym. Wody Zalewu złagodziły ostre górskie powietrze, dzięki czemu powstał specyficzny mikroklimat. Warunki klimatyczne oraz czystość powietrza to główne atuty tego terenu. Lecznictwo uzdrowiskowe rozpoczęto na początku lat 70-tych, natomiast w 1999 roku Polańczyk uzyskał status uzdrowiska. Występują tu wody lecznicze wodorowęglanowo – sodowe, jodkowe, borowe, co pozwala wykorzystać ich działanie w kuracji pitnej i kąpielach leczniczych.

Baza sanatoryjna:

Cała baza sanatoryjno – wypoczynkowa znajduje się na przepięknym półwyspie, wcinającym się głęboko w wody solińskiego akwenu, o dobrym nasłonecznieniu i przewietrzeniu. W obiektach sanatoryjnych: „Solinka”, „Plon”, „Ela”, „Dedal”, i może się leczyć łącznie 700 osób. Ośrodki posiadają gabinety zabiegowe oraz są przystosowane dla osób niepełnosprawnych ruchowo. W SU „Solinka” znajduje się zakład przyrodolecznicy.

Jednocześnie na terenie uzdrowiska istnieją ośrodki wypoczynkowe: „Jawor”, „Szymon” i „Relavia”.

Profile lecznicze:

- schorzenia narządu ruchu
- schorzenia górnych dróg oddechowych
- choroby układu wydzielnego wewnętrznego i przemiany materii

Zabiegi:

- okłady borowinowe i parafinowe,
- kinezyterapia,
- hydroterapia,
- inhalacje,
- masaże podwodne,
- kąpiele mineralne – solankowe i siarczkowe,

- bicze szkockie.

W miejscowości Polańczyk zlokalizowane są również inne ośrodki wypoczynkowe: „Zjawa” „Unitra”, OW PBGiTR Rzeszów, wiele pensjonatów, hoteli, gospodarstw agroturystycznych, kwater prywatnych i pól namiotowych.

Powiat Krośnieński - charakterystyka

Powiat krośnieński leży w południowo – wschodniej Polsce, w województwie podkarpackim. Powiat współtworzy 9 gmin: Chorkówka, Dukla, Iwonicz Zdrój, Jedlicze, Korczyna, Krościenko Wyżne, Miejsce Piastowe, Rymanów, Wojaszówka. Południowa część powiatu krośnieńskiego położona jest w górach i dolinach Beskidu Niskiego. Pasma to jest najbardziej na wschód wysuniętym elementem Beskidów Zachodnich. Południową granicę powiatu, stanowiącą zarazem granicę państwową, poprowadzono wzgórzami głównego grzbietu karpackiego. Gminy: Jedlicze, Chorkówka, Miejsce Piastowe i Krościenko Wyżne położone są w szerokim obniżeniu śródgórskim, zwanym Dołami Jasielsko – Sanockimi. Doły ciągną się od Gorlic na zachodzie po Sanok na wschodzie (około 100 km), zaś ich szerokość wynosi około 18 km. Miejscowości, tworzące gminy Wojaszówka oraz Korczyna (na północy powiatu) leżą na obszarze Pogórza Strzyżowsko – Dynowskiego. W jego krajobrazie dominują niewielkie wzniesienia – najwyższym z nich jest Sucha Góra (591 m n.p.m.) nad Czarnorzekami.

Szkic historyczny

Historia Krosna sięga XI wieku, kiedy to na obronnie położonym wzgórzu nad Wisłokiem założono rolniczą osadę. W 1282 r. książę krakowski - Leszek Czarny, nadał biskupowi lubuskiemu immunitet, w którym, wśród posiadłości biskupstwa, wymienione jest również Krosno - wówczas jeszcze osada. W połowie XIV w. Krosno przeszło w ręce Kazimierza Wielkiego i otrzymało prawa miejskie na prawie magdeburskim. Krosno używa herbu Ziemi Książąt Kujawskich, z której wywodził się jego założyciel Kazimierz Wielki (wizerunek pół lwa złotego i pół orła srebrnego z koroną nad ich głowami na polu czerwonym). Wiele dobrego doznało Krosno od króla Władysława Jagiełły. W latach 1399 i 1415 otrzymało od niego przywileje sprzyjające rozkwitowi handlu i rzemiosła. W tym okresie powstają pierwsze szkoły, których absolwenci sięgają po tytuły profesorskie na Akademii Krakowskiej. W 1461 r. król Kazimierz Jagiellończyk funduje miastu wodociąg. Wiek XVI to okres szczególnego rozkwitu Krosna. Leżało ono przy ważnych szlakach handlowych, prowadzących nad Morze Czarne, na Węgry, Ruś Czerwoną i Śląsk. Kwitło rzemiosło i handel, odbywały się wielkie targi i jarmarki. Miasto przyciągało wielu artystów, znakomitych architektów, snycerzy, rzeźbiarzy i malarzy. Niestety w 1638 r. wybuchł groźny pożar, który, strawił większość zabudowy. Trudną sytuację gospodarczą, pogorszył najazd szwedzki w 1655 r. a w 2 lata później atak oddziałów księcia Jerzego II Rakoczegego z Siedmiogrodu. W latach późniejszych, podczas konfederacji barskiej w okolicy Krosna miały miejsce potyczki z Moskalami. Odkrycie w okolicy złóż ropy naftowej przyczyniło się do gospodarczego ożywienia regionu. Trudno tu nie wspomnieć o zasługach Ignacego Łukasiewicza -wynalazcy lampy naftowej w 1853 r. Druga połowa XIX w. to imponujący rozwój krośnieńskiego tkactwa. Wyroby lniarskie z tego miasta trafiają nawet do Włoch, Bośni, Hercegowiny i na Węgry. Miasto odgrywa istotną rolę w życiu kulturalnym regionu. Bogate zbiory posiada Muzeum Okręgowe, prężnie działa Wojewódzki Dom Kultury a krośnieńscy twórcy skupieni są wokół Biura Wystaw Artystycznych. Perłą podkarpackiego grodu jest zabytkowy zespół staromiejski.

Warto zobaczyć

- **Kościół Farny pod wezwaniem św. Trójcy** - mury gotyckie z barokowym wystrojem oraz barokowa dzwonnica z hełmem z blachy miedzianej. W czasie działań II wojny światowej uległa zniszczeniu sygnaturka, której już nie odtworzono podczas remontu. Dzwon Urban jest jednym z większych w Polsce. Kościół Farny ma kilka pięknych kaplic: Św. św. Piotra i Pawła, Matki Boskiej Szkaplerznej, św. Wojciecha, Św. Jana Nepomucena, Św. Anny. Wśród fundatorów wyróżnia się rodzina Portiusów (Porcjuszów). W ołtarzu głównym znajduje się obraz pędzla weneckiego malarza Tomasza Dolabelli. Polichromię ścian prezbiterium wykonał w 1899 r. Franciszek Daniszewski. W kościele znajduje się też gotycki obraz na desce z drugiej połowy XV wieku pędzla Jakuba Trwałego z Krakowa przedstawiający Koronację Matki Boskiej przez Trójcę Świętą. Wśród nowszych obrazów znajduje się Św. Teresa namalowana przez ówczesnego ucznia gimnazjum, malarza Stanisława Witowskiego-Iskrzyniaka, w roku 1926. Z okazji beatyfikacji i kanonizacji siostry Faustyny Kowalskiej w kościele umieszczono obraz "Jezu Ufam Tobie". W roku 2004 archeolog Jan Gancarski prowadził wykopaliska w krypcie Fary, gdzie odkryto nieznaną wcześniej sarkofagi biskupów.
- **Kościół i Klasztor oo. Franciszkanów** ma kilka pięknych kaplic, wśród nich Kaplica Oświęcimów p.w. Najświętszej Panny Marii i Św. Stanisława ze Szczepanowa. Według legendy Anna i Stanisław Oświęcimowie byli parą zakochanych, którzy z racji pokrewieństwa starali się o zezwolenie na małżeństwo.
- **Kościół i Klasztor oo. Kapucynów.**
- **Kościół filialny pod wezwaniem św. Wojciecha** wzniesiony około połowy XV wieku. W końcu XVIII wieku, opuszczony i zagrożony zniszczeniem. W połowie XIX wieku poddany został remontowi i na nowo poświęcony w 1856 r. Całkowicie przebudowany (z zachowaniem ogólnych proporcji poprzedniej świątyni) w 1903 r. wg projektu architekta Tadeusza Stryjeńskiego. Remontowany w latach 40. XX w., po uszkodzeniach spowodowanych działaniami wojennymi i w latach 60. XX wieku.
- **Kaplica Emaus** przy ul. Kletówka
- **Pałac Biskupi** — znajduje się w nim Muzeum Podkarpackie. Przejściowo do ok. 1970 r. znajdowała się w nim Państwowa Szkoła Muzyczna w Krośnie.
- **Zabytkowe kamienice z podcieniami w Rynku.** W okresie województwa zostały one odrestaurowane.
- **Cmentarz żydowski (kirkut)** - założony w XIX wieku. W 1944 roku został wysadzony przez niemieckie wojska okupacyjne (los cmentarza podzieliła również synagoga, która była zlokalizowana przy ulicy H. Sienkiewicza), zaś ocalałe macewy posłużyły jednemu z mieszkańców podkrośnieńskiej wsi do podmurowania domu. Staraniem działaczy żydowskich odzyskane i przeniesione z powrotem na kirkut. Obecnie cmentarz jest mocno zaniedbany, mimo to można tu znaleźć kilka ciekawych grobów.
- **Muzeum Podkarpackie** (wcześniej Okręgowe; popularnie nazywane też Muzeum lamp naftowych) mieści się na terenie starego miasta w dawnym Pałacu Biskupim. Początki tego obiektu sięgają końca XIV w. Drewniany dworek w Krośnie zakupił wówczas Eryk z Winsen, pierwszy biskup przemyski. Cech pałacu nabrał on po rozbudowie i przebudowie w I połowie XVI w. Do 1626 r. był własnością i okresową siedzibą biskupów przemyskich. Muzeum posiada działy: archeologiczny, historyczny, artystyczny, historii oświecenia, historii szkła i przemysłu szklarskiego, oświatowo-promocyjny, administracyjno-gospodarczy, finansowo-księgowy i bibliotekę.
- **Muzeum Rzemiosła w Krośnie-** działalność placówki skupia się na gromadzeniu,

zabezpieczeniu, udostępnianiu dóbr kultury w zakresie: historii rzemiosła i przemysłu oraz rzemiosł artystycznych terenów południowo-wschodniej Polski. W ciągu 10 lat funkcjonowania Muzeum Rzemiosła zgromadziło 2 tys. eksponatów, obrazujących rzemiosło użytkowe terenów historycznej Galicji ze szczególnym uwzględnieniem Krosna i najbliższych okolic. Zbiory muzealne są pozyskiwane drogą darów, przekazów i zakupów. Większość pozyskanych muzealiów została zgromadzona przez rzemieślników i przekazana w 1990 r. jako dar dla muzeum w związku z uroczystym jego otwarciem. Większość eksponatów to rzemieślnicze rękodzieła.

- **Muzeum Marii Konopnickiej** w Żarnowcu k. Krosna - na Muzeum składa się zabytkowy Dworek z XVIII w., przebudowany z końcem XIX w. oraz zabytkowy park o powierzchni ponad 3 ha. Stanowią one dar narodowy, przekazany Marii Konopnickiej w 1903 r. z okazji jubileuszu 25-lecia pracy pisarskiej. W 1991 r. oddano do użytku budynek Lamusa (dawnej spichlerz), w którym mieści się część ekspozycji.
- **Skansen Przemysłu Naftowego** w Bóbrce k. Krosna. W 1854 roku w Bóbrce powstał pierwszy na świecie ręcznie kopany szyb naftowy założony przez Ignacego Łukasiewicza. Obecnie znajduje się tu Muzeum - Skansen Przemysłu Naftowego im. I. Łukasiewicza, w którym można zobaczyć m.in. XIX - wieczne szyby wiertnicze, kuźnię kopalnianą, a także urządzenia i narzędzia wiertnicze. Budowę Skansenu - Muzeum rozpoczęto w 1961 roku. Lokalizacja nastąpiła na terenie czynnej do dziś kopalni ropy naftowej Bóbrka - położonej w pięknym lesie. Jest ona największą i jedną z niewielu placówek muzealnych tego typu. Znajduje się tu wiele zabytków z tamtych lat: urządzenia, budowle, narzędzia oraz czynne do dziś otwory ropne. Tu bowiem nafta zmieniła oblicze świata. W Skansenie zachowały się oryginalne dokumenty będące świadkami założenia kopalni i rozwoju techniki naftowej. Znajduje się tu wiele zabytków w postaci autentycznych budowli, urządzeń i narzędzi oraz czynnych do dziś kopanek i otworów robnych. Tu są wreszcie ślady ludzkich działań z okresu pionierskiego Ignacego Łukasiewicza, Tytusa Trzecieckiego i Karola Klobassy - założycieli i właścicieli kopalni. W muzeum możemy poznać korzenie nowoczesnych dzisiaj gałęzi przemysłu naftowego i gazownictwa, przemysłu rafineryjnego i petrochemicznego, transportu i dystrybucji produktów naftowych.

Gmina Miejsce Piastowe

Charakterystyka gminy

Miejsce Piastowe położone jest 6 km na południe od Krosna, na pięknym wzgórzu (310 m n.p.m.) i u jego podnóża. Przez zachodnią część osady płynie rzeka Lubatówka, do której wpływa od wschodu Iwonka. W centrum krzyżują się ważne szlaki komunikacyjne. Z zachodu, od Jasła przez Krosno, wiedzie droga do Sanoka i dalej w Bieszczady lub na wschód do Przemyśla i granicy Polski z Ukrainą. Z północy od Rzeszowa, prowadzi na południe droga międzynarodowa E94 przez Duklę, Barwinek do granicy ze Słowacją. Droga ta stanowiła kiedyś "trakt węgierski".

Szkic historyczny

Pierwsza wzmianka historyczna o miejscowości pochodzi z 1358 roku. W tym roku to król Kazimierz Wielki nadał miejscowości MIESTCE akt lokacyjny według prawa niemieckiego. Nazwa wsi na przestrzeni wieków ulegała zmianie. Za Jagiellonów zmieniła się na

"MESZCZE", a od rozbiorów "MIEJSCE". Przymiotnik "Piastowe" otrzymało Miejsce w 1895 roku. Jest to synonim wyrazów wychowanie - piastowanie. Tu bowiem w 1892 r. proboszcz ks. Bronisław Markiewicz założył zakład wychowawczy i szkołę dla sierot.

Warto zobaczyć

- Dwór murowany z 1791 r.
- Neogotycki kościół parafialny z 1862-1886 r.
- Neogotycko-romański kościół Zgromadzenia św. Michała Archanioła
- Targowiska - drewniany, modrzewiowy kościół z 1736-40r.,
- Targowiska - drewniany dwór z pocz. XVIII w.
- Wrocanka - drewniany, zabytkowy kościół z XVIII w.
- Wrocanka - neogotycka kaplica św. Rozalii

Gmina Rymanów

Charakterystyka Gminy

Rymanów, leży w województwie podkarpackim, 14 km od Krosna. W centrum miasta krzyżują się ważne dla kraju arterie komunikacyjne. Są to drogi krajowe: Wadowice - Przemyśl - Medyka (z Rymanowa do przejścia granicznego z Ukrainą w Medyce jest około 130 km) oraz Brzozów - Rymanów - Daliowa - Barwinek (z Rymanowa do przejścia granicznego ze Słowacją w Barwinku jest około 25 km). Układ komunikacyjny uzupełnia linia kolejowa Stróże - Jasło - Krosno - Sanok - Zagórz, ze stacją osobowo- towarową we Wróbliku Szlacheckim, oddalonym od Rymanowa o 5 km.

Rys historyczny

Rymanów został ulokowany na prawie magdeburskim w roku 1376 - powstał dzięki zabiegom księcia śląskiego Władysława Polczyka - namiestnika króla Ludwika Węgierskiego. Początkowo miasto nosiło nazwę "Ladisslauia" od imienia jego założyciela. Nazwa Rymanów przyjęła się w okresie panowania króla Władysława Jagiełły i pochodziła od imienia wójta Reymana. Gród rymanowski zlokalizowany został na skrzyżowaniu szlaków handlowych podkarpackiego i węgierskiego. W XV i XVI stuleciu Rymanów otrzymał od królów polskich liczne przywileje na odbywanie w mieście jarmarków i posiadanie własnych składów handlowych. Obok handlu rozwijało się również rzemiosło. Do najbogatszych należały cechy rzeźników, garbarzy, szewców, kuśnierzy, sukienników, płócienników, krawców i piekarzy. Wraz z rozwojem przemysłu naftowego w okolicach Podkarpacia wybudowano transwersalną linię kolejową prowadzącą zaledwie 4 km od miasta. Sprzyjało to dalszemu rozwojowi handlu i rzemiosła, a także drobnego przemysłu i usług. Odkrycie źródeł mineralnych w 1876 r. dało początek dziejom Rymanowa Zdroju. Nie było wówczas na terenie dzisiejszego uzdrowiska prawie żadnej zabudowy, z wyjątkiem kilkunastu domów gospodarskich. Założycielem uzdrowiska był Stanisław hrabia Potocki ówczesny właściciel Rymanowa. Znaczący udział w jego rozwoju miała jego żona Anna z Działyńskich Potocka. Potoccy weszli w posiadanie terenów, na których odkryto źródła dzięki zamianie gruntów z miejscowymi rolnikami. W niedługim czasie wybudowano łaźienki, zakład kąpielowy, pijalnię, restaurację i kilka willi. Przełom XIX i XX w., to okres świetności Rymanowa Zdroju. Przebywali tu znakomici goście, m.in. arcyksiążę Albrecht Habsburg, Stanisław Wyspiański, Leon Różycki.

Co warto zobaczyć

- Rymanów Zdrój - Wille drewniane pamiętające początki uzdrowiska - "Opatrzność", "Gołąbek", "Zofia", "Leliwa", "Pogoń", "Pod Matką Boską".
- Kościół murowany p.w. św. Stanisława Biskupa, dawna kaplica zdrojowa w stylu neogotyckim z 1909 -1910r. obecnie w rozbudowie- Rymanów Zdrój
- Kościół drewniany p.w. Św. Michała Archanioła, z 1854 roku, kryty gontem, otoczony murem z polnych kamieni. We wnętrzu wyposażenie z wcześniej istniejącego tu kościoła. Polichromia znanego malarza Tadeusza Popiela - Klimkówka
- Drewniany kościółek pw. Świętego Krzyża, w ołtarzu XIV w krucyfiks – Klimkówka
- Zabytkowy park podworski – Klimkówka
- Dworek szlachecki rodziny Bojanowskich – Ladzin
- Kościół drewniany, dawna cerkiew z XIX wieku. W sąsiedztwie cmentarz z zachowanymi zabytkowymi nagrobkami -Wróblík szlachecki
- Kościół murowany z XIX wieku, dawna cerkiew grekokatolicka – Wróblík Królewski
- Murowany dwór z XIX w. - Wróblík Królewski
- Zespół pałacowo parkowy z XIX w, obecnie szkoła – Bzianka
- Drewniana, trójdzielna, orientowana cerkiew, p.w. Zaśnięcia Matki Bożej, obecnie kościół rzymskokatolicki p.w. Wniebowzięcia Najświętsze Marii Panny. W świątyni zachował się ikonostas z XVII /XVIII wieku oraz ołtarz główny z 1783 roku – Bałucianka
- Drewniany zabytkowy kościół p.w. Narodzenia Najświętszej Marii Panny i św. Wacława, szalowany gontami, z połowy XVIII wieku. Kościół zbudowany na wzniesieniu, oddzielony od drogi strumieniem, otoczony potężnymi jesionami i dębami. Wyposażenie kościoła późnobarokowe. Na dzwonnicy dzwon z 1599 roku – Królik Polski
- Ruiny murowanej cerkwi p.w. Św. Mikołaja - cerkiew wybudowana w połowie XIX wieku, zniszczona w czasie działań wojennych w 1944 r. - Królik Włoski
- Murowana kaplica przydrożna z 1794r. (najstarsza w okolicy) – Królik Włoski
- Drewniane chaty z XIX w. - Łazy

Szlaki piesze

Cergowa (716 m n.p.m.) - Lubatowa - Iwonicz-Zdrój - Rymanów-Zdrój - Puławy - Tokarnia (778 m n.p.m.) (Główny Szlak Beskidzki)

Wyciągi narciarskie

- Bałucianka - www.wyciag-balucianka.pl
- Puławy Górne - www.kiczera-pulawy.pl
- Rymanów Zdrój - www.nartyrymanow.republika.pl

Gmina Iwonicz Zdrój

Charakterystyka gminy.

Iwonicz Zdrój jest starym, pięknym uzdrowiskiem w południowo - wschodniej Polsce, położonym 18 km od Krosna, usytuowanym wśród niewysokich gór, osłoniętym lasem. Jest największym uzdrowiskiem Podkarpacia, jednym z najstarszych w kraju. Słynie dzięki wodom mineralnym, które wspomagają leczenie chorób narządów ruchu, reumatycznych, układu trawienia i oddechowego.

Szkic historyczny

Uzdrowisko znane jest od XVI wieku. Piękna, stara zabudowa, nowoczesne sanatoria, sieć szlaków pieszych i rowerowych, położenie z dala od dużych ośrodków miejskich, wspaniała nieskażona przyroda sprzyja odpoczynkowi i pełnemu relaksowi. Dlatego do Iwonicza Zdroju przyjeżdżają osoby spragnione ciszy, spokoju, kontaktu z przyrodą. Kuracjuszy nie tylko z Polski, ale i z całej Europy przyciągają obok jego właściwości leczniczych, również osobliwości turystyczne. Zabytkowe centrum starego uzdrowiska, na które składają się XIX-wieczne obiekty drewniane w tzw. stylu szwajcarskim i późnoklasycystycznym, stary park zdrojowy oraz fakt, iż tereny otaczające Iwonicz Zdrój stanowią doskonale punkty wypadowe na całe Podkarpacie.

Warto zobaczyć

Przebiega tędy Główny Szlak Beskidzki, który ciągnie się od Ustronia przez Krynicę, Magurę Wątkowską, Iwonicz Zdrój, Rymanów Zdrój, Komańczę, aż po Halicz w Bieszczadach. W samym uzdrowisku warto zwrócić uwagę na m.in. Stary Pałac, Łazienki Mineralne, Dom Zdrojowy, Pensjonat "Bazar", zabudowę "Źródła Józefa". Nowe sanatoria usytuowane są na zboczach, w pobliżu zabytkowego centrum. Stary Pałac jest najstarszym obiektem uzdrowiskowym na terenie Iwonicza. Klasycystyczny budynek został wzniesiony w 1837 r. projektantką była Amelia Załuska. Obecnie mieści się tu dyrekcja P.P.U Iwonicz. Stare Łazienki, które projektował Feliks Księżarski, wzniesione w latach 1870-75, zmieniły swój pierwotny wygląd w wyniku późniejszej przebudowy. Kolejnym obiektem zabytkowym jest dom zdrojowy „Hotel” wzniesiony w latach 1859-61. Obecnie znajduje się w nim kino Wczasowicz. Klasycystyczny pawilon nad źródłami „Amelia” i „Jan” stojący obok figury Matki Boskiej, to drewniana budowla w kształcie ośmiobocznej altany, wzniesiona w 1838 r. Nad źródłem „Józef” wznosi się zaś murowany budynek z 1890 r. Większość willi na terenie uzdrowiska to wille drewniane powstałe w tzw. stylu szwajcarskim. Najstarsza z nich jest willa „Bazar”, która wraz z piękną wieżą zegarową powstała około 1866 roku. Na prawym brzegu Potoku Iwoniczkiego wśród skał i lasu stoi drewniany kościół z końca XIX wieku o ciekawej architekturze i stylowym wnętrzu. W parku zdrojowym znajduje się źródło „Bełkotka”, z którego wydobywa się palny gaz ziemny. Jego nazwa odzwierciedla odgłos, który wydaje.

Kultura

Nierozzerwalny element uzdrowiska to także życie kulturalne i sportowe. Przebywający tam kuracjusze mogą w sposób zorganizowany spędzić wolny czas korzystając z basenów krytych oraz otwartego basenu kąpielowego z placem zabaw dla dzieci i boiskiem do siatkówki, sauny, siłowni, kortów tenisowych, rowerów górskich. Zimą zaś jest stok narciarski, wypożyczalnia sprzętu zimowego, możliwość uprawiania sportów zimowych, narciarstwa zjazdowego i biegowego. Kino, liczne kawiarnie, muszla koncertowa, jaskinia solna sprawiają, że nie można się nudzić w Iwoniczu Zdroju.

Powiat Brzozowski

Powiat brzozowski leży w środkowej części województwa podkarpackiego, w obrębie Pogórza Dynowskiego, na obszarze pomiędzy rzekami San, Stobnica i Wisłok. Jedynym miastem w powiecie, a zarazem lokalnym ośrodkiem administracyjnym, gospodarczym, kulturalnym i oświatowym jest Brzozów. Jest to ponad 8 tysięczne, malownicze miasteczko. Leży na znanej trasie, biegnącej z centrum kraju w Bieszczady. Gmina Brzozów jest położona około 50 km na południe od Rzeszowa i około 20 km na północ od Sanoka.. Leży głównie w dorzeczu Stobnicy i częściowo potoku Pielnia.

Szkic historyczny

Brzozów swymi korzeniami sięga XIV w. 2 grudnia 1359 roku król Kazimierz Wielki nadał dokument lokacyjny wsi na terenie lasu Brzozowe nad Stobnicą, Stefanowi - synowi Wojosta z Sobniowa. W 1384 roku Brzozów wraz pobliskim Domaradzem oddany został we władanie biskupów przemyskich. Wtedy to nastąpił rozkwit gospodarczy i kulturalny grodu znad Stobnicy. Już po tym wydarzeniu, biskupstwo wybudowało nieopodal miasto o tej samej nazwie. Na przełomie XVI i XVII w. miasto doznało szeregu katastrof i niepowodzeń (zarazy, pożary, wojny i najazdy Tatarów). Brzozów po tych klęskach odrodził się na nowo ze względu na liczne kontakty handlowe z innymi miastami takimi jak Sanok, Krosno, Lwów a nawet Kraków i Gdańsk. Około 1770 roku na łąkach pomiędzy Starą Wsią, a Brzozowem stoczono bitwę Konfederatów Barskich i oddziałów rosyjskich. Wraz z pierwszym rozbiorem Polski w roku 1772 Brzozów znalazł się pod panowaniem Austro - Węgier, na terenie Galicji, a jego znaczenie stopniowo się zmniejszało. Miasto musiało podporządkować się reformom józefińskim - zniesiona została Kolegiata i Kapituła Kolegiadzka oraz dokonana kasata zakonów księży Misjonarzy św. Wincentego a Paulo i Starowiejskiego Konwentu Paulinów.

Warto zobaczyć

- Budynek Ratusza Miejskiego- Rynek w Brzozowie
- Barokowa Kolegiata w Brzozowie z bogatym wystrojem wnętrza,
- Budynek dawnego Kolegium Księża Misjonarzy w Brzozowie,
- Budynek dawnego Towarzystwa Gimnastycznego "Sokół" w Brzozowie - obecnie siedziba Brzozowskiego Domu Kultury
- Rokokowa bazylika w Starej Wsi, w regionie unikalne w skali światowej świątynie drewniane (Blizne, Domaradz, Golcowa, Haczów, Jasienica Rosielna, Humniska, Ulucz, Zmiennica)
- Muzeum Pożarnictwa w Starej Wsi - jedyne na Podkarpaciu i jedno z największych w Polsce.
- Dawny pałac Ostaszewskich z XVIII-XIX w. wraz z otaczającymi go resztkami parku w Wzdowie
- Kościół neogotycki zbudowany w latach 1913-1926 z wyposażeniem wnętrza przeniesionym ze starego drewnianego kościoła z ołtarzem z XVII w. W Grabownicy Starzeńskiej

Haczów

Wieś leży na zachód od Brzozowa, na wschód od Krosna. Rozciąga się na długości 7 km wzdłuż rzeki Wisłok i zajmuje powierzchnię ok. 25 km². Pierwsze wzmianki na temat Haczowa pochodzą z 1352r. Haczów istniał jako osada na prawie niemieckim w kolejnych stuleciach pokonując przeszkody rozwijał się, urbanizował. Obecnie wieś jest malowniczą miejscowością z bogatą przeszłością, a także z cennymi zabytkami. Najcenniejszym zabytkiem Haczowa, w skali światowej, jest drewniany kościół. Wykonany z modrzewia na przełomie XIV i XV wieku. Jest to najstarszy zabytek budownictwa sakralnego w Polsce. W XVII wieku do kościoła gotyckiego dobudowano barokową wieżę, a także obiegające kościół drewniane soboty. W tym samym czasie również wnętrze kościoła otrzymało barokowy wystrój. Nowe malowidła pokryły wówczas starą polichromię z końca XV wieku. Polichromię tą odkryto stosunkowo niedawno, bo w 1956 roku, podczas prac konserwatorskich. Zabytkowy kościół w Haczowie został wpisany na listę Światowego Dziedzictwa Kulturowego UNESCO. Do innych zabytków Haczowa należą: stary park podworski, murowana oficyna z XVIII wieku i kaplica z 1820 roku oraz drewniany szpital z końca XIX wieku.

Blizne

Blizne to wieś w gminie Jasienica Rosielna, położona w środkowo-zachodniej części Pogórza Dynowskiego, przy drodze Rzeszów – Brzozów. Blizne znajduje się w rozległej dolinie rzeki Stobnicy, osłoniętej z dwóch stron ciągnącymi się w kierunku południowym pasmami wzgórz. Wieś ta została ulokowana w tym miejscu przez Kazimierza Wielkiego w 1366 r. Na terenie miejscowości na pagórku otoczonym drzewami znajduje się unikatowy w skali światowej zespół kościelno-plebański. Drewniany kościół parafialny p.w. Wszystkich Świętych o charakterze obronnym, powstał najprawdopodobniej w XV lub XVI w., w stylu gotyckim. W I poł. XVII w. dobudowano do niego wieżę, a na początku XIX w. rozebrano okalające soboty. W latach 1964-1980 obiekt został gruntownie odrestaurowany. Kościół zbudowany jest na zrąb z jodłowych bali. Od zachodu przylega do niego masywna dzwonnica z nadwieszoną izbicą. Bryła świątyni pokryta jest gontami. Wnętrze składające się z kruchty, kwadratowej nawy i prezbiterium posiada bogaty, kolorowy wystrój. Zdobią go bezcenne polichromie 3 różnych dekoracji malarskich. Ołtarz główny oraz boczne pochodzą z XVIII w., natomiast ambona jest późnorenesansowa. Obiekt ten, podobnie jak kościół w Haczowie został zapisany na listę światowego dziedzictwa UNESCO

Stara Wieś

Stara Wieś - miejscowość nad Stobnicą, od południa granicząca z Brzozowem. Historycznie jest to miejsce powstania osady, dającej początek późniejszemu Brzozowowi, który powstał na południe od owej osady i przejął po niej także nazwę. Pierwotna osada przyjęła wówczas nazwę Stara Wieś. Miejscowość sławna z sanktuarium maryjnego zlokalizowanego w miejscu legendarnego pojawienia się niezwyklej ikony przedstawiającej Zaśnięcie Matki Boskiej. Obecnie świątynia powstała na miejscu poprzednich, drewnianych kościołów. Wznoszona była z fundacji biskupa przemyskiego A. Fredry. Sanktuarium przebudowywane było od 1822 r. przez OO. Jezuitów. W roku 1968 spłonął obraz Matki Boskiej Starowiejskiej - obecnie prezentowana jest kopia. W odległości ok. 1 km od bazyliki znajduje się klasztor sióstr Służebniczek Niepokalanego Poczęcia NMP, zgromadzenia założonego w połowie ubiegłego stulecia. Na terenie wsi działa od stycznia 1999r. Warsztat Terapii Zajęciowej, zajmujący się rehabilitacją osób z terenu gmin: Brzozów, Jasienica i Domaradz. W miejscowej remizie strażackiej powstało, staraniem Stanisława Dydki, Muzeum Pożarnictwa, jedyne na Podkarpaciu i jedno z największych w Polsce.

TRUSKAWIEC

Truskawiec to niewielkie miasteczko w pd.-zach. Ukrainie (obwód lwowski, rejon drohobycki). Położone jest w malowniczej dolinie górskiej rzeczki Worotyszczce (dorzecze Dniestru), na północ od przedgórze Karpat Wschodnich, 350-400m n.p.m. Należy do najstarszych i unikatowych uzdrowisk Europy. Truskawiec leży w cichej i ekologicznie czystej strefie. Na jego terytorium znajdują się niewyczerpane zapasy podziemnych wód (czternaście naturalnych źródeł), a także złoża górskiego wosku - ozokerytu. Uzdrowisko słynie przede wszystkim ze słabo mineralizowanej wody zwanej „Naftusią”. Naftusia - jest to woda hydro-węglonowa, magnezowo-kalcynowana z wysokim stopniem substancji organicznych pochodzenia naftowego, które niszczą się przy kontakcie z powietrzem. Dlatego "Naftusie" należy pić tylko w biuvecie. Picie wody sprzyja wyprowadzaniu drobnych kamieni z nerek, woreczka żółciowego, dróg moczopłciowych, normalizuje przemianę materii, chroni i odnawia komórki wątrobowe, posiada właściwości moczopędne,

żółciopędne, usuwa procesy zapalne w nerkach, drogach moczowych, wątrobie, jelitach. Inne wody stosowane w leczeniu to "Maria" "Zofia" "Józia". Znajduje się tu 14 naturalnych źródeł mineralnych oraz złoża "wosku górskiego" zwanego ozorekytem. Są to wysokomolekularne parafiny i ceryzyny z dodatkiem płynnych olejów. Jedyne w świecie złożo ozorekytu znajduje się w Borysławiu, 4 km od Truskawca. Sól truskaidecka "Barbara" skutecznie konkuruje ze sławną solą Karłowych Warów. Truskawiec jest dzisiaj wielkim kompleksem uzdrowiskowym ze współczesną bazą diagnostyczno-leczniczą, co umożliwia w należyty sposób ocenić stan organizmu i rozpoznać chorobę. Dokładną diagnozę pomagają określić: - laboratorium immunologiczne, biochemiczne, ogólniekliniczne, bakteriologiczne oraz gabinety: diagnostyki funkcjonalnej {elektrokardiografia, reowazografia, reohepatrografia/, endoskopii, rentgenologiczne..

W Truskawcu praktykuje się trzy formy leczenia uzdrowiskowego:

- Pooperacyjna rehabilitacja po ingerencji na żołądku, drogach żółciowych i moczowych;
- Leczenie przewlekłych zachorowań nerek, dróg żółciowych, żołądka i jelit, dróg moczowych, cukrzycy, otyłości, podagry (dna);
- Leczenie innych zaburzeń przemiany materii, odpoczynek wraz z leczeniem lub profilaktyczne leczenie podczas krótkotrwałego pobytu w uzdrowisku.

Kompleksowe leczenie w truskawieckim uzdrowisku obejmuje jeszcze jedną unikalną metodę - ozokerytoterapię. Ozokeryt składa się z wysokomolekularnych parafinów i ceryzynów z dodatkiem płynnych olejów. Jedyne w świecie złożo ozokerytu znajduje się w odległości 4 km od Truskawca w mieście Borysławie. Zastosowanie ozokerytu ma działanie przeciwzapalne i analgetyczne oraz wzmacnia hemodynamikę uszkodzonych organów.

Czas wolny w Truskawcu można spędzić wybierając się na wycieczki do: Lwowa -jednego z piękniejszych miast Europy, znane ze swojej niezwykłej kultury i historii, niepowtarzalnych zabytków architektonicznych, Sławskie i Jysowiec - centra górskiego narciarskiego sportu Ukrainy, Uricz - starożytna ruska twierdza Karpat, forteca "Tustan", Majdan - naturalne górskie jezioro z wodą mineralną, niezapomniane krajobrazy Karpat, odpoczynek nad jeziorem Syniewir. Pałace Kultury im. T.Szewczenki i"Myr" oferują występy artystów, zespołów folklorystycznych, projekcje filmowe. Dla lubiących sporty przygotowane są boiska do gry w siatkówkę, koszykówkę, korty tenisowe, fitness kluby ze współczesnym wyposażeniem, dla dzieci - huśtawki, place do zabaw i gier, pokoje do zabaw. Przyjeżdżając do uzdrowiska Truskawiec każdy znajdzie coś dla siebie i poprawi sobie zdrowie i samopoczucie.

Uzdrowisko znajduje się w odległości 9 km od Drohobycza, 95 km od Lwowa. Truskawiec posiada bezpośrednie połączenie kolejowe ze Lwowem, Kijowem, Charkowem, Dniepropetrowskiem, a także autobusowe ze Lwowem, Kamieńcem Podolskim, Czerniowcami, Iwano-Frankowskiem, Czortkowem, Żytomierzem, Kołomyją, Tarnopolem, Belcy, Kuszniwem (Mołdawia), Przemyślem (Polska), Pragą (Czechy). Po mieście kursują autobusy, busy, taksówki. Zgodnie z danymi z 01.01.2006r. Ludność Truskawca wynosi: 26000. W mieście zarejestrowanych jest 689 przedsiębiorstw. 20 z pośród nich to sanatoria, ponad 20 to pensjonaty, różnej formy własności. Istnieją trzy przedsiębiorstwa produkujące (wypuszczające na rynek) wodę mineralną. Oprócz sanatoriów i pensjonatów uzdrowisko posiada dwie pijalnie wód mineralnych, dwie kliniki, dwa szpitale uzdrowiskowe. Funkcjonuje szpital miejski, poliklinika (przychodnia). Działa szereg laboratoriów naukowo-badawczych. W mieście działają trzy szkoły średnie, Budynek Twórczości Uczniowskiej,

Wydział Biologii Drogobyckiego Uniwersytetu Pedagogicznego im. I. Franka oraz szkoła sztuk pięknych. W Truskawcu funkcjonują Pałac Kultury im. T. Szewczenka i Pałac Kultury „Myr”, które wchodzi w skład ZAT Truskawetskurort, oraz Miejski Dom Narodowy. Działa 13 klubów (świetlic) znajdujących się na terenach zakładów sanatoryjnych, kino „Czerwona Kalyna” (z trzema salami projekcyjnymi), biblioteki, jedna dziecięca, trzy dla dorosłych oraz 17 bibliotek znajdujących się w sanatoriach. W mieście znajdują się trzy muzea: miejskie, M. Biłasa, Diecezjalne Muzeum UGKC. W Truskawcu działają, znane poza granicami miasta i Ukrainy, zespoły folklorystyczne „Barwy Karpat”, „Widhomin”, „Hałyczany”, zespół pieśni i tańca „Truskawczanka”, dziecięca kameralna orkiestra oraz studium cyrkowe „Kaskad”.

Rys historyczny

Wg niektórych uczonych nazwa uzdrowiska pochodzi od staroukraińskiego imienia „Truszeko”. Niektórzy uważają też, iż może ona pochodzić od litewskiej nazwy soli „druska”, jeszcze inni, że pochodzi od nazwy jagody. Biorąc pod uwagę badania archeologiczne, na terenie dzisiejszego Truskawca już w prastarych czasach istniało osiedle ludzkie, co miało związek z wpływającymi tu źródłami mineralnymi. W X-XI w. ziemia truskawiecka wchodziła w skład Rusi Kijowskiej, a następnie Księstwa Halicko-Wołyńskiego, w XIV w. należała do Polski. W 1772 r. zarówno Truskawiec, jak i cała Galicja, wszedł w skład cesarstwa Austriackiego. W pierwszej połowie XIX w. na terytorium Truskawca odkryto szereg źródeł mineralnych. W 1833 r. wody Truskawca przebadał dokładnie lwowski chemik i farmaceuta Teodor Torosewicz. W 1836 r. opublikował on wyniki swoich badań, skupiając uwagę na wodzie naftowej, nazwanej później „Naftusią”. Oficjalną nazwę uzdrowiska Truskawiec zyskał w 1827 r., kiedy to wybudowano w nim niewielką lecznicę oraz 4 budynki dla gości. Truskawiec zaczął aktywnie się rozwijać, powstały wille, hotele, pensjonaty. W 1911 r. uzdrowisko weszło w skład spółki akcyjnej dowodzonej przez Rajmunda Jarosza. Rozpoczęto prace nad europeizacją uzdrowiska, co spowodowało napływ wczasowiczów. W tym czasie wybudowano nowy dworzec i trasę kolejową łączącą Truskawiec ze Lwowem, Krakowem, Poznaniem, Warszawą i Wiedniem. W tym czasie Truskawiec stał się reprezentacyjnym uzdrowiskiem Polski – w 1913 r. Truskawiec odwiedziło ponad 5 tys. osób. Wtedy też miasto zostało nagrodzone złotym medalem za wyniki w rozwoju bazy leczniczej, budownictwa i gospodarki. Wybuch I wojny światowej wstrzymał rozwój uzdrowiska na kilka lat. Lata 20-30-te charakteryzowały się aktywnym rozwojem i osiągnięciami Truskawca. W 1923 r. kurort odwiedziło 6 tys. osób, w 1927 r. jeszcze więcej, a w 1933 r. ponad 17 tys. gości. We wrześniu 1939 r., na bazie prywatnych pensjonatów, powstało 8 sanatoriów na 1500 miejsc oraz kołchoz. W 1945 r., po niemieckiej okupacji (lipiec 1941 - sierpień 1944 r.), uzdrowisko odnawia swoją działalność. W 1947 r. uzdrowisko otrzymało prawa miejskie. Z każdym rokiem rosła popularność uzdrowiska, do jego uzdrawiających wód zjeżdżały tysiące osób. W 1950 r. w kurorcie leczyło się około 50 tys. osób, a w 1965 około 150 tys. W latach 1965-1990 w Truskawcu powstało 10 nowych sanatoriów, rozbudowywano i odnawiano stare. W 1990 r. Truskawiec, jako jedno z najlepszych uzdrowisk Ukrainy, dostało nagrodę „Złotego Bociana”. 1 stycznia 2000 r. weszła w życie ustawa „O specjalnej turystyczno-rekreacyjnej strefie ekonomicznej (SEZ) *Kurortopolis Truskawets*”. Strefa ta ma działać w granicach Truskawca przez okres 20 lat. Zadaniem SEZ *Kurortopolis Truskawets* jest stymulacja działalności inwestycyjnej i zachowanie (ochrona) zasobów naturalnych. W ramach działalności SEZ „*Kurortopolis Truskawets*” zatwierdzono 13 projektów inwestycyjnych. Podmiotami SEZ zostało 11 przedsiębiorstw.

Urząd Miasta Truskawca

82200 Truskawiec
ul. Borysławska 2

Ukraina
tel. 00380-324-751-449
fax. 00380-324-754-287

MUZEUM TRUSKAWCA

Muzeum Miasta Truskawca

Muzeum działa od 29 grudnia 1982 r. Mieści się w zabytkowej willi „Sariusz” z początku XX w., położonej w centrum miasta. W siedmiu salach muzeum znajduje się interesująca wystawa dokumentów, oryginalnych eksponatów z historii i życia ludności Podgórze, od najdawniejszych czasów do współczesnych.

Corocznie muzeum odwiedza 14 tysięcy osób.

Muzeum pracuje codziennie (oprócz sobót), w godzinach: 10.00.-18.00. Dokładniejsze informacje uzyskać można pod numerem telefonu: (03247) 5-22-37.

Adres:

Tryskawiec

Plac Siczowych Strilciw 14

Muzeum Twórczości Mychajła Biłasa

Muzeum otwarto w 1992 r. Poświęcone jest twórczości światowej sławy ukraińskiego artysty ludowego Mychajła Biłasa, żyjącego i mieszkającego w Truskawcu.

Muzeum znajduje się w jednym z najpiękniejszych miejsc Truskawca, w zabytkowej drewnianej willi z końca XIX w. – „Goplana”.

W ekspozycji muzeum znajdują się włókiennicze prace artysty, m.in.: gobeliny, kilimy, wyszywane serwety, poduszki, wielopłaszczyznowe paneau, kwiaty dekoracyjne. Ekspozycja znajduje się w 12 salach i składa się z ponad 150 prac autorskich M. Biłasa. Oprócz stałej wystawy, muzeum eksponuje prace malarzy, grafików, rzeźbiarzy, designerów. Muzeum czynne jest codziennie (oprócz poniedziałków) w godzinach 10.00.-18.00.

Adres:

Tryskawiec

Plac Kobzarja 3, Tel.: (03247) 5-00-02, 5-42-35